บทที่ 4
ผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเครือข่ายลุ่มน้ำ และเงื่อนไขในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากข้อมูลที่ได้รับจากการศึกษาทั้งข้อมูลทุติยภูมิจากหน่วยงาน องค์กรต่างๆในพื้นที่ และข้อมูลการศึกษาในพื้นที่มีความผสมผสานกัน และเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อน มีความเป็นพลวัตรในบริบทของแต่ละชุมชน และตามกระแสทางการเมือง นโยบายและอำนาจรัฐ ทั้งในระดับพื้นที่และระดับประเทศ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งข้อมูลทุติยภูมิ ข้อมูลในพื้นที่ และนำเสนอผลการศึกษาวิจัยออกเป็น 3 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชนในเขตลุ่มน้ำ

ตอนที่ 2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำ

2.1 การจัดตั้งองค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายลุ่มน้ำเพื่อดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.2 การวิเคราะห์ปัญหา วางแผนงาน ดำเนินงานและการติดตามประเมินผลของเครือข่ายลุ่มน้ำ

2.3 การกำหนดเขตพื้นที่ป่าชุมชน และจำแนกประเภทป่าชุมชนขององค์กร ชุมชนในระดับหมู่บ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำ

2.4 การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับขององค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้านและระดับเครือข่ายลุ่มน้ำในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.5 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำ

ตอนที่ 3 เงื่อนไขในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

3.1 เงื่อนไขภายใน ที่ส่งผลต่อรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

3.2 เงื่อนไขภายนอกที่ส่งผลต่อรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชน

การศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ผู้วิจัยทำศึกษาความเชื่อมโยงชุมชนในเขตตำบลท่าผาในกรอบของพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แรกจำนวน 10 หมู่บ้านหลักและ 10 หย่อมบ้านบริวาร ในประเด็นบริบทของชุมชนทำการศึกษาภาพรวมของตำบลท่าผา ภาพรวมของลุ่มน้ำแม่แรก และชุมชนที่เป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชาวบ้าน

ตำบลท่าผา

ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม มีเนื่องที่ประมาณ 115.886 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวอำเภอแม่แจ่มตามเส้นทาง แม่แจ่ม – อินทนนท์ ประมาณ 3 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบสลับกับภูเขาสูงต่ำ พื้นที่ราบเป็นที่ราบแคบๆ สองฝั่งลำห้วย พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลท่าผาเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแม่แจ่ม พื้นที่บริเวณต้นน้ำแม่แรกอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ โดยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อ ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม
ทศใต้	มีอาณาเขตติดต่อ ตำบลกองแขก อำเภอแม่แจ่ม
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อ ตำบลบ้านทับ อำเภอแม่แจ่ม
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อ อำเภอจอมทอง

ตำบลท่าผาแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน ประชากรรวม 4,900 คน แยกเป็นชาย 2,490 คน หญิง 2,410 คน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,289 ครัวเรือน มีความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ย 42 คนต่อตารางกิโลเมตร โดยมีรายละเอียดดังนี้

บ้านสามสบ หมู่ที่ 1 จำนวน 146 ครัวเรือน ประชากรรวม 667 คน ชาย 342 คน หญิง 325 คน มีหย่อมบ้านบริวารจำนวน 5 หย่อมบ้านคือ บ้านแม่แรก บ้านกลาง บ้านผาขาว บ้านป่ากล้วยและบ้านสามสบบน

บ้านผานัง หมู่ที่ 2 จำนวน 86 ครัวเรือน ประชากรรวม 329 คน ชาย 173 คน หญิง 156 คน

บ้านเหล่า หมู่ที่ 3 จำนวน 116 ครัวเรือน ประชากรรวม 389 คน ชาย 217 คน หญิง 172 คน

บ้านป่าแดด	หมู่ที่ 4 จำนวน 181 ครัวเรือน ประชากรรวม 564 คน ชาย 296 คน หญิง 268 คน มีบ้านบริวารจำนวน 3 หย่อมบ้านคือ บ้านใหม่อาราม บ้านไหล่หิน และเหล่าป่าก่อ
บ้านทัพ	หมู่ที่ 5 จำนวน 69 ครัวเรือน ประชากรรวม 230 คน ชาย 111 คน หญิง 119 คน
บ้านยางหลวง	หมู่ที่ 6 จำนวน 225 ครัวเรือน ประชากรรวม 877 คน ชาย 439 คน หญิง 438 คน มีหย่อมบ้านบริวารจำนวน 2 หย่อมบ้านคือ บ้านท่าผา และบ้านแม่หมุม
บ้านห้วยไห	หมู่ที่ 7 จำนวน 114 ครัวเรือน ประชากรรวม 473 คน ชาย 244 คน หญิง 229 คน มีหย่อมบ้านบริวารจำนวน 2 หย่อมบ้านคือ บ้านป่าแง และบ้านสามหลัง
บ้านแม่ยางส้าน	หมู่ที่ 8 จำนวน 94 ครัวเรือน ประชากรรวม 348 คน ชาย 172 คน หญิง 176 คน คน มีบ้านบริวารจำนวน 2 หย่อมบ้านคือ บ้านยางส้านล่าง และบ้านแม่กองอน
บ้านนาเรือน	หมู่ที่ 9 จำนวน 71 ครัวเรือน ประชากรรวม 278 คน ชาย 138 คน หญิง 140 คน มีหย่อมบ้านบริวารจำนวน 1 หย่อมบ้านคือ บ้านป่าหนาด
บ้านไร่	หมู่ที่ 10 จำนวน 187 ครัวเรือน ประชากรรวม 745 คน ชาย 358 คน หญิง 387 คน

ประชากรในเขตตำบลท่าผา ประกอบด้วยชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง และชาวไทยพื้นเมือง นับถือศาสนาพุทธ ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพหลัก โดยมีรายละเอียดของการประกอบอาชีพทางการเกษตรดังนี้

ครัวเรือนที่ทำนา	จำนวน	1,041	ครัวเรือน
ครัวเรือนที่ทำไร่	จำนวน	1,025	ครัวเรือน
ครัวเรือนที่ทำสวน	จำนวน	658	ครัวเรือน
ครัวเรือนที่เลี้ยงสัตว์	จำนวน	1,239	ครัวเรือน
ครัวเรือนที่ค้าขาย	จำนวน	55	ครัวเรือน

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ตำบลท่าผามีแร่ธาตุที่สำคัญจำนวนมากคือ แร่ดีบุก แร่ลิกไนต์ แร่ฟลูออไรด์ และแร่ดินขาว ตามบริเวณภูเขาซึ่งเป็นบริเวณต้นน้ำ ทรัพยากรป่าไม้ใน

เขตตำบลท่าผามีความหลากหลายของชนิดป่า คือ ป่าดงดิบเขา ป่าดงดิบแล้ง ป่าสน ป่าแดง ป่าแพะ หรือป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ การกำหนดเขตพื้นที่ตามลุ่มน้ำที่สำคัญได้ 3 ลุ่มน้ำ คือ

ลุ่มน้ำแม่แรก จากน้ำแม่แรกลำน้ำสายหลักของตำบลท่าผา มีพื้นที่ประมาณ 47,500 ไร่ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกประกอบด้วยหมู่ที่ 1 2 3 4 6 7 8 และหมู่ที่ 9

ลุ่มน้ำแม่หมุม มีพื้นที่ประมาณ 2,500 ไร่ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่หมุม คือ บ้านแม่หมุมหย่อมบ้านบริวารของบ้านยางหลวงหมู่ที่ 6

ตอนปลายของลุ่มน้ำแม่ศึก มีพื้นที่ประมาณ 25,000 ไร่ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ คือ หมู่ที่ 5 และ 10 ส่วนพื้นที่ส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำแม่ศึก อยู่ในเขตตำบลบ้านทับ อำเภอแม่แจ่ม

แผนที่ จังหวัดเชียงใหม่

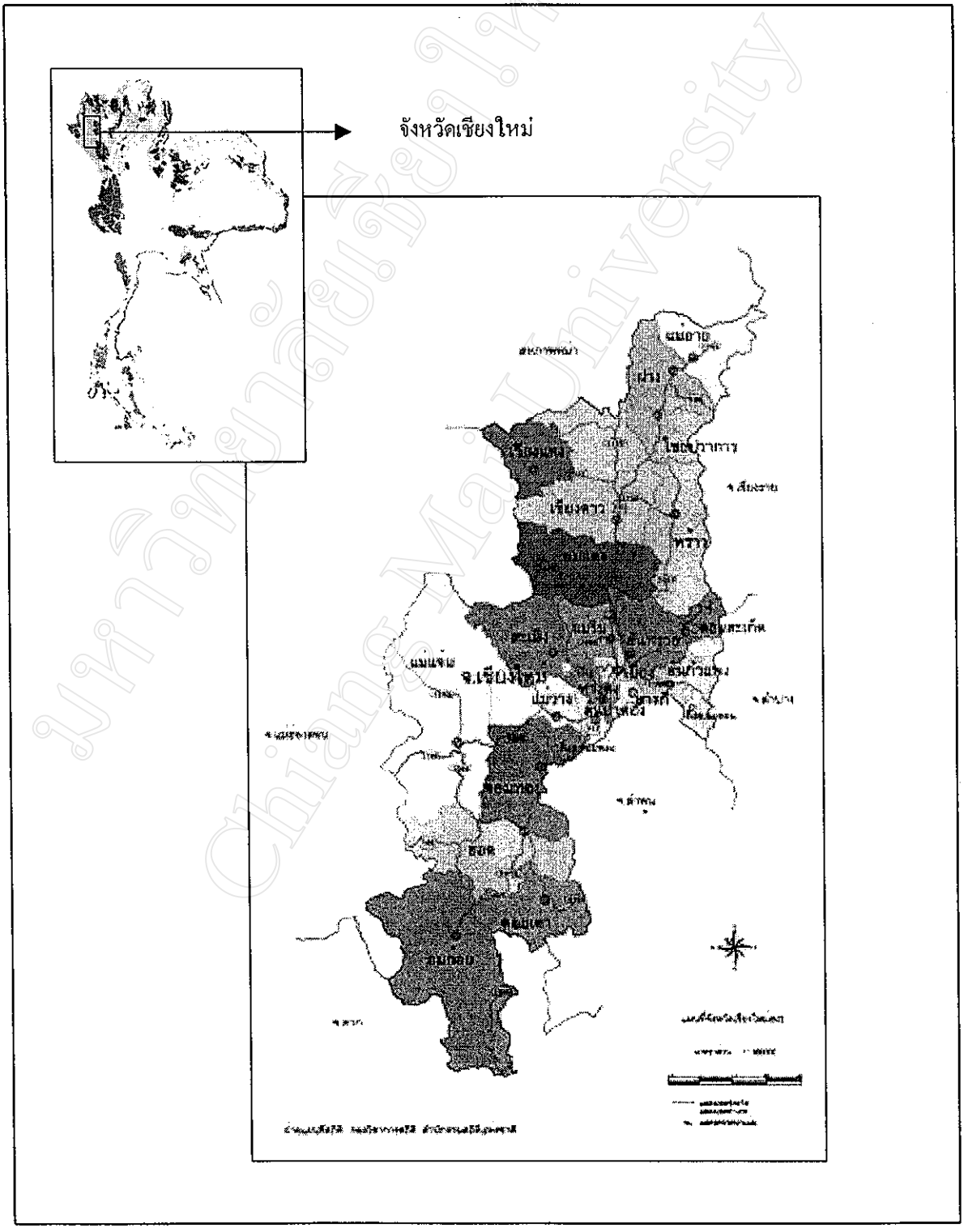

แผนที่ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

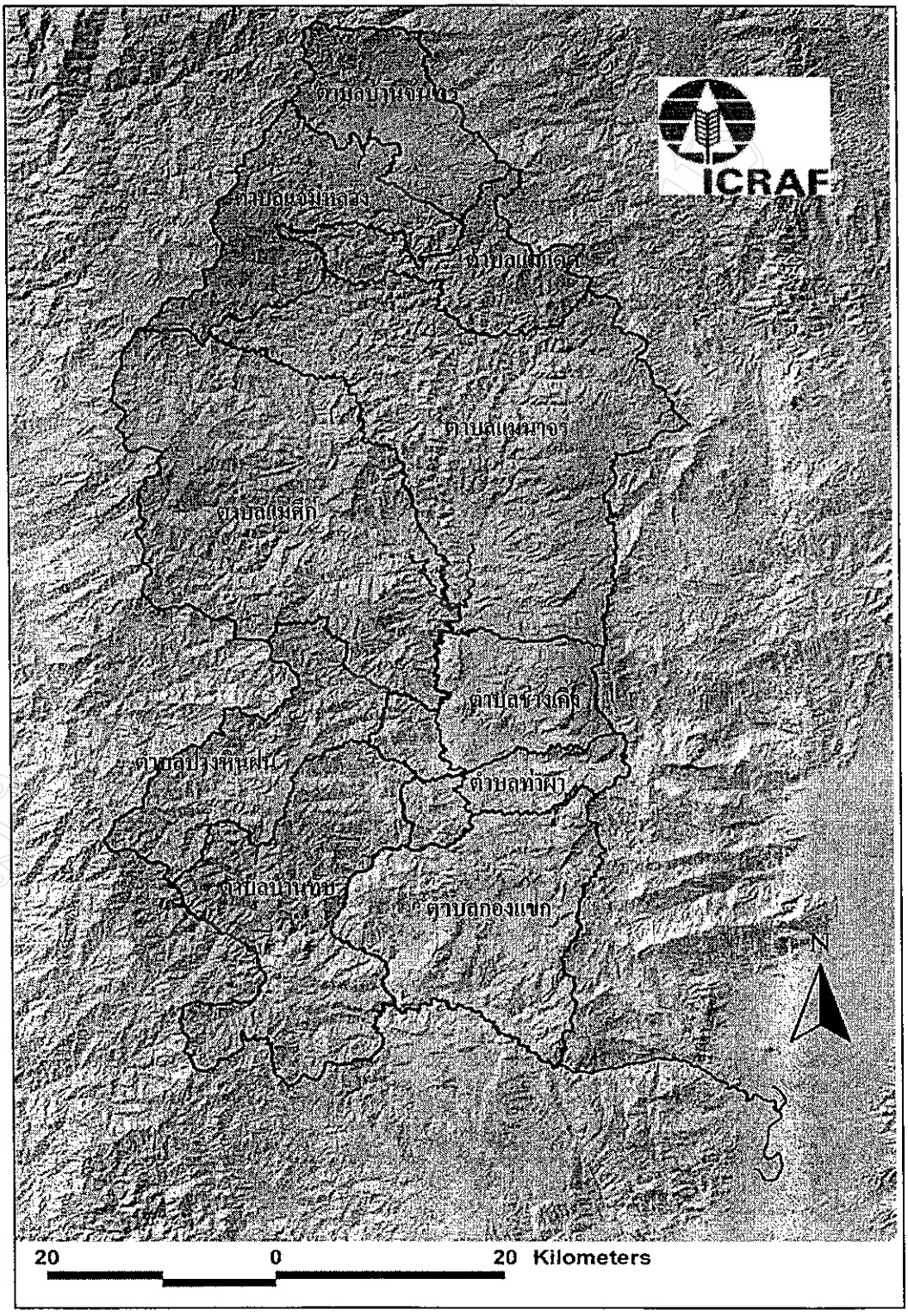

แผนที่ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

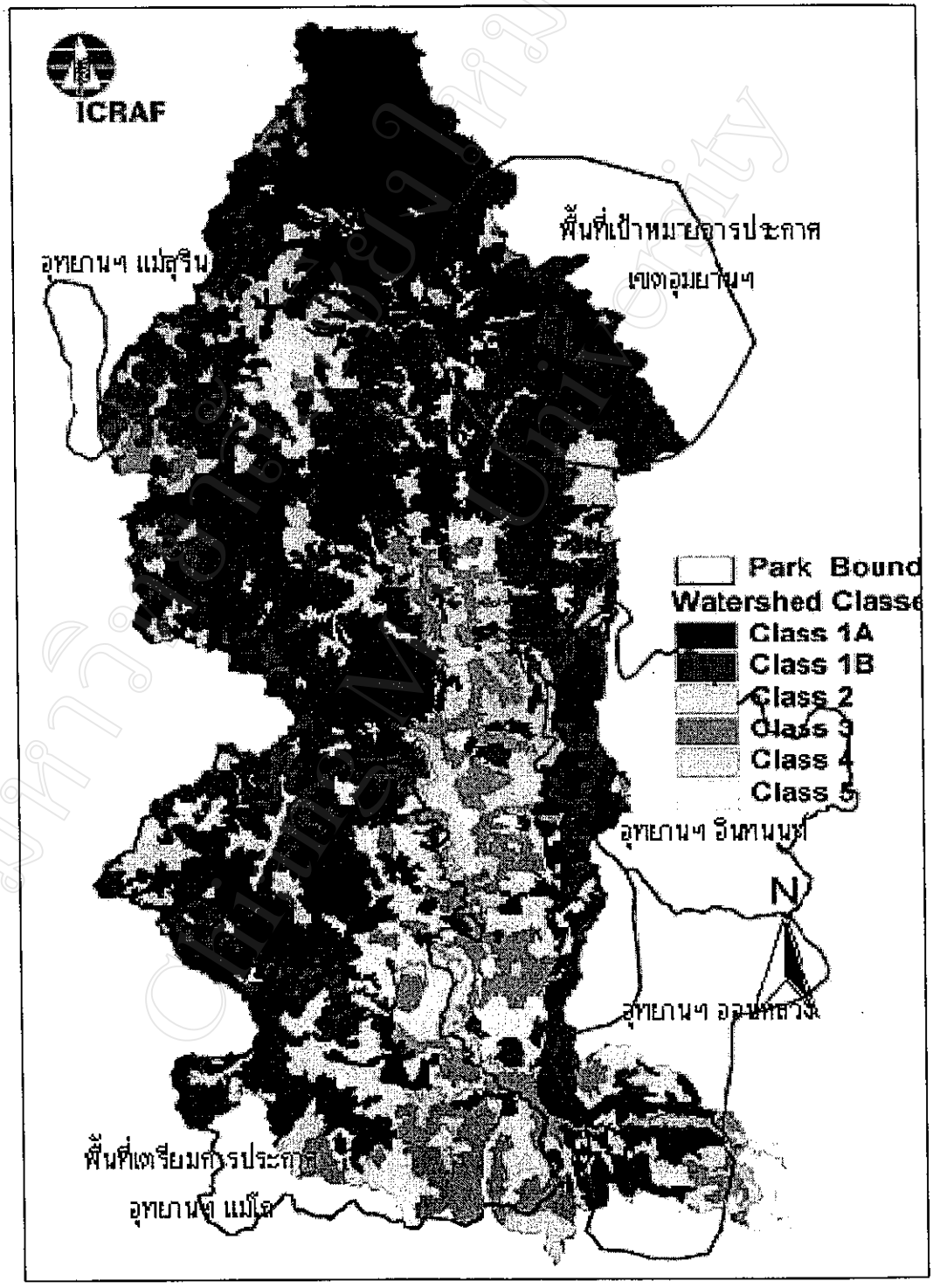

แผนที่ ลุ่มน้ำแม่แรก ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

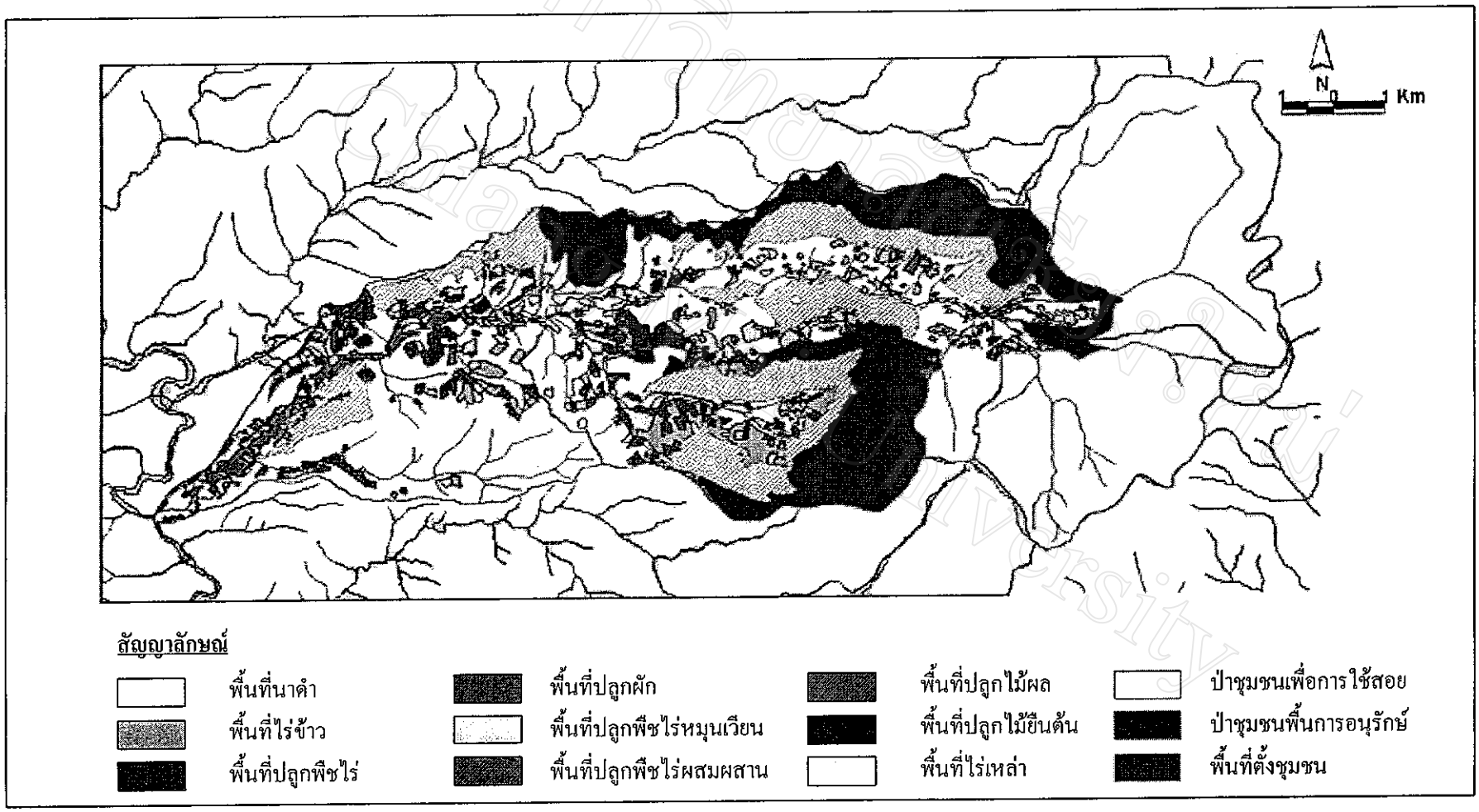

ลุ่มน้ำน้ำแม่แรก

น้ำแม่แรก เป็นลำน้ำสาขาสายหนึ่งของลำน้ำแม่แจ่มwหลลงสู่ลำน้ำแม่ปิง มีต้นกำเนิดจากเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ในบริเวณดอยเลี่ยมและผาขาว น้ำแม่แรกถือเป็นสายน้ำสายหลักของตำบลท่าผา เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของตำบลท่าผาอาศัยน้ำจากน้ำแม่แรกในการอุปโภค บริโภค และการเกษตร ลุ่มน้ำแม่แรกมีพื้นที่ประมาณ 47,500 ไร่ คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 63% ของพื้นที่ตำบลท่าผา

1.1. ประวัติความเป็นมา

จากการศึกษาไม่ปรากฏว่าชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตั้งขึ้นเมื่อไหร่ เพียงแต่บอกได้ว่า กลุ่มคนที่อยู่อาศัยในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมาแต่ดั้งแต่เดิมเป็นชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง และชาวไทยภูเขาเผ่าลั๊วะ เมื่อประมาณ 4 – 5 ชั่วอายุคน คือประมาณ 200 กว่าปีมาแล้ว ชาวไทยพื้นเมืองได้อพยพหนีภัยสงครามเข้ามาในพื้นที่ และหาพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพทางการเกษตร

พ่อมูล ธนะเพิ่ม บ้านนาเรือน และพ่อปั๋ง กาบตุ้ม บ้านผานัง ได้เล่าประวัติของลุ่มน้ำแม่แรกและชุนชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำว่า ชื่อสถานที่ต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำมีเรื่องเล่ามาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตายายว่าในบริเวณลุ่มน้ำแม่แรก ตำบลท่าผา และลุ่มน้ำแม่ศึก ตำบลบ้านทับในปัจจุบัน มีชาวไทยภูเขาเผ่าลั๊วะอาศัยอยู่ก่อนชนเชื้อสายอื่น ชาวลั๊วะจะทำไรปลูกข้าวบริเวณไหล่เขา การออกไปทำไรทำนาจะพาลูกหลานไปด้วย มีลั๊วะครอบครัวหนึ่งพาลูกที่เพิ่งเกิดไปไร่ด้วย และปลูกกระต๊อบให้ลูกนอนพัก อยู่มาวันหนึ่งขณะที่พ่อแม่กำลังดูแลแปลงข้าวอยู่นั้นได้มีตัวต่อฝูงหนึ่งบินมากัดกินลูกที่นอนอยู่ในกระต๊อบตาย พ่อแม่กลับมาพบว่าลูกถูกตัวต่อกัดกินจนตายด้วยความโกรธแค้นจึงได้ชักชวนเพื่อนบ้านติดตามตัวต่อเพื่อสืบหารัง ด้วยความร่วมมือของเพื่อนบ้านที่ใช้วิธีการสังเกตทิศที่ต่อบินไปกลับระหว่างรังและแห่งอาหาร ลั๊วะจึงรู้ว่าต่อฝูงดังกล่าวทำรังอยู่ที่หน้าผาหินบริเวณป่าต้นน้ำ เมื่อทราบที่ทำรังของต่อ ลั๊วะได้กลับมาทอผ้าขาวเพื่อทำเป็นกรวยสำหรับจับรังต่อ และสานก๋วยไม้ไผ่เพื่อใช้ใส่รังต่อ

เมื่ออุปกรณ์ต่างๆ เตรียมพร้อมแล้วลั๊วะได้พากันไปตีรังต่อบริเวณหน้าผา โดยใช้กรวยผ้าสีขาวที่ทอขึ้นคลุมรังต่อและนำลงมาจากหน้าผา หน้าผาที่รังต่อทำรังจึงถูกตั้งชื่อว่าหน้าผาขาว หลังจากได้รังต่อ ลั๊วะได้นำรังต่อใส่ก๋วยหาบกลับชุมชน ระหว่างเดินทางก๋วยที่ให้หาบก้นได้ทะลุ ลำห้วยบริเวณที่ก๋วยก้นทะลุ จึงได้ชื่อว่าห้วยแม่หลุ ซึ่งมาจากคำที่ว่า หลุหรือพังนั้นเอง (ซึ่งบริเวณนี้ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของบ้านแม่หลุ) เมื่อก๋วยก้นทะลุลั๊วะจึงได้ช่วยกันหาไม้ไผ่มาสานก๋วยใบใหม่ ลำห้วยบริเวณที่ลั๊วะสานก๋วยใบใหม่จึงได้ชื่อว่า ห้วยยางสาน ซึ่งได้เพี้ยนมาเป็นห้วยยางส้าน และเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านยางส้านในปัจจุบัน

เมื่อมีก๋วยใบใหม่แล้ว ลั๊วะได้ช่วยกันหามรังต่อล่องตามลำห้วยกลับ ขณะที่กำลังข้ามลำห้วยสายใหญ่สายหนึ่งซึ่งเป็นสายหลักของลุ่มน้ำ ลั๊วะที่หาบรู้สึกเหนื่อยมากจึงเปลี่ยนให้เพื่อนช่วยหาบแทน ลำห้วยบริเวณที่ลั๊วะเปลี่ยนให้เพื่อนช่วยหาบหรือแลกกันหาบจึงได้เชื่อว่าน้ำแม่แรก และยังเป็นชื่อหมู่บ้านของชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงบ้านแม่แรก

สำหรับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก พ่อมูล และพ่อปิ๋งได้เล่าว่า เดิมชาวไทยภูเขากะเหรี่ยงและลั๊วะได้อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แรก โดยตั้งชุมชนอยู่บริเวณปลายน้ำแม่แรกซึ่งมีพื้นที่ราบสลับกับเนินเขาเนื่องจากเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดังจะพบหลักฐานได้จากสิ่งก่อสร้างเก่า เช่น ดินเผาที่ก่อเป็นกำแพง หรือซากเจดีย์ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวัดของลั๊วะในสมัยโบราณ กระจายอยู่ทั่วไปตามเนินเขาในเขตลุ่มน้ำแม่แรก โดยศูนย์กลางของชุมชนกะเหรี่ยงและลั๊วะอยู่ที่บริเวณบ้านยางหลวงในปัจจุบันซึ่งเป็นบริเวณที่น้ำแม่แรกไหลลงสู่น้ำแม่แจ่ม

ต่อมาเมื่อประมาณ 200 กว่าปีที่ผ่านมา ชาวไทยพื้นเมือง (ไม่ทราบที่มา) ได้อพยพเข้ามาในเขตลุ่มน้ำแม่แรกสันนิฐานว่าหนีภัยสงคราม หรืออพยพหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพ ผู้ที่อพยพมาจะมาเป็นกลุ่มเครือญาติหรือกลุ่มเพื่อนเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณศูนย์กลางของชุมชนกะเหรี่ยง และได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงและลั๊วะอย่างมาก เนื่องจากได้เกิดปัญหาจี้ปล้น และความแตกต่างทางวัฒนธรรมความเชื่อ ชาวกะเหรี่ยงและลั๊วะซึ่งเป็นกลุ่มชนที่รักสงบจึงได้อพยพออกจากพื้นที่เพื่อหาที่อยู่ใหม่ โดยลั๊วะได้อพยพไปตั้งชุมชนอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ศึก ตำบลบ้านทับ และอยู่อาศัยมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่ชาวกะเหรี่ยงได้อพยพขึ้นไปสู่บริเวณต้นน้ำแม่แรก

เมื่อประชากรของชุมชนชาวไทยพื้นเมืองเพิ่มขึ้นพื้นที่ทำกินเดิมไม่เพียงพอจึงได้มีการขยายชุมชนไปยังพื้นที่ต่างๆ ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีสภาพเหมาะสมกับการทำนาการเคลื่อนย้ายชุมชนของชาวไทยพื้นเมืองส่วนใหญ่อพยพขึ้นไปตามลำน้ำแม่แรก ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวไทยเผ่ากะเหรี่ยง การขยายตัวของชุมชนชาวไทยพื้นเมืองเป็นไปอย่างต่อเนื่องและสัมพันธ์ไปกับระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่ชุมชนชาวไทยเผ่ากะเหรี่ยงก็อพยพย้ายชุมชนขึ้นสู่บริเวณต้นน้ำ จนกระทั่งในปัจจุบันพื้นที่ราบส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำแม่แรกกลายเป็นที่ตั้งของชุมชนและพื้นที่ทำกินของชาวไทยพื้นเมือง ในขณะที่ชาวไทยเผ่ากะเหรี่ยงอพยพไปอยู่พื้นที่บริเวณต้นน้ำแม่แรกซึ่ง เป็นภูเขาสูง พื้นที่มีความลาดชันโดยสามารถสรุปเส้นทางการอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกได้ดังนี้

1. ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง ชุมชนดั้งเดิมจากบริเวณบ้านยางหลวง อพยพขึ้นไปตามต้นน้ำแม่แรก ตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณสะพานแม่แรก ต่อมาอพยพแยกออกเป็นสองสายคือ

ไปตามลำน้ำแม่แรก จากข้อมูลแผนที่ปี พ.ศ. 2497 พบว่ามีชุมชนบ้านสามสบบน ป่ากล้วย ยางส้านล่าง ยางส้านบนเป็น 4 ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ โดยชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจากบ้านสามสบบน และบ้านป่ากล้วยขยายชุมชนไปสู่บ้านแม่แรก บ้านกลาง บ้านผาขาว อีกสายหนึ่งไปตามลำน้ำยางส้าน ลำน้ำสาขาของน้ำแม่แรก จากบ้านยางส้านบน บ้านยางส้านล่าง และบ้านแม่กองอน ในปัจจุบัน

2. ชาวไทยพื้นเมือง อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนครั้งแรกเมื่อประมาณ 200 กว่าปีในบริเวณบ้านยางหลวง และขยายชุมชนออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทั่วไปบริเวณปลายน้ำแม่แรกชุมชนที่สำคัญในยุกต์นี้คือบ้านป่าแดด หลังจากนั้นได้ขยายชุมชนขึ้นไปสู่ต้นน้ำแม่แรกชุมชนหลักที่ขยายขึ้นไปในยุคนี้คือบ้านนาเรือนและบ้านสามสบไทย โดยบ้านสามสบไทยตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ ต้นน้ำล้อมรอบไปด้วยชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง เนื่องจากจุดที่ตั้งชุมชนเป็นจุดพักการเดินทางระหว่างอำเภอแม่แจ่มกับอำเภอจอมทองในสมัยอดีต ช่วงท้ายของการขยายและตั้งชุมชนใหม่ชาวไทยพื้นเมืองได้ขยายชุมชนไปยังบ้านเหล่า บ้านผานัง ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในปัจจุบัน

1.2. ลักษณะทางกายภาพ ของลุ่มน้ำ

ลุ่มน้ำแม่แรกเป็นลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำแม่แจ่ม พื้นที่ลุ่มน้ำทอดตัวยาวจากอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ไหลลงน้ำแม่แจ่มมีระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร ความกว้างของพื้นที่ลุ่มน้ำเฉลี่ยประมาณ 4 กิโลเมตร มีน้ำแม่แรกเป็นลำน้ำสายหลักของพื้นที่ลุ่มน้ำ บริเวณต้นน้ำมีลำห้วย 2 สายเป็นต้นน้ำกำเนิดน้ำคือลำห้วยแม่แรกอยู่ทางทิศเหนือของพื้นที่ลุ่มน้ำ มีต้นกำเนิดน้ำจากบริเวณเทือกเขาจากดอยอินทนนท์ อีกสายหนึ่งคือลำห้วยแม่ยางส้านอยู่ทางทิศใต้ของพื้นที่ลุ่มน้ำมี ต้นกำเนิดน้ำจากดอยเลี่ยมพื้นที่ป่าอนุรักษ์บ้านยางส้าน ลุ่มน้ำแม่แรกอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ แม่แจ่มไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 3 กิโลเมตรมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อตำบลช่างเคิ่งและอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์
ทิศใต้	มีอาณาเขตติดต่อ ลุ่มน้ำแม่หมุม ตำบลท่าผา
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อ บ้านทัพ บ้านไร่ ตำบลท่าผา
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ลักษณะทางภูมิประเทศ เป็นภูเขาสูงมีที่ราบแคบๆบริเวณสองฝั่งลำห้วย พื้นที่มีความสูงตั้งแต่ 450 – 1600 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญได้แก่

ทรัพยากรป่าไม้ สภาพป่าในเขตลุ่มน้ำแม่แรกในอดีตป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายของชนิดป่า โดยในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะพบป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้ง และป่าดิบเขา จากการจัดการป่าในอดีตของประเทศที่ล้มเหลวส่งผลให้ชนิดป่าที่ยังคงปรากฏเด่นชัดในเขตลุ่มน้ำแม่แรกสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภทหลัก คือป่าแดง ป่าแพะหรือป่าเต็งรังพบขึ้นสลับกับป่าเบญจพรรณ ลักษณะเป็นป่าโปร่ง มีต้นไม้ขนาดเล็ก และขนาดกลาง ไม้เด่นอันเป็นไม้ดัชนีประกอบด้วยไม้ในวงศ์ยาง ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้พลวง เป็นไม้หลักฤดูแล้งจะผลัดใบ และมีไฟป่าเป็นประจำ พื้นที่ที่มีความแห้งแล้งจัด กักเก็บน้ำได้เลว ดินเป็นดินลูกรังที่มีชั้นของลูกรังตื้นพบตั้งแต่ระดับความสูงจากระดับน้ำทะเล 450-1,000 เมตร ซึ่งจะพบทั่วไปในเขตตอนกลางจนถึงตอนล่างของลุ่มน้ำแม่แรก สภาพป่าเสื่อมโทรมมาก ป่าชนิดที่สองคือป่าดงดิบเขา (Hill evergreen forest) พบบริเวณที่เป็นยอดเขาสูงซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำติดต่อดอยอินทนนท์ พันธุ์ไม้ที่พบมากคือไม้ตระกูลไม้ก่อ สภาพป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์ และมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่จำนวนมากจากการสอบถามพบว่าสัตว์ป่าที่มีชุกชุมคือ หมูป่า และยังคงพบเสือโคร่ง 4 – 5 ตัว อาศัยอยู่ (สัมภาษณ์นายทองคำ โพธิ์แก้ว และนายหนูแดง อำไพถาวรกุล)

ทรัพยากรดินและแร่ธาตุ สภาพดินในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีความแตกต่างกันไปตามพื้นที่ โดยพื้นที่นาส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ตามที่แคบสองฝั่งลำน้ำมีสภาพดินเป็นดินร่วน หรือดินร่วนปนทราย สภาพดินในพื้นที่ไร่ในเขตตอนกลางถึงตอนปลายลุ่มน้ำซึ่งมีความลาดชันของพื้นที่ตั้งแต่ 20% ขึ้นไป ดินมีสภาพเป็นดินลูกรังหรือสภาพดินที่มีหินปนจำนวนมาก ดินขาดความอุดมสมบูรณ์และมีปัญหาการพังทลายของหน้าดิน ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกพบแร่ธาตุที่สำคัญคือแร่ดีบุกบริเวณสันเขาบ้านป่ากล้วย แร่ฟลูออไรด์ แร่ลิกไนต์ และแร่ดินขาว

ทรัพยากรน้ำ เนื่องจากสภาพป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำแม่แรกยังคงความอุดมสมบูรณ์ส่งผลให้น้ำตามลำห้วยสาขาต่างๆมีน้ำไหลตลอดปี แต่เนื่องจากพื้นที่นาดำในเขตลุ่มน้ำแม่แรกเกษตรกรใช้ในการเพาะปลูกตลอดทั้งปี โดยปลูกข้าวเหนียว ข้าวโพดถอดดอก ถั่วลิสง ถั่วเหลือง กระหล่ำปลี หอมแดง จึงมีความต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรจำนวนมาก ดังนั้นเกษตรกรชาวไทยพื้นเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจึงได้ขุดเหมืองฝาย เพื่อใช้ในการส่งน้ำและบริหารจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ของเกษตร ในขณะที่ภาครัฐได้สร้างฝายคอนกรีตจำนวน 12 ตัวตลอดลำน้ำแม่แรกเพื่อช่วยกักเก็บน้ำ แต่ฝายคอนกรีตของรัฐที่สร้างขึ้นแม้จะช่วยกักเก็บน้ำแต่ส่งผลให้พันธุ์ปลาลดลง เนื่องจากปลาจากน้ำแม่แจ่มไม่สามารถขึ้นมาตามลำน้ำแม่แรกได้ สำหรับน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคในเขตลุ่มน้ำแม่แรกยังคงให้ระบบน้ำประปาภูเขาในหมู่ที่ 1 2 3 6 และหมู่ 8 ส่วนชุมชนหมู่ที่ 4 7 และ 9 ใช้ระบบน้ำประปาหมู่บ้าน

การติดต่อคมนาคม การติดต่อกับภายนอกมีเส้นทาง แม่แจ่ม-อินทนนท์ ผ่านตามสันเขาซึ่งเป็นขอบเขตลุ่มน้ำแม่แรกทางทิศเหนือติดต่อตำบลช่างเคิ่ง เป็นถนนลาดยางกว้างประมาณ 10 เมตร และมีรถประจำทางสายแม่แจ่ม-จอมทองวิ่งผ่านวันละประมาณ 5 เที่ยว การติดต่อระหว่างชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกเนื่องจากชุมชนส่วนใหญ่ตั้งชุมชนกระจายไปตามลำน้ำแม่แรก ชาวบ้านจึงได้ขุดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านเรียบลำน้ำแม่แรก ปัจจุบันถนนระหว่างหมู่บ้านในบางช่วงได้รับการก่อสร้างใหม่เป็นถนนคอนครีต แต่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นถนนลูกรัง ในช่วงฤดูฝนการเดินทางจะยากลำบาก โดยเฉพาะเส้นทางเข้าบ้านป่ากล้วยในฤดูฝนไม่สามารถใช้การได้

ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่แรก สามารถแยกได้เป็น 2 ชนเผ่า ดังนี้

ตารางที่ 1 จำแนกชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตามชนเผ่า

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน		ชนเผ่า
	บ้านหลัก	บ้านบริวาร	
1	สามสบไทย		ชาวไทยพื้นเมือง
		สามสบบน,แม่แรก,กลาง, ผาขาว, ป่ากล้วย	ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง
2	ผานัง	-	ชาวไทยพื้นเมือง
3	เหล่า	-	ชาวไทยพื้นเมือง
4	ป่าแดด	ใหม่อารา, ไหล่หิน, เหล่าป่าก่อ	ชาวไทยพื้นเมือง
6	ยางหลวง	ท่าผา, แม่หมุม	ชาวไทยพื้นเมือง
7	ห้วยไห	ห้วยไห, ป่าแง, สามหลัง	ชาวไทยพื้นเมือง
8	แม่ยางส้าน	ยางส้านล่าง และ แม่กองอ	ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง
9	นาเรือน	ป่าหนาด	ชาวไทยพื้นเมือง
รวม	**8 บ้านหลัก**	**16 หย่อมบ้านบริวาร**	

ลักษณะการตั้งบ้านเรือน ชุมชนชาวไทยพื้นเมืองตั้งชุมชนอยู่ในเขตที่ราบสลับเนินเขาตอนปลายของน้ำแม่แรก การตั้งบ้านเรือนจะตั้งเป็นกลุ่มหรือหย่อมบ้าน กระจายตัวขึ้นไปตามลำน้ำแม่แรก ห่างกันไม่เกิน 1 กิโลเมตร มีเพียงบ้านสามสบไทย ชาวไทยพื้นเมืองตั้งอยู่ในเขตชุมชน ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง

ชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในเขตลุ่มน้ำแม่แรกสามารถแยกลักษณะการตั้งชุมชนได้เป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรกการตั้งชุมชนคล้ายกับการตั้งชุมชนของชาวไทยพื้นเมือง โดยเริ่มตั้งชุมชนอยู่ตอนกลางของลำน้ำแม่แรกไปจนถึงบริเวณต้นน้ำแม่แรก ชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนในลักษณะนี้คือบ้านแม่แรก บ้านกลาง บ้านผาขาว ลักษณะที่สองคือการตั้งชุมชนจะอยู่บริเวณไหล่เขาเป็นกลุ่มบ้าน(ป๊อกบ้าน) การตั้งชุมชนลักษณะนี้สัมพันธ์กับพื้นที่การเกษตร โดยชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนลักษณะนี้คือบ้านป่ากล้วย บ้านยางส้านล่าง บ้านยางส้านบนและบ้านแม่กองงอ

1.3 ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ

การผลิต การบริโภค และการแลกเปลี่ยนสินค้าของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจากอดีตนับเริ่มจากการตั้งชุมชนและการขยายตัวของชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจนถึงปัจจุบัน การประกอบอาชีพของประชาชนโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับด้านการเกษตร มีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วง 30 กว่าปีที่ผ่าน โดยสามารถแบ่งช่วงของพัฒนาการทางด้านระบบการผลิตและบริโภคของชุมชนออกเป็น 3 ช่วงด้วยกันคือ

ช่วงของการผลิตเพื่อบริโภคเป็นช่วงของอพยพและการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกการผลิตมีเป้าหมายเพื่อไว้บริโภคเป็นหลัก โดยมีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันผลผลิตทางการเกษตรกันในชุมชนและชุมชนข้างเคียง ชาวไทยพื้นเมืองประกอบอาชีพทำนาในระบบนาขั้นบันได ในขณะที่ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงยังคงทำนาพร้อมกับการเปิดพื้นที่ทำไร่ข้าวบน ไหล่เขารอบบริเวณชุมชนในระบบไร่หมุนเวียน

การทำนาระบบนาขั้นบันไดในเขตลุ่มน้ำแม่แรกพื้นที่นาดำมี 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกพื้นที่นาดำที่อยู่สองข้างลำน้ำ และสามารถดึงน้ำจากลำห้วยมาใช้ในการเพาะปลูกได้ โดยชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงมักเปิดพื้นที่นาดำในลักษณะนี้ ลักษณะที่สองคือพื้นนาดำที่อาศัยน้ำจากระบบเหมืองฝายของชาวไทยพื้นเมือง จะเปิดพื้นที่นาดำไปพร้อมกับการสร้างระบบเหมืองฝาย ผลผลิตข้าวเก็บไว้เพื่อการบริโภค ในกรณีที่ครอบครัวไหนข้าวไม่พอสมาชิกในครอบครัวก็จะนำสัตว์เลี้ยง หรือหาของป่าไปแลกข้าวกับเพื่อนบ้าน หรือชุมชนข้างเคียง ข้าวถือเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีพ

การทำไร่ในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงซึ่งอาศัยอยู่บริเวณต้นน้ำแต่ละปีสมาชิกในชุมชนจะร่วมตัวกันแผ้วถางพื้นที่ไร่เหล่าเพื่อปลูกข้าวไร่ (ข้าวจ้าว) โดยแผ้วถางเป็นพื้นที่ใหญ่ๆ และแบ่งกันปลูกข้าวไร่ตามกำลังแรงงานของแต่ละครอบครัว ในปีถัดไปจะย้ายไปแผ้วถางไร่เหล่าแปลงใหม่เพื่อปลูกข้าว โดยจะหมุนกลับมาแผ้วถางแปลงเดิมอีกครั้งในรอบ 5 – 6 ปี กรรมสิทธิ์ในที่ดินและไร่เหล่าถือว่าทุกคนในชุมชนเป็นเจ้าของ หรือที่เรียกว่า

กรรมสิทธิ์ชุมชน พื้นที่ปลูกข้าวในแต่ละปีชาวบ้านจะปลูกพืชผัก เช่น ฝักเขียว ถั่วชนิดต่างๆ ลูกเดือย งา แตง ฯลฯ ผสมไปด้วยเพื่อเก็บไว้บริโภค ส่วนใหญ่ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคชาวบ้านจำเป็นต้องเก็บหาของป่าและล่าสัตว์ป่ามาบริโภค

เส้นทางคมนาคมตลอดทั้งลุ่มน้ำแม่แรกเป็นเส้นทางเกวียนและทางเดินเท้า ใช้ในการติดต่อระหว่างชุมชน และขนส่งผลผลิตทางการเกษตรจากไร่นากลับมาเก็บไว้ในชุมชนเป็นหลัก เส้นทางทุกเส้นใช้แรงงานของชุมชนในการขุดและทำขึ้น โดยแต่ละชุมชนรับผิดชอบในเขตของตน

ช่วงการเปลี่ยนแปลงเริ่มต้นเมื่อประมาณ 30 กว่าปีที่ผ่านมา โดยเริ่มจากชาวไทยพื้นเมืองที่เดินทางติดต่อระหว่างลุ่มน้ำแม่แรกกับอำเภอจอมทอง ในเส้นทางที่ผ่านบริเวณขุนกลาง ดอยอินทนนท์ บริเวณนี้ชาวไทยภูเขาเผ่าม้งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ปลูกฝิ่นขายและมีรายได้สูง ชาวไทยพื้นเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรกบางคน และชาวไทยภูเขาเผ่าม้งในเขตขุนกลางจึงได้นำเมล็ดพันธุ์ฝิ่นมาปลูกในเขตลุ่มน้ำแม่แรก โดยเช่าพื้นที่บริเวณดอยเลี่ยมของชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงปลูกเนื่องจากพื้นที่มีสภาพเหมาะสมกับการปลูกฝิ่น ฝิ่นที่ปลูกให้ผลผลิตสูงและมีคุณภาพดีขึ้น เกษตรกรที่ปลูกฝิ่นมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี การขยายตัวของพื้นที่ปลูกฝิ่นจึงเพิ่มมากขึ้นโดยส่วนใหญ่มีพื้นที่ปลูกอยู่บริเวณภูเขาสูงในเขตต้นน้ำแม่แรก การปลูกฝิ่นในขณะนั้นชาวไทยพื้นเมืองและชาวไทยภูเขาเผ่าม้งจะจ้างชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงเป็นแรงงานในการปลูก โดยจ่ายเงินหรือฝิ่นให้เป็นค่าจ้างในการปลูกฝิ่นส่งผลให้ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงติดฝิ่นจำนวนมาก

ช่วงที่มีการปลูกฝิ่นกันอย่างแพร่หลายในเขตต้นน้ำแม่แรก ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงส่วนใหญ่ติดฝิ่น ทำให้การปลูกข้าวซึ่งเป็นพืชอาหารหลักของครอบครัวไม่ได้รับการเอาใจใส่ เมื่อข้าวไม่พอบริโภคประกอบกับผู้นำครอบครัวติดฝิ่นอย่างหนักทำให้หลายครอบครัวต้องขายพื้นที่นาให้แก่ชาวไทยพื้นเมืองและขยายพื้นที่ทำไร่ข้าวโดยบุกรุกแผ้วถางป่า จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2528 กองร้อยทหารพรานที่ 36 เข้ามาดำเนินการปราบฝิ่นในพื้นที่อย่างจริงจัง การปลูกฝิ่นจึงลดลง โดยเกษตรกรที่ปลูกฝิ่น และชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงที่รับจ้างปลูกฝิ่นได้หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจแทนโดยเริ่มมีการปลูกถั่วเหลือง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่องค์กรพัฒนาเอกชนและราชการส่งเสริมแต่ยังคงปลูกได้เฉพาะฤดูฝนหรือหลังเก็บเกี่ยวข้าวนาเท่านั้น การเพาะปลูกมุ่งเน้นเพื่อขายเป็นหลัก และเพื่อการขนส่งผลผลิตของพืชไร่ที่เกษตรกรปลูก เส้นทางคมนาคมสายต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจึงได้รับการปรับปรุงและขยายเพิ่มเติม การขายผลผลิตต่างๆ จะมีเกษตรกรในพื้นที่เป็นพ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลผลิตถึงไร่

ช่วงการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งเป็นสภาพการประกอบอาชีพทางการเกษตรในปัจจุบัน พื้นที่ทางการเกษตรส่วนใหญ่ถูกใช้ไปเพื่อการผลิตพืชเศรษฐกิจชนิดต่างๆ ทั้งที่เกษตรกรนำเข้ามาปลูกเอง เช่น ถั่วเหลือง หอมแดง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และพืชที่ได้รับการส่งเสริมจากบริษัท เช่น มันฝรั่ง ข้าวโพดฝักอ่อน ข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ เส้นทางคมนาคมส่วนใหญ่โดยเฉพาะในเขตชุมชนชาวไทยพื้นเมืองได้รับการปรับปรุงให้ใช้การได้ตลอดทั้งปี การขายผลผลิตทางการเกษตรขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในการเพาะปลูก หากเป็นพืชที่บริษัทส่งเสริมเกษตรกรจะขายผลผลิตให้แก่นายหน้าที่เป็นผู้ติดต่อและทำสัญญา หากเป็นพืชไร่ทั่วไปเกษตรกรจะขายให้แก่พ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อเป็นหลัก

แม้ประชากรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลักแต่ข้าวก็ยังถือเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต เกษตรกรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจึงยังคงปลูกข้าวทั้งในระบบนาขั้นบันไดที่อาศัยน้ำจากระบบเหมืองฝายและข้าวไร่ในพื้นที่ไร่ตามไหล่เขา การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตลุ่มน้ำแม่แรกสามารถเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างปี พ.ศ. 2497 กับปี พ.ศ. 2542 ได้ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ประเภทการใช้ที่ดิน	พ.ศ. 2497	พ.ศ. 2542
พื้นที่ไร่เหล่า	10,431.25	50
พื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ	3,343.75	3,181.25
พื้นที่ป่าไม้	17,193.75	27,506.25
พื้นที่ปลูกไม้ผล	0	243.75
พื้นที่นาดำ	1,593.75	1,293.75
พื้นที่ตั้งถิ่นฐานที่ชัดเจน	0	281.25
รวม	**32,562.5**	**32,562.5**

1.4 การปกครอง

อดีตชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีการปกครองที่เหมือนกับชุมชนชนบทในภาคเหนือ ที่มีการเคารพนับถือผู้อาวุโส ผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้ที่มีบทบาทเป็นผู้นำชุมชนในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของสมาชิกในชุมชน เช่น ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงจะมีผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อที่เรียกว่า ฮีโข่ ชาวไทยพื้นเมืองภาคเหนือจะมี ตั้งข้าว แก่เหมือง แก่ฝาย ผู้นำเหล่านี้จะได้รับความเคารพนับถือ และถือว่าเป็นผู้รู้ในเรื่องต่างๆของชุมชน ถือเป็นการยอมรับความเป็นผู้นำโดยธรรมชาติ ความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนจะอาศัยผู้อาวุโสหรือผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งความขัดแย้งนั้นจะยุติและสามารถเจรจาไกล่เกลี่ยหรือประนีประนอมกันได้ การสืบทอดความเป็นผู้นำตามธรรมชาติมีได้ทั้งการสืบถอดตามวงศ์ตระกูลเช่น ตำแหน่งฮีโข่ หรือได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำจากความรู้ความสามารถที่สะสม ปัจจุบันการปกครองของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกเป็นไปตามระเบียบของทางราชการที่กำหนด มีตำแหน่งผู้นำทางการของหมู่บ้านและตำบล มีคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในงานพัฒนาชุมชนออกเป็นฝ่ายๆในการพัฒนาเฉพาะด้านยังมีผู้นำเฉพาะที่ทางราชการคัดเลือกมารับหน้าที่ เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน อาสาพัฒนาชุมชน อาสาสมัครพิทักษ์ป่า หมอดินประจำหมู่บ้าน

การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในรูปแบบขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น คือ เทศบาลตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อดำเนินการจัดสรรงบประมาณและดำเนินการพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกอยู่ภายใต้เขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา แต่ละหมู่บ้านมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งได้รับการเลือกตั้งจากแต่ละหมู่บ้านเป็นตัวแทนเข้าร่วมในการบริหารงานตำบลท่าผา จากการพูดคุยกับ นายวรรณ กองจันทร์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา บ้านนาเรือน นายวรรณ ตั้งข้อสังเกตว่า ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีการเลือกสมาชิก อบต. 2 แบบด้วยกันคือ แบบแรกบางชุมชนมีคนสมัครหลายคนสมาชิกในชุมชนจะมีการแบ่งเป็นกลุ่มสนับสนุนในแต่ละฝ่าย เมื่อคัดเลือกเสร็จมักเกิดความแตกแยกในชุมชนเนื่องจากกลุ่มที่ไม่ได้มักจะเกิดความไม่พอใจ และไม่ให้ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้าน อีกแบบคือก่อนการรับสมัครเลือกตั้งสมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้านจะเรียกประชุมชาวบ้านทั้งหมดเพื่อกำหนดคุณสมบัติสมาชิก อบต. ที่ชุมชนต้องการและเปิดรับให้คนที่สนใจอาสา หลังจากนั้นจะทำการคัดเลือก ส่งเข้าสมัครวิธีนี้จะไม่เกิดการแข่งขันและความแตกแยกขึ้นในชุมชน

นอกจากเรื่องการพัฒนาชุมชนที่องค์การบริหารส่วนตำบลดำเนินการ ในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ชุมชนต่างๆยังได้ตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน มีหน้าที่ในการ

วางแผนและจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำที่ทำหน้าที่ในการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชน องค์กรภายนอกชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีกลุ่มเหมืองฝายที่มีหน้าที่ในการบริหารและจัดการทรัพยากรน้ำในเขตลุ่มน้ำแม่แรก

1.5 วัฒนธรรมประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

โดยทั่วไปชุมชนในเขตภาคเหนือจะมีโครงสร้างทางสังคม และวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันและบางอย่างก็เหมือนกัน เช่น ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี อุปนิสัย การดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ทางสังคม พิธีกรรมต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกประกอบด้วยกลุ่มชนสองเผ่าพันธุ์ที่มีความแตกต่างและคล้ายคลึงกันในประเด็นวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี มีรายละเอียดดังนี้

ชาวไทยพื้นเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีวิถีชีวิตแบบชนบท ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ อันเนื่องมาจากการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ เช่น การนับถือเรื่องผีบ้านผีเรือน ผีไร่ผีนา ผีป่าผีเขา หอผีตามสายบรรพบุรุษ ในส่วนของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา จะเป็นงานบุญในช่วงเทศการต่างๆ เช่น วันสงกานต์ การทานก๋วยสลาก งานปอย หรืองานฉลองสิ่งก่อสร้างของวัด

จากการพูดคุยกับ พ่อมูล ธนะเพิ่ม ผู้อาวุโสบ้านนาเรือน และพ่อปั๋ง กาบตุ้ม แก่ฝายบ้านผานัง ทำให้ทราบว่าความเชื่อเรื่องผียังคงเป็นแกนหลักในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนไทยพื้นเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรก โดยจะมีหอผีตั้งอยู่ที่บ้านยางหลวงซึ่งเป็นชุมชนแรกในการตั้งถิ่นฐานของคนเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรก หอผีหรือศาลเจ้าที่สิงสถิตของผีมีด้วยกัน 3 หอ คือ หอเจ้าพ่อดงหลวง หอม่อนคุ่ม และหอห้วยก๋องก๋อน การนับถือผีประจำหอทั้ง 3 จะแยกไปตามสายบรรพบุรุษ สำหรับคนไทยพื้นเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรกส่วนใหญ่ถือผีหอห้วยก๋องก๋อน สำหรับพ่อมูลนับถือผีหอม่อนคุ่ม ตามบรรพบุรุษ ในขณะที่ภรรยาของพ่อมูลนับถือผีหอห้วยก๋องก๋อน ส่วนหอเจ้าพ่อดงหลวง ถือเป็นที่เคารพบูชาของชาวไทยพื้นเมืองในเขตอำเภอแม่แจ่ม

การเลี้ยงผีประจำหอทั้ง 3 หอ จะถือปฏิบัติคล้ายคลึงกันโดยมีธรรมเนียมปฏิบัติคือทุกๆ ปี ผู้ที่นับถือผีในแต่ละหอจะนำกระสวยข้าวตอกดอกไม้ หมากพลู เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 คู่ น้ำส้มป่อยและด้ายผูกมือไปร่วมทำพิธีเลี้ยงผีประจำหอ โดยตั้งข้าว หรือผู้นำในการประกอบพิธีจะนำของบูชาขึ้นไปประกอบพิธีกรรมภายในหอ เมื่อเสร็จพิธีกรรม ตั้งข้าวและผู้เข้าร่วมพิธีจะนำเหล้าและไก่มากินรวมกัน ในขณะที่กินอาหารตั้งข้าวจะทำหน้าที่ผู้นำกลุ่มในการพูดคุยเปลี่ยนความรู้ และสถานการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้น เนื่องจากผู้เข้าร่วมพิธีมาจากหลายชุมชนการพูดคุยแลก

เป็นกันระหว่างทานอาหารจึงเป็นช่องทางในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของประชาชนในเขตลุ่มน้ำทั้งเรื่องการประกอบอาชีพ ปัญหาด้านต่างๆของชุมชนที่กำลังประสบอยู่ ซึ่งตั้งข้าวและผู้อาวุโสในกลุ่มยังสามารถอบรมสั่งสอน ว่ากล่าวตักเตือนลูกหลานหรือให้ข้อแนะนำซึ่งกันและกันได้ และเมื่อครบทุก 3 ปี การเลี้ยงผีประจำหอจะเปลี่ยนแปลงของเซ่นไหว้ โดยชาวบ้านที่นับถือผีประจำหอซึ่งกระจายอยู่ในชุมชนต่างๆ จะร่วมกันบริจาคเงินเพื่อซื้อควายมาเป็นของบูชาผี โดยดำเนินการผ่านตัวแทนหอผีประจำหมู่บ้านเป็นผู้รวบรวมเงินและมอบให้ตั้งข้าว ซึ่งตั้งข้าวจะมอบหมายให้แกนนำของกลุ่มจัดหาควายเพื่อนำมาเซ่นไหว้ การประกอบพิธีจะคล้ายคลึงกับการเลี้ยงผีประจำปี

ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในพื้นที่ ในอดีตมีความเชื่อเรื่องผีและพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายอย่าง โดยจะมีผู้นำด้านพิธีกรรมหรือที่เรียกว่า ฮีโข่ เป็นศูนย์รวมในการประกอบพิธีกรรมต่างๆในชุมชนจากการพูดคุยกับ นายทองคำ โพธิ์แก้ว และนายวิรัช มาลีพูนทวี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านยางส้าน และนายหนูแดง อำไพถาวรกุล บ้านป่ากล้วย พบว่าระบบความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ในอดีตหลายอย่างได้ถูกลืมหรือยกเลิกไปแล้วจำนวนมาก เนื่องจากบางพิธีกรรมก็ไม่เหมาะกับสถานการณ์ สภาพเศรษฐกิจ และการดำรงชีวิตในปัจจุบัน พิธีกรรมและความเชื่อที่ยังคงดำรงอยู่ หรือกำลังถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ที่สำคัญคือ ตำแหน่งฮีโข่

เมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมา ฮีโข่ หรือหมอผีประจำหมู่บ้านต่างๆ ได้ตายไปและขาดผู้รับช่วงต่อ ซึ่งการรับช่วงต่อของตำแหน่งฮีโข่มีข้อกำหนดคือต้องเป็นบุคคลในสายตระกูลฮีโข่เท่านั้นจึงจะรับช่วงต่อได้ และผู้รับช่วงต่อจะสามารถเป็นฮีโข่ได้ก็ต่อเมื่อผู้เป็นฮีโข่ก่อนหน้านั้นตายไปอย่างน้อย 3 ปี จากสภาพการเปลี่ยนแปลงของวิธีชีวิตและสภาพเศรษฐกิจจึงทำให้ไม่มีผู้สืบต่อในตำแหน่ง ฮีโข่ ซึ่งปัจจุบันชุมชนบ้านแม่แรกได้รื้อฟื้นและมีสายตระกูลเก่าของฮีโข่ เข้ารับตำแหน่งฮีโข่ประจำหมู่บ้าน และมีแนวโน้มว่าชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงอื่นๆ จะรื้อฟื้นตำแหน่งฮีโข่ขึ้นใหม่เช่นเดียวกับบ้านแม่แรก เนื่องจากสมาชิกในชุมชนเริ่มเห็นปัญหาความแตกแยกและความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่สมาชิกในชุมชนเริ่มเห็นแก่ตัว ขาดความรักสามัคคีและความช่วยเหลือซึ่งกันและกันเหมือนแต่ก่อน

พื้นที่ป่าที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้ตั้งแต่บรรพบุรุษ คือ ป่าเดหมื่อเบอ คือบริเวณพื้นที่ป่าที่มีน้ำซับ หรือน้ำออกรู ป่าเดบอ ซึ่งเป็นเพียงต้นไม้ใหญ่ที่ชาวบ้านนิยมนำสายสะดือเด็กไปผูกติด เพื่อเป็นที่สิงสถิตของขวัญเด็กที่เกิด ปัจจุบันการคลอดบุตรจะไปคลอดที่โรงพยาบาลแต่ต้นไม้ที่เคยใช้ผูกสายสะดือยังคงได้รับการอนุรักษ์ไว้จากชุมชน

พิธีกรรมตามความเชื่อของชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน จะมีสองลักษณะคือ พิธีกรรมส่วนรวมของชุมชนคือพิธีกรรมเลี้ยงผีน้ำ ซึ่งจะประกอบพิธีกรรมในบริเวณต้นลำห้วย โดยจะมีตัวแทนของชุมชนประมาณ 6-7 คน ซึ่งต้องมีอายุมากกว่า 45 ปีขึ้นไป และหมอผี หรือที่ชาวไทยเผ่ากะเหรี่ยงเรียกว่า สะละ เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม โดยของเส้นไหว้ประกอบด้วย ไก่ 1 คู่ซึ่งต้องเป็นไก่ที่ขนดำหรือไก่แดงเท่านั้น เหล้าต้ม 1 ขวด การประกอบพิธีกรรมจะมุ่งเน้นในการขออภัยต่อผีป่าผีเขาผีน้ำที่ในรอบปีได้มีบุคคลใดกระทำการลบหลู่โดยไม่ตั้งใจ ขอให้น้ำอุดมสมบูรณ์ผลผลิตทางการเกษตรสมบูรณ์ และเพื่อสาปแช่งบุคคลที่ลบหลู่หรือมุ่งทำลายความสงบสุขของชุมชนป่าไม้และน้ำ พิธีกรรมในอีกลักษณะหนึ่งคือการเลี้ยงผีของบุคคล ตามแต่กรณี ที่กระทำกันคือเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีน้ำ กรณีเลี้ยงผีไร่ผีนาจะทำกันปีละครั้งก่อนผลผลิตทางการเกษตรจะออก เช่น ก่อนข้าวออกรวง ซึ่งเจ้าของพื้นที่จะตั้งเสาไม้ไผ่ 4 ต้นตอนบนสร้างเป็นกระทงสี่เหลี่ยงด้วยไม้ไผ่มีบันไดขึ้น สูงประมาณ 1 เมตร กว้างยาวประมาณ 30 เซนติเมตรเป็นแท่นบูชา เจ้าของพื้นที่ที่มีอายุ 30 ปีขึ้นไปจะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมโดยมีของบูชาคือ ไก่ 1 คู่ เหล้าต้มเอง 1 ขวด ข้าวตอกดอกไม้ โดยผู้ทำพิธีจะกล่าวคำรำลึกถึงบุญคุณของผีไร่ผีนาที่คุ้มครอง และขอให้ผีไร่ผีนาช่วยดูแลผลผลิตและทำให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ สำหรับการเลี้ยงผีป่าผีน้ำของบุคคลทั่วไปจะกระทำเมื่อบุคคลหนึ่งบุคคลใดรู้สึกว่าไม่สบายใจ มีโรคภัยไข้เจ็บ ลูกหลานไม่สบาย ก็จะไปหาหมอผีหรือสะละช่วยดู ซึ่งสะละจะเสี่ยงทายเพื่อทำนายว่าเกิดอะไรขึ้นซึ่งจะเชื่อมโยงกับการผิดผีหรือกระทำไม่ดีของคนๆนั้น หมอผีจะทำนายโดยใช้วิธีการหลายอย่างเช่นใช้การกำข้าวสารนับจำนวนคู่คี่ การดูจากไข่ไก่ ตัวอย่างการดูจากข้าวสารหมอผีจะให้ผู้ที่มาให้ทำนายนำข้าวสารจากบ้านมาหมอผีจะสอบถามว่าได้ไปกระทำการที่ไม่ดีหรือคิดว่าจะไปผิดผีในบริเวณใดแล้วจะกำหนดทีละจุดหลังจากนั้นหมอผีจะใช้วิธีกำข้าวสารและเสี่ยงทายว่าหากนับเป็นจำนวนคี่หรือคู่ติดต่อกันสามครั้งแสดงว่าจุดนั้นเป็นจุดที่มีการผิดผีจำเป็นต้องไปเลี้ยงผี คนที่ไปให้ทำนายจะเสียค่าดูหมอครั้งละ 5 บาท เมื่อรู้จุดที่ผิดผีแล้วคนที่กระทำผิดผีจะนำ ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด และกระสวยข้าวตอกดอกไม้ไปขอขมาลาโทษ บางครั้งใช้หมูในการเซ่นไหว้ในกรณีที่กระทำผิดรุนแรง

1.6 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในเขตลุ่มน้ำ

วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก มีความสัมพันธ์และพึ่งพิงกับทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนต่างๆจึงมีการรักษาพื้นที่ป่าไว้แต่ในอดีตทั้งที่มีการกำหนดกฎเกณฑ์อย่างชัดเจนและที่ไม่กำหนดกฎชัดเจนแต่เป็นที่รับทราบภายในชุมชน พื้นที่ป่าที่ยังคงมีสภาพเป็นป่าไม้จึงมีอยู่มากและคงความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ต้นน้ำ

ที่ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติ ส่วนพื้นที่ป่าที่อยู่ตอนกลางไปถึงตอนปลายของลุ่มน้ำรอบบริเวณชุมชนชาวไทยพื้นเมืองที่ยังคงเหลืออยู่มีสภาพเสื่อมโทรมเนื่องจากในอดีตขาดการป้องกันและการฟื้นฟูจากชุมชน

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในอดีตของชาวไทยพื้นเมือง จากการศึกษาพบว่าไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน และพบว่าเมื่อระบบการผลิตเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อบริโภคสู่การผลิตเพื่อขายในรูปแบบของการปลูกพืชไร่เชิงเศรษฐกิจ พื้นที่ป่ารอบชุมชนได้ถูกบุกรุกทำลายเพื่อใช้ในการเพาะปลูก พื้นที่ป่าที่ยังคงเหลืออยู่ คือพื้นที่ป่าบริเวณที่ที่มีความลาดชันสูงและสภาพดินไม่เหมาะสมกับการเกษตร ซึ่งกระจายตัวอยู่ทั่วไปในเขตตอนกลางถึงปลายลุ่มน้ำแม่แรก ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง ที่มีสภาพเสื่อมโทรม ในอดีตจะประสบปัญหาไฟป่า และปัญหาการแผ้วถางขยายพื้นที่ทำกิน ส่วนพื้นที่ป่าอีกประเภทหนึ่งที่เหลืออยู่คือพื้นที่ป่าต้นน้ำซึ่งเป็นป่าบริเวณที่มีน้ำซับ หรือน้ำออกรู และป่าที่เป็นเหมือนพื้นที่กรรมสิทธิ์ร่วมของทั้งชุมชนในการใช้ประโยชน์ เช่นป่าบริเวณที่สมาชิกในชุมชนไปใช้ไม้ร่วมกัน พื้นที่ป่าทั้งสองประเภทหลังนี้จะไม่มีกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่เป็นที่รู้ของคนในชุมชนโดยทั่วไปถึงแนวทางการใช้ประโยชน์เช่นห้ามไปตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำ หรือห้ามแผ้วถางป่าในเขตป่าที่ใช้สอย บทลงโทษสำหรับการกระทำผิดก็จะเป็นบทลงโทษทางสังคม เช่น การนินทาหรือแสดงปฏิกิริยาให้ ผู้กระทำผิดรู้สึกว่าคนในชุมชนไม่ยอมรับ

สำหรับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงนับแต่บรรพบุรุษ การประกอบอาชีพและวิถีชีวิตมีความสัมพันธ์และพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติตลอดมา การเอื้อประโยชน์ระหว่างทรัพยากรป่าไม้และคนที่อาศัยอยู่สะท้อนได้จากคติความเชื่อที่ว่า “กินจากป่ารักษาป่า กินจากน้ำรักษาน้ำ” รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอดีตจะมีความชัดเจนและเป็นที่รับทราบของคนในชุมชน และชุมชนข้างเคียง โดยจะกำหนดเขตป่าประเภทต่างๆ เช่นป่าเดบอ ป่าเดหมื่อเบอ ป่าต้นน้ำ ป่าช้า ป่าเหล่าที่ใช้ในการปลูกข้าวไร่ในระบบไร่หมุนเวียนซึ่งถือเป็นระบบเชิงอนุรักษ์ระบบหนึ่ง กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ป่าจะถูกกำหนดด้วยความเชื่อเรื่องผี การกระทำใดที่ส่งผลต่อการทำลายหรือเอารัดเอาเปรียบเพื่อนบ้าน จะถูกเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องผีว่าเป็นการกระทำที่ผิดผี สิ่งเหล่านี้เปรียบเหมือนกฎเกณฑ์ข้อห้ามเพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การลงโทษมีความรุนแรงแตกต่างกันออกไป หากเป็นความผิดเล็กน้อยก็จะทำการเลี้ยงผีซึ่งถือเป็นการยอมรับและขออภัยต่อการทำผิด หากความผิดมีความรุนแรงมากผู้กระทำผิดและครอบครัวอาจถูกขับออกจากชุมชน

ในปัจจุบันทั้งชุมชนชาวไทยพื้นเมืองและชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงได้รับเอาความรู้และรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้จากองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชนที่มี

ประสบการณ์ด้านการจัดการป่าชุมชนมาพัฒนาและวางระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชน โดยมีการกำหนดประเภทป่าที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาดั้งเดิม กำหนดขอบเขตและกฎระเบียบการรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าและจัดตั้งองค์กรชาวบ้านขึ้นบริหารและจัดการป่าชุมชนในระดับต่างๆ

1.7 ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำและกลุ่มต่างๆ

ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำแม่แรก จากการศึกษาพบว่ามีระบบความสัมพันธ์ที่หลากหลายรูปแบบและความซ้อนทับซึ่งกันและกันในระบบต่างๆ ในแต่ละชุมชนและกลุ่มชนเผ่า ทั้งระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงภายในชุมชนของตนเอง และต่างชุมชนในเขตลุ่มน้ำ โดยจำแนกได้ดังนี้

1. ระบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ

การตั้งชุมชนและการขยายตัวของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกที่เกิดจากการขยายพื้นที่ทำกินของประชาชน และการอพยพย้ายถิ่นฐานเพื่อหาพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เพื่อตั้งชุมชนเป็นที่มาของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ลึกซึ้งทั้งชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและชาวไทยพื้นเมือง เริ่มจากการที่กลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนฝูงกันรวมตัวเป็นกลุ่ม และอพยพหรือขยายพื้นที่ทำกินไปยังพื้นที่ใหม่ ภายหลังอยู่อาศัยในพื้นที่นานเข้าก็ตั้งบ้านเรือนถาวรอยู่อาศัย ดังนั้นคนดั้งเดิมของชุมชนจึงมักมาจากสายตระกูลเดียวกัน ขณะเดียวกันการขยายตัวของชุมชนก็ยังมาจากการที่คนจากต่างชุมชนมาแต่งงานกับคนในชุมชนและย้ายเข้ามาอยู่เพิ่มเติมซึ่งก็ยังคงมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติอยู่ สายสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติพี่น้องทำให้เกิดการเกาะกลุ่มกัน มีการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มเครือญาติในรูปแบบของการแต่งงาน การเชื่อมโยงและเกาะกลุ่มของเครือญาติทำให้เกิดความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ในขณะเดียวกันก็อาจเกิดความขัดแย้งบ้าง ซึ่งการจัดการความขัดแย้งจะอาศัยกลไกเครือญาติและผู้อาวุโสของสายเครือญาติเป็นผู้ไกล่เกลี่ย

หมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำแม่แรก มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติสูงแต่ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะในชนเผ่า โดยพบว่ามีชาวไทยพื้นเมืองซึ่งมักเป็นผู้ชายแต่งงานกับชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและประกอบอาชีพตามแบบวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนกะเหรี่ยงแต่ไม่พบมากนัก สิ่งที่มีความคล้ายคลึงกันคือชุมชนส่วนใหญ่ในเขตลุ่มแม่แรกหากจะพิจารณาจากนามสกุลจะพบว่ามีความหลากหลายและไม่มีความเด่นชัดนักว่านามสกุลใดมีจำนวนผู้ใช้มาก เนื่องจากเหตุผลสองประการคือ การแต่งงานและใช้นามสกุลของสามีซึ่งทำให้เครือญาติมีนามสกุลต่างกัน และอีกเหตุผลหนึ่ง คือชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงแม้เป็นพี่น้องท้องเดียวกันนามสกุลก็อาจแตกต่างกันไปเนื่องจากในอดีตไม่มีการใช้นามสกุล เมื่อทางราชการกำหนดให้ใช้นามสกุลแต่

ละคนจะไปตั้งนามสกุลตามที่ตนชอบหรือแล้วแต่ทางเจ้าหน้าที่ทางราชการจะตั้งให้ทำให้ญาติพี่น้องมีนามสกุลที่แตกต่างกัน สิ่งที่เป็นตัวบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของชาวไทยพื้นเมืองว่ามีความสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อม คือการนับถือผี หากนับถือผีเดียวกันแสดงว่ามีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกันซึ่งผีหรือศาลเจ้าที่ที่สำคัญในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีด้วยกัน 3 หอ คือ ศาลเจ้าพ่อดงหลวง ศาลห้วยก๋องก๋อน ศาลม่อนคุ่ม หอผีหรือศาลที่มีคนนับถือมากที่สุดในเขตลุ่มน้ำแม่แรกคือศาลห้วยก๋องก๋อน แต่ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติยังอาจมีความเชื่อมโยงระหว่างผู้ที่นับถือศาลหรือหอผีที่ต่างกัน ดังที่พ่อมูล ธนะเพิ่ม เล่าว่า "พ่อถือผีจากสายม่อนคุ่ม แต่เมียพ่อถือผีจากสายห้วยก๋องก๋อน"

2. ระบบความสัมพันธ์เชิงการผลิตและบริโภค

ความสัมพันธ์เชิงการผลิตและการบริโภคของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกทั้งชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและชาวไทยพื้นเมือง ได้ก่อตัวและพัฒนารูปแบบความสัมพันธ์มาแต่ในอดีตโดยสามารถอธิบายได้ดังนี้ ชาวไทยพื้นเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรกประกอบอาชีพทำนาดำปลูกข้าวบริโภคเป็นอาชีพหลัก ในอดีตการขยายพื้นที่ทำนาจะเกิดจากการรวมกลุ่มของเครือญาติหรือกลุ่มเพื่อน ร่วมกันแผ้วถางป่าในเขตที่ลุ่มริมลำห้วยเปิดพื้นที่นาดำ และสร้างระบบเหมืองฝาย การรวมตัวกัน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มและนำมาซึ่งความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมถึงการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในการประกอบอาชีพ กลุ่มเหมืองฝายเป็นกลุ่มประชาชนที่มีความสัมพันธ์เชิงการผลิตเนื่องจากสมาชิกเหมืองฝายมีความจำเป็นต้องอาศัยน้ำจากระบบเหมืองฝายในการประกอบอาชีพ ระบบการจัดการเหมืองฝายสมาชิกจะคัดเลือกสมาชิกขึ้นมาเป็นผู้นำเหมืองฝายซึ่งเรียกว่า แก่เหมืองแก่ฝาย ในขณะที่สมาชิกทั่วไปจะเรียกว่า ลูกดั่ม แก่เหมืองแก่ฝายจะมีหน้าที่ในการตรวจตราความเรียบร้อยของเหมืองฝายให้สามารถใช้การได้ หากพบว่ามีส่วนใดชำรุด แก่เหมืองจะทำการซ่อมแซมหากไม่สามารถดำเนินการได้โดยลำพังแก่เหมืองจะเรียกสมาชิกมาช่วยในการซ่อมแซม และเมื่อถึงกำหนดการขุดลอกเหมืองฝายประจำปีในช่วงเดือน มกราคม หรือกุมภาพันธ์แก่เหมืองจะเรียกสมาชิกมาช่วยกันขุดลอก หากสมาชิกคนใดไม่มาจะถูกปรับเป็นเงินประมาณ 100 – 150 บาท แล้วแต่ตกลงกัน แก่เหมืองแก่ฝายยังมีบทบาทที่สำคัญในการจัดการความขัดแย้งและจัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกอย่างเป็นธรรม

สำหรับชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง ในอดีตการผลิตและการบริโภคมีรูปแบบหลักคือการทำไร่หมุนเวียน การหาของป่าและสัตว์ป่ามาบริโภค การทำไร่หมุนเวียนสมาชิกในชุมชนจะรวมกันแผ้วถางไรเหล่าที่จะทำกินในปีนั้น ๆ ร่วมกันและแบ่งปันกันทำกินในพื้นที่เท่าที่แต่ละครอบครัวจะมีความสามารถ กิจกรรมต่างๆในการทำไร่หมุนเวียนจะอาศัยการช่วย

เหลือซึ่งกันและกันโดยไม่คิดค่าจ้างแรงงานทำให้สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกันมากเมื่อครอบครัวหนึ่งครอบครัวใดประสบปัญหาสมาชิกในชุมชนก็จะให้ความช่วยเหลือกัน การเก็บหาของป่าและล่าสัตว์เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์ให้คนในชุมชน คือ เมื่อจะไปเก็บหาของป่าหรือล่าสัตว์ชาวบ้านจะไปกันเป็นกลุ่มและเมื่อได้กลับมาก็จะแบ่งปันกันไปกิน หรือมากินร่วมกัน ถึงแม้ในปัจจุบันระบบการทำไร่หมุนเวียนจะหายไปจากชุมชนชาวไทยภูเขาในเขตลุ่มน้ำแม่แรก แต่การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวผลผลิต ตลอดจนการแบ่งปันของป่า สัตว์ป่าที่หาได้ยังคงดำเนินอยู่ในชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง

3. ระบบความสัมพันธ์เชิงการค้า

ในปัจจุบันแม้ชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะยังคงมีอาชีพทำนาและทำไร่ข้าวเพื่อผลิตข้าวไว้บริโภคเป็นหลัก แต่จากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีความจำเป็นต้องปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดต่างๆ เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว การปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหอมแดง ข้าวโพด ถั่วชนิดต่างๆ กระหล่ำปลี เกษตรกรมีเกาะกลุ่มเกษตรกร แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการเพาะปลูก ผลผลิตที่ได้เกษตรกรส่วนใหญ่จะขายใน 2 ลักษณะคือ การขายให้แก่พ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นสมาชิกในชุมชน อีกลักษณะคือการขายผลผลิตให้แก่ตัวแทนจากบริษัทที่เข้าไปส่งเสริมการปลูกซึ่งตัวแทนอาจเป็นคนในชุมชนเองหรือคนนอกชุมชน การซื้อขายผลผลิตทางการเกษตรต่างๆในชุมชน นอกจากการซื้อขายผลผลิตแล้วยังเกิดการแลกเปลี่ยนและแนะนำเทคนิคในการผลิตให้แก่กันและกันไปด้วย

4. ระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาและการใช้ทรัพยากรร่วมกัน

ความสัมพันธ์เชิงปัญหาและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกันของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะมี 2 ลักษณะที่สำคัญคือ ลักษณะแรกเป็นประเด็นร่วมกันระหว่างชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงกับชาวไทยพื้นเมือง ลักษณะที่สองเป็นประเด็นที่เป็นปัญหาของชนเผ่าใดเผ่าหนึ่งในพื้นที่ทั้งปัญหาภายในชุมชน นอกชุมชนหรือกับหน่วยงาน องค์กรภายนอกชุมชนที่มีความเชื่อมโยงไปยังชุมชนอื่นๆ ทั้งที่ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ

ในประเด็นร่วมกันของชุมชน ทั้งชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและชาวไทยพื้นเมือง ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกคือพื้นที่ส่วนใหญ่ทั้งพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ บางส่วนอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ และพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกจัดอยู่ในชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1A 1B และลุ่มน้ำชั้น 2 ซึ่งตามนโยบายการจัดชั้นคุณภาพลุ่นน้ำจะไม่อนุญาตให้ประชาชนเข้าอยู่อาศัย จึงทำให้ชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีการเกาะกลุ่มกันในลักษณะต่างๆ เพื่อ

ต่อรองต่ออำนาจรัฐ เพื่อมิให้ถูกโยกย้ายหรือจำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดิน อีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้เกิดการเกาะกลุ่มของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกคือ น้ำ เนื่องจากน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และเพื่อการเกษตรล้วนมาจากน้ำแม่แรก และลำห้วยสาขา ความแห้งแล้งหรือความอุดมสมบูรณ์จึงส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชากรในเขตลุ่มน้ำแม่แรก

ประเด็นที่เป็นปัญหาของชนเผ่าใดเผ่าหนึ่งในพื้นที่ทั้งปัญหาภายในชุมชน นอกชุมชนหรือกับหน่วยงาน องค์กรภายนอกชุมชนที่มีความเชื่อมโยงไปยังชุมชนอื่นๆ คือ ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า การลักลอบตัดไม้ การจุดไฟเผาป่า ในเขตชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงที่เกิดจากชาวไทยพื้นเมือง หรือการแผ้วถางพื้นที่ป่าทำไร่ของชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง สิ่งเหล่านี้ได้สร้างผลกระทบต่อชุมชนต่างๆ จึงทำให้หลายชุมชนรวมตัวขึ้นเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาซึ่งถือเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาและการใช้ทรัพยากรร่วมกัน

ชุมชนหลักในการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกที่ร่วมตัวจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ผู้วิจัยได้กำหนดชุมชนหลักในการศึกษา 2 ชุมชน คือชุมชนชาวไทยพื้นเมือง บ้านนาเรือน หมู่ที่ 9 และชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงบ้านยางส้าน หมู่ที่ 8 เนื่องจากชุมชนทั้งสองเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดและการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก โดยมีรายละเอียดดังนี้

นาเรือน หมู่ที่ 9 ตำบลท่าผา

1. สภาพพื้นที่

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

ประวัติของชุมชนบ้านนาเรือน นายมูล ธนะเพิ่ม และนายวรรณ กองจันทร์ เล่าว่าเมื่อประมาณ 100 กว่าปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจากบ้านยางหลวง หมู่ที่ 6 ได้ขยายพื้นที่ทำนามายังพื้นที่บ้านนาเรือนในปัจจุบัน เนื่องจากประชากรของบ้านยางหลวงมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นพื้นที่นาดำคับแคบ ประชากรที่เข้ามาทำนาในพื้นที่จะเป็นเครือญาติหรือเพื่อนฝูงกัน โดยจะมาสร้างห้างหรือกระต๊อบเฝ้าที่นาของตนเองในช่วงฤดูการ ทำนา การทำนาอาศัยแรงงานคนและสัตว์เลี้ยงเป็นหลัก

เมื่อพื้นที่นาขยายตัวเพิ่มมาขึ้น เกษตรกรที่ร่วมทำนาจึงได้รวมตัวกันจัดสร้างระบบเหมืองฝายขึ้นเพื่อจัดส่งน้ำไปยังพื้นที่นาดำ เมื่อมีระบบเหมืองฝายส่งผลให้เกษตรกรสามารถเปิดพื้นที่นาดำได้เพิ่มมากขึ้นและยังสามารถปลูกพืชผักต่างๆ ไว้บริโภคได้ ประชาชนที่เข้ามา

อาศัยอยู่ในพื้นที่จึงมีเพิ่มมากขึ้นและอยู่อาศัยในพื้นที่นานขึ้น หลายครอบครัวอยู่อาศัยในพื้นที่อย่างถาวรจนกลายเป็นชุมชนขนาดเล็กและมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ชื่อบ้านนาเรือน จากการบอกเล่าคือ พื้นที่บ้านนาเรือนเดิมชาวบ้านมีความตั้งใจเปิดเป็นพื้นที่นาดำ และอยู่อาศัยเป็นเพียงชั่วฤดูกาล แต่เมื่อมีการตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างถาวรชาวบ้านจึงเรียกชื่อชุมชนว่า บ้านนาเรือน

การขยายตัวของบ้านนาเรือน มีลักษณะเดียวกันกับบ้านยางหลวงคือ เมื่อประชากรมีเพิ่มขึ้นพื้นที่ทำนาคับแคบ ชาวบ้านนาเรือนจึงขยายพื้นที่นาดำและไปตั้งชุมชนใหม่เรียกว่าบ้านเหล่า ห่างจากบ้านนาเรือนไปทางต้นน้ำแม่แรกประมาณ 500 เมตร และบ้านป่าหนาดซึ่งอยู่คนละฝั่งน้ำ แม่แรก เป็นกลุ่มบ้านแยกจากบ้านนาเรือน โดยเรียกรวมกันว่าบ้านเหล่านาเรือน หมู่ที่ 3 จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2540 บ้านนาเรือนจึงแยกตัวออกเป็นหมู่บ้านต่างหาก

1.2 ที่ตั้ง อาณาเขต

บ้านนาเรือน หมู่ที่ 9 ตำบลท่าผา ตั้งอยู่จากที่ว่าการอำเภอแม่แจ่มประมาณ 4 กิโลเมตรไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตามถนนสายแม่แจ่ม – อินทนนท์ มีอาณาเขตติดต่อชุมชนต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อ	บ้านห้วยริน ตำบลช่างเคิ่ง
ทิศใต้	มีอาณาเขตติดต่อ	บ้านแม่หมุม บ้านบริวารของยางหลวง หมู่ที่ 6
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อ	บ้านเหลา หมู่ที่ 3 ตำบลท่าผา
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อ	ป่าแดด หมู่ที่ 4 ตำบลท่าผา

1.3 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านนาเรือนตั้งอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 400-600 เมตร ขอบเขตของชุมชุมครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งน้ำแม่แรกซึ่งเป็นไหล่เขา พื้นที่เป็นที่ราบแคบและไหล่เขาต่ำๆ ซึ่งชุมชนได้ปรับพื้นที่เป็นนาขั้นบนไดโดยใช้น้ำจากเหมืองฝายที่ผ่านบ้านเหล่าบ้านนาเรือน บ้านป่าแง

2. สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

2.1 ประชากร

บ้านนาเรือน หมู่ที่ 9 มี 1 หย่อมบ้านบริวารคือบ้านป่าหนาด จำนวนประชากรทั้งหมด 278 คน เป็นชายจำนวน 138 คน หญิง 140 คน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 71 ครัวเรือน

2.2 การตั้งถิ่นฐานบ้านนาเรือน

การตั้งบ้านเรือนยังคงตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตที่ได้ตั้งชุมชนแต่ดั้งเดิม ซึ่งกระจายตัวตามน้ำแม่แรกโดยรอบบริเวณบ้านจะทำสวนหลังบ้าน ปลูกพืชผักสวนครัวและไม้ยืนต้นชนิดต่างๆ ที่ใช้สำหรับบริโภค เช่น หมาก มะพร้าว หมากผู้หมากเมีย ในปัจจุบันชุมชนขยายตัวขึ้นไปตามถนนภายในหมู่บ้านที่เชื่อมต่อกับถนนสายแม่แจ่ม – อินทนนท์ ลักษณะบ้านในปัจจุบันนิยมสร้างบ้านไม้หรือบ้านปูนตามแบบสมัยใหม่ แต่ลักษณะบ้านแบบดั้งเดิมที่เป็นบ้านใต้ถุนสูงมีนอกชาน หลังคามุงด้วยใบตองตึง หรือดินเผายัง คงมีให้เห็นอยู่ตามริมน้ำแม่แรก

2.3 เส้นทางคมนาคม การติดต่อภายนอก

การคมนาคมอาศัยเส้นทางหลัก 2 สายคือ ถนนสาย แม่แจ่ม – อินทนนท์ เป็นเส้นทางที่ใช้ติดต่อกับตัวอำเภอแม่แจ่มและชุมชนภายนอกเขตลุ่มน้ำแม่แรก อีกเส้นทางหนึ่งเป็นถนนที่ใช้ในการติดต่อระหว่างหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำและเป็นถนนสายหลักภายในชุมชน ปัจจุบันถนนสายนี้ได้รับการปรับปรุงโดยบางช่วงปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่ บางช่วงปรับปรุงเป็นถนนลูกรังอัดแน่นสามารถใช้ได้ทุกฤดู

2.4 วัฒนธรรมและประเพณี

ประชาการบ้านนาเรือนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ แต่ยังคงมีความเชื่อเรื่องผีโดยจะนับถือผี ซึ่งมีศาลอยู่ที่บ้านยางหลวง โดยส่วนใหญ่นับถือผีสายเจ้าพ่อห้วยก๋องก๋อน บางส่วนนับถือผีสายเจ้าพ่อม่อนคุ่ม

2.5 การปกครอง และภาวะผู้นำ

บ้านนาเรือน จะนับถือผู้อาวุโส ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้ที่ความรู้หรือบทบาทที่สำคัญของชุมชนเช่น แก่เหมืองแก่ฝาย ซึ่งเปรียบเสมือนการจัดระบบทางสังคมของชุมชน การปกครองตามที่ทางราชการกำหนดจะมีผู้นำที่เป็นทางการ มีคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งจะแบ่งหน้าที่ออกเป็นฝ่ายๆ

บ้านนาเรือน อยู่ในเขตการปกครององค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา กระบวนการคัดเลือกสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของบ้านนาเรือนใช้วิธีการประชุมชาวบ้านและให้ชาวบ้านร่วมกันกำหนดคุณสมบัติตัวแทนที่ต้องการและให้คนในชุมชนที่สนใจเสนอตัวให้ที่ประชุมชาวบ้านพิจารณา โดยที่ประชุมชาวบ้านจะพิจารณาคัดเลือกตัวแทน 2 คนเพื่อเข้าสมัครกับทางราชการ นอกจากนี้บ้านนาเรือนยังมีคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มร่วมกับบ้านสมาชิก มีหน้านที่บริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน และคณะกรรมการกลุ่มสตรีประจำหมู่บ้านมีหน้าที่ในงานพัฒนาอาชีพและงานสังคม

2.6 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและกลุ่มชุมชน

บ้านนาเรือน ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับชุมชนชนบทของภาคเหนือ โดยระบบเครือญาติ ทั้งทางตรงและทางอ้อมยังคงเป็นระบบที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งนำมาซึ่งการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม หากพิจารณาจากสายตระกูลที่สำคัญของบ้านนาเรือนตามจำนวนมากน้อยของผู้ใช้นามสกุลพบว่า นามสกุล ธนะเพิ่ม ศรีเที่ยง บุญเทียม และ ธานา จะมีผู้ใช้จำนวนมาก และจากการศึกษาพบว่าตระกูลเหล่านี้ล้วนเป็นคนกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยในเขตบ้านนาเรือน

การนับถือผู้อาวุโส ผู้เฒ่าผู้แก่ และการนับถือบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและบทบาทเด่นเฉพาะด้าน บุคคลเหล่านี้ถือเป็นกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการของชุมชน มีบทบาทหลักในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์และจัดระเบียบภายในชุมชน เมื่อเกิดความขัดแย้งภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชน ชาวบ้านจะอาศัยผู้นำที่ไม่เป็นทางการในการแก้ไข ผู้นำทางการเป็นกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นตามนโยบายของราชการ ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนจะมีในลักษณะอย่างเป็นทางการ

2.7 ระเบียบ ข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ของชุมชน

ระเบียบ ข้อปฏิบัติของบ้านนาเรือน อดีตระเบียบข้อปฏิบัติต่างๆ ภายในชุมชนไม่มีการบันทึกไว้อย่างชัดเจน แต่สมาชิกในชุมชนจะปฏิบัติตามแนวทางที่ผู้อาวุโส หรือผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านถือปฏิบัติ แนวทางการปฏิบัติต่างๆจะสอดคล้องกับความเชื่อของชุมชน ซึ่งข้อปฏิบัติ และระเบียบต่างๆ ของชุมชนถูกปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ หรือวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน กฎระเบียบ ข้อปฏิบัติบางประการจะมีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพ หรือผลประโยชน์ร่วมของชุมชนหรือกลุ่มคน กฎระเบียบ และข้อปฏิบัติที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันและได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปคือการจัดการเหมืองฝาย จากการพูดคุยกับ นายวรรณ กองจันทร์ แกนนำสมาชิกกลุ่มเมืองฝาย พบว่ากลุ่มเหมืองฝายจะมีข้อถือปฏิบัติคือ ทุกปีสมาชิกเหมืองฝายจะต้องช่วยกันขุดลอกเหมืองและซ่อมแซมเหมืองฝายที่ชำรุด หากสมาชิกคนใดไม่ไปจะถูกปรับไหมวันและ 150 บาทเพื่อนำเงินไปใช้ในกิจกรรมของกลุ่มเหมืองฝาย

ระเบียบปฏิบัติ และกฎเกณฑ์ที่ชุมชนได้พัฒนาขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของสังคมคือการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เนื่องจากอดีตทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้มีมากเกินความต้องการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน กฎระเบียบที่เกี่ยวข้องจึงยังไม่ถูกกำหนดขึ้นอย่างชัดเจน มีเพียง

ข้อห้ามในการเข้าไปตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำของหมู่บ้านเท่านั้น แต่จากความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต และแรงกดดันทางด้านเศรษฐกิจส่งผลให้สมาชิกในชุมชนบุกรุกแผ้วถางป่าทำการเกษตร สมาชิกบ้านนาเรือนจึงได้ร่วมกันจัดตั้งกฎระเบียบและข้อบังคับในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ขึ้น

2.8 การจัดการความขัดแย้ง ความผิด บทลงโทษ

รูปแบบความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในบ้านนาเรือนมีหลายรูปแบบตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างบุคคลภายในชุมชน เช่นความขัดแย้งในการใช้น้ำ ความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน เช่นความขัดแย้งในเรื่องการบริหารและจัดการเงินกองทุน ความขัดแย้งระหว่างชุมชน เช่น ปัญหาความขัดแย้งเรื่องขอบเขตพื้นที่ การลักลอบตัดไม้ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานราชการ เช่นความขัดแย้งเรื่องสิทธิและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรโดยเฉพาะป่าไม้และที่ดินในเขตป่า

รูปแบบการจัดการความขัดแย้งของบ้านนาเรือน จากการศึกษาพบว่ารูปแบบการจัดการจะมี 3 แนวทางหลักด้วยกันคือ แนวทางแรกหากเป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลการแก้ไขปัญหาจะอาศัยผู้อาวุโสที่คู่กรณีให้ความเคารพนับถือเป็นผู้เจรจาไกล่เกลี่ย ซึ่งจะอาศัยการแก้ไขปัญหาในลักษณะประนีประนอม แนวทางที่สองหากเป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับกลุ่มหรือองค์กร จะอาศัยผู้นำทางการและผู้นำไม่เป็นทางการในการจัดการความขัดแย้งประการสุดท้ายความขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านหรือความขัดแย้งในประเด็นกฎหมาย การจัดการความขัดแย้งจะอาศัยผู้นำทางการ หรือภาครัฐในการจัดการซึ่งจะยึดหลักทางกฎหมายเป็นหลัก

3. ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการและระบบกรรมสิทธิ์

บ้านนาเรือนมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,850 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ โดยสามารถจำแนกการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็น 2 ลักษณะคือ

3.1 พื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัย

พื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยมีพื้นที่รวมประมาณ 1,150 ไร่ จำแนกการใช้ประโยชน์ที่ดินออกได้ดังนี้ พื้นที่ทำไร่จะมีเกษตรกรจากชุมชนข้างเคียงมาใช้ประโยชน์กว่าครึ่งของพื้นที่ทั้งหมด โดยมีเพียงเอกสารแสดงการครอบครองพื้นที่ในเขตป่าตามนโยบายรัฐบาลที่ให้ราษฎรแจ้งการถือครองที่ดินในเขตป่าเมื่อปี พ.ศ. 2542 มีพื้นที่ประมาณ 750 ไร่ อยู่บริเวณไหล่เขา พื้นที่นาดำลักษณะเป็นนาขั้นบันได อยู่สองข้างน้ำแม่แรก มีเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ในที่นาดำ พื้นที่ประมาณ 300 ไร่ พื้นที่อยู่อาศัย ซึ่งชาวบ้านจะปลูกบ้านและทำสวนหลังบ้าน โดยแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ มีพื้นที่รวมประมาณ 100 ไร่

3.2 ทรัพยากรป่าไม้ และป่าชุมชน

เนื่องจากในอดีตบ้านนาเรือนไม่มีการวางแผนจัดการทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกในหมู่บ้านสามารถแผ้วถางและขยายพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจเข้าไปในเขตป่าได้เมื่อต้องการ ในขณะที่การควบคุมจากรัฐไม่มีประสิทธิภาพ พื้นที่ป่าที่เหลืออยู่เป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงมาก หรือสภาพดินไม่สามารถเพาะปลูกพืชไร่ได้ และเมื่อประมาณ 7 ปีที่ผ่านมา นายทุนได้เข้าไปขนหินจากเขตป่าที่เหลืออยู่ของชุมชน มีการตัดไม้ และแผ้วถางยึดพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่บริเวณม่อนผาดำ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันต่อต้าน และวางแผนการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านขึ้น โดยทำการกันเขตที่ทำกินและที่ไร่พร้อมติดป้ายแสดงอาณาเขตป่า โดยที่ประชุมชาวบ้านมีมติแบ่งป่าออกเป็นสองประเภทคือ ป่าอนุรักษ์ บริเวณม่อนผาดำ สภาพเป็นป่าเบญจพรรณที่กำลังฟื้นตัวมีพื้นที่ประมาณ 450 ไร่ และป่าใช้สอยมีพื้นที่ประมาณ 250 ไร่

ระเบียบการรักษาป่าบ้านนาเรือน ที่คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าตั้งขึ้นมีรายละเอียดดังนี้

- ระเบียบนี้ว่าด้วยการรักษาป่าม่อนผาดำ เพื่อว่าด้วยการป้องกันหินผา ต้นไม้ และการป้องกันไฟป่าในเขตหมู่ที่ 9 บ้านนาเรือน – ป่าหนาด ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
- ถ้าผู้ใดพบเห็นผู้กระทำผิด ลักลอบขนหิน ตัดไม้ บุกรุกพื้นที่และเผาป่า และแจ้งให้คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าทราบจะมีรางวัลให้กับผู้แจ้งเป็นเงิน 50% ของเงินปรับทั้งหมด
- ที่ประชุมหมู่บ้านโดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน เมื่อวันที่ 6 เมษายน 2541 มีมติให้ชาวบ้านและคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน เป็นผู้ดำเนินการตัดสิน กรณีผู้กระทำความผิดกฎระเบียบการจัดการผ่าม่อนผาดำ
- หากผู้ใดทำผิดกฎระเบียบการจัดการม่อนผาดำ คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าและชาวบ้านจะดำเนินการตัดสินตามกฎระเบียบที่ตั้งไว้ ถ้าไม่ยอมความตามข้อตกลงของชุมชนคณะกรรมการจะส่งผู้กระทำความผิดดำเนินการตามกฎหมาย
- เงินที่ได้รับจากการปรับผู้กระทำความผิดตามข้อที่ 1 จะนำเข้าเป็นเงินกองกลางของหมู่บ้านเพื่อใช้ในการดูแลรักษาป่าม่อนผาดำ หรือ นำไปใช้ในการพัฒนาด้านอื่นๆ ตามข้อตกลงของคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า
- อัตราการเทียบปรับขึ้นอยู่กับดุลพินิจของคณะกรรมการอนุรักษ์ตัดสิน โดยมีอัตราการเทียบปรับระหว่าง 500 – 5,000 บาท
- กฎระเบียบนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่ วันที่ 6 เมษายน 2541 เป็นต้นไป

การบังคับใช้กฎระเบียบในปี พ.ศ. 2544 มีสมาชิกในชุมชนที่เพิ่มย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ เข้าไปตัดไม้ในเขตป่าม่อนผาดำซึ่งเป็นป่าอนุรักษ์ คณะกรรมการอนุรักษ์ป่า บ้านนาเรือนได้เรียกคนที่กระทำผิดมาพูดคุยและทำการปรับไหมเป็นเงิน 1,000 บาท พร้อมยึดไม้ของกลางไว้ใช้ประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน ผู้กระทำความผิดยินยอมให้ทำการปรับไหม นายวรรณ กองจันทร์ คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน กล่าวว่า "ที่ปรับไหมเป็นจำนวนเงินที่น้อย เนื่องจากเขาเพิ่มเข้ามาอยู่ใหม่ยังไม่ทราบกฎระเบียบของชุมชนดี ที่ผ่านมาก็ไม่เคยมีใครทำผิดกฎอยู่แล้ว"

4. สภาพทางเศรษฐกิจ

4.1 การประกอบอาชีพ

ประชากรบ้านนาเรือนมีอาชีพหลักคือทำนาในระบบนาขั้นบันไดมีพื้นที่เฉลี่ยประมาณ 3 ไร่ต่อครอบครัว ภายหลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเกษตรกรจะปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น ข้าวโพดถอดดอก ถั่วลิสง ถั่วเหลือง ข้าวโพดถอดดอก หอมแดง หรือกระหล่ำปลีตามความถนัดของแต่ละครอบครัว ในขณะที่พื้นที่ไร่ส่วนใหญ่เกษตรจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ หรือข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ที่ได้รับการส่งเสริมจากตัวแทนบริษัทเอกชน พื้นที่ไร่บางส่วนเกษตรกรได้ปลูกไม้ผลที่สำคัญคือ ลำไย จุดเด่นของชุมชนบ้านนาเรือนคือเกือบทุกครอบครัวจะมีพื้นที่ปลูกสวนหลังบ้าน ซึ่งประกอบด้วยพันธ์ไม้หลากหลายชนิดทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม และไม้เถา

4.2 การจัดการปัจจัยการผลิต

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิตทางการเกษตรของประชากรในเขตบ้านนาเรือนส่วนใหญ่เกษตรกรจะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตทั้งหมดโดยเฉพาะการปลูกข้าว และการปลูกพืชไรซึ่งทุนในการผลิตเกษตรกรจะกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และกองทุนต่างๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เมื่อขายผลผลิตเกษตรกรจะนำมาใช้หนี้และเมื่อถึงฤดูการเพาะปลูกก็จะทำการกู้ยืมอีกครั้ง สำหรับพืชเศรษฐกิจบางชนิดเช่นข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ ข้าวโพดถอดดอก เกษตรกรจะอาศัยทุนจากบริษัทที่เข้ามาส่งเสริมเป็นหลัก

4.3 การตลาด การค้า และการขนส่ง

ผลผลิตทางการเกษตรส่วนใหญ่ของบ้านนาเรือนที่ขายจะเป็นพืชไร่ การขายผลิตผลโดยทั่วไปจะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลผลิตถึงในพื้นที่ทำการเกษตร เนื่องจากมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก แต่ถ้าเกษตรกรเพราะปลูกพืชเศรษฐกิจที่ตัวแทนบริษัทส่งเสริม ผลผลิตต้องขายให้แก่ตัวแทนบริษัทในพื้นที่ซึ่งจะมีการหักค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่บริษัทลงทุนให้กู้ยืมระหว่างการเพาะปลูก

ในหมู่บ้านนาเรือนจะมีร้านค้าของชำอยู่ 2 ร้านสินค้าสวนใหญ่ที่นำมาจำหน่วยจะเน้นของกินของใช้ ขนม และอาหารสำเร็จรูป แต่ชาวบ้านนาเรือนนิยมซื้อของต่าง ๆ จากภายนอกชุมชนเนื่องมาจากการคมนาคมสะดวก สินค้าที่ซื้อจากร้านของชำจะเป็นของที่ต้องใช้และหมดอย่างกะทันหัน เช่น เครื่องเทศ น้ำมัน

5. สภาพปัญหาของชุมชน

5.1 ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

ปัญหาที่สำคัญด้านการผลิตและการขายของเกษตรกรบ้านนาเรือนคือปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรมีราคาต่ำในขณะที่ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นทุกปี พืชเศรษฐกิจที่นำเข้ามาปลูกในพื้นที่โดยเฉพาะที่ได้รับการส่งเสริมจากบริษัทใช้ทุนในการผลิตสูงและมักสร้างปัญหาระยะยาวให้แก่เกษตรกรเช่นทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ สร้างปัญหาสารเคมีปนเปื้อนในน้ำและดินและก่อให้เกิดปัญหาการดื้อยาของโรคและแมลง และเมื่อผลผลิตไม่คุ้มกับการส่งเสริมบริษัทที่เข้ามาส่งเสริมก็จะถอนตัวไปหาพื้นที่ใหม่ส่งเสริมต่อในขณะที่เกษตรกรต้องแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

5.2 ปัญหาทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

เนื่องจากบ้านนาเรือนสามารถติดต่อกับชุมชนข้างเคียง และตัวอำเภอได้สะดวกประกอบกับการจ้างแรงงานในพื้นที่มีสูง ส่งผลให้เกิดปัญหาการแพร่กระจายของยาเสพติดโดยเฉพาะยาบ้า ซึ่งปัญหาดังกล่าวนับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญของชุมชน การแพร่ระบาดของยาเสพติดได้กระจายไปยังระดับครัวเรือน และกลุ่มผู้นำชุมชนบางคน จนกระทั่งมีสมาชิกในชุมชนกล่าวว่า “ใครใคร่ค้าม้าค้า ใครใคร่ค้าช้างค้า ไม่ต้องมาว่ากัน”

5.3 ปัญหาทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

นอกจากปัญหาความเสื่อมโทรมและการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ บ้านนาเรือนซึ่งเป็นหมู่บ้านปลายน้ำและอาศัยน้ำแม่แรกในการดำรงชีพยังประสบปัญหาสารกำจัดวัชพืช และยาฆ่าแมลงปนเปื้อนมากับน้ำแม่แรก หลายคนมีความวิตกกับคุณภาพน้ำจึงซื้อน้ำจากตัวอำเภอไว้บริโภค

บ้านยางส้าน หมู่ที่ 8 ตำบลท่าผา

1. สภาพพื้นที่

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

จากการศึกษาไม่ปรากฏว่าบ้านยางส้าน มีการตั้งชุมชนมาแต่เมื่อใดเพียงประมาณว่าน่าจะเข้ามาตั้งชุมชนในบริเวณพื้นที่นี้เมื่อประมาณ 100 กว่าปีที่ผ่านมาแล้ว เท่าที่กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสามารถยืนยันได้ พบว่าบ้านยางส้านได้อพยพมาจากชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณสะพานข้ามน้ำแม่แรกบริเวณปลายน้ำยางส้าน บ้านยางส้านในช่วงแรกตั้งชุมชนอยู่บริเวณตอนล่างของลำห้วยแม่ยางส้าน หลังจากนั้นได้อพยพขึ้นมาอยู่ในพื้นที่ปัจจุบัน บ้านเรือนในระยะแรกไม่ถาวร คือเป็นบ้านไม้ไผ่หลังคามุงใบตองตึงหรือหญ้าคา เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในระดับชุมชน เช่น โรคภัยไข้เจ็บ โรคระบาด ชุมชนจะมีการย้ายที่ตั้งชุมชนแต่ยังคงอยู่ในบริเวณใกล้เคียง จนกระทั่งประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา จึงได้ตั้งบ้านเรือนอย่างถาวร แยกเป็นหย่อมบ้านคือบ้านยางส้านล่าง บ้านย้างส้านบนและบ้านแม่กองงอ

1.2 ที่ตั้ง อาณาเขต

บ้านยางส้าน หมู่ที่ 8 ตำบลท่าผา ตั้งอยู่จากที่ว่าการอำเภอแม่แจ่มประมาณ 10 กิโลเมตรไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตามถนนสายแม่แจ่ม – อินทนนท์ โดยมีทางแยกเข้าหมู่บ้านที่บ้านผานัง อาณาเขตติดต่อชุมชนต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อ	บ้านผานัง ตำบลท่าผา
ทิศใต้	มีอาณาเขตติดต่อ	บ้านป่าเฮี๊ยะ หมู่ 2 ตำบลกองแขก
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อ	เขตอุทยานฯ ดอยอินทนนท์ อำเภอจอมทอง
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อ	ลุ่มน้ำแม่หมุม ตำบลท่าผา

1.3 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านยางส้าน ตั้งอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 500 - 1,600 เมตร ขอบเขตของชุมชนครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ยางส้าน ซึ่งเป็นลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำแม่แรก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไหล่เขาสูงต่ำ บริเวณสองข้างลำห้วยแคบๆ ชุมชนได้ปรับพื้นที่เป็นพื้นที่นาขั้นบันได และใช้น้ำจากน้ำแม่ยางส้านในการเพาะปลูก ที่ตั้งชุมชนจะอยู่บริเวณศูนย์กลางของลุ่มน้ำยางส้าน

2. สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

2.1 ประชากร

บ้านยางส้าน หมู่ที่ 8 มี 3 หย่อมบ้านคือบ้านยางส้านล่าง บ้านยางส้านบน และบ้าน แม่กองงอ ปัจจุบันบ้านยางส้านบนเป็นหมู่บ้านหลักเนื่องจากผู้ใหญ่บ้านอาศัยอยู่ ประชากรเป็นชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง (สะกอ) นับถือศาสนาพุทธ จำนวนทั้งหมด 94 ครัวเรือน ประชากรรวม 348 คน ชาย 172 คน หญิง 176 คน ระบบเครือญาติเป็นระบบความสัมพันธ์ที่สำคัญของชุมชน จากการศึกษาพบว่าภายในชุมชนบ้านยางส้านมีสายตระกูลที่สำคัญอยู่ 5 ตระกูล แต่ไม่สามารถดูจากจำนวนผู้ใช้นามสกุลได้ เนื่องจากระบบการจัดตั้งนามสกุลเพิ่งดำเนินการโดยนามสกุลของแต่ละคนจะเลือกตามความพอใจ

2.2 การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ในอดีตหย่อมบ้านต่างๆ ของบ้านยางส้านจะสร้างบ้านเรือนในลักษณะชั่วคราว คือบ้านไม้ไผ่ใต้ถุนสูงประมาณ 1-1.50 เมตร หลังคามุงด้วยหญ้าคา มี 1 ห้องนอนและตอนท้ายของบ้านจะสร้างเตาไฟใช้เป็นที่ประกอบอาหารของครอบครัว การสร้างบ้านเรือนในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กับการนับถือผี โดยมีความเชื่อว่าหากบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนไม่เหมาะสมหรือมีความจำเป็นต้องเคลื่อนย้ายที่ตั้งบ้านเรือนจะทำได้สะดวกไม่เสียเวลาและค่าใช้จ่ายมากนัก

จากนโยบายรัฐและสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้รูปแบบการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านยางส้านมีลักษณะถาวรขึ้น โดยตั้งชุมชนอยู่กับที่ไม่มีการเคลื่อนย้ายที่ตั้งชุมชน และสร้างบ้านถาวรด้วยไม้และปูนซีเมนต์ในรูปแบบสมัยใหม่

2.3 เส้นทางคมนาคม การติดต่อภายนอก

เส้นทางการคมนาคมของบ้านยางส้านอาศัยเส้นทางหลักที่แยกจากถนนสายแม่แจ่ม – อินทนนท์ ตรงบริเวณทางแยกเข้าบ้านผานังเป็นเส้นทางติดต่อกับภายนอก เส้นทางติดต่อภายในชุมชนจะมีถนนดินที่เป็นสายหลักเชื่อมโยงหย่อมบ้านทั้ง 3 เข้าร่วมกัน ในช่วงฤดูฝนการคมนาคมยากลำบาก โดยเฉพาะเส้นที่เชื่อมระหว่างบ้านยางส้านล่างกับบ้านแม่กองงอในช่วงฤดูฝนเส้นทางคมนาคมไม่สามารถใช้การได้ การติดต่อกับชุมชนข้างเคียงและอำเภอใช้รถมอเตอร์ไซด์

2.4 วัฒนธรรมและประเพณี

บ้านยางส้าน มีวัฒนธรรมประเพณี คล้ายคลึงกับชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง โดยทั่วไปคือจะมีความเชื่อเรื่องผีที่สิงสถิตอยู่ตามป่า เขา ลำห้วย หรือไร่นา วัฒนธรรมประเพณีในอดีตจะแสดงออกถึงการเคารพต่อผีที่สิงสถิตอยู่ในที่ต่างๆ สถานที่ที่เชื่อว่ามีผีสิงสถิตอยู่จะได้รับการดูแลรักษาจากชุมชนอย่างดี เช่นพื้นที่ป่าที่เป็นป่าต้นน้ำซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีผีสิงอยู่

ชาวบ้านจะไม่ตัดไม้หรือกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นการลบหลู่เด็ดขาด รูปแบบการดำเนินชีวิตก็จะถูกกำหนดโดยความเชื่อเรื่องผี เมื่อกระทำผิดจะถือเป็นการผิดผี ซึ่งจำเป็นต้องมีการเลี้ยงผีเพื่อขอขมาลาโทษ โดยในอดีตจะมีหมอผี หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ฮีโข่ เป็นผู้นำทางความเชื่อและศูนย์กลางด้านจิตวิญญาณ

ในปัจจุบันวัฒนธรรม และประเพณีหลายอย่างของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม นายพิพัทธ์ อมรวิทยา ผู้ใหญ่บ้าน บ้านยางส้านได้ยกตัวอย่างให้ฟังคือ การเลี้ยงไก่แต่ก่อนหากแม่ไก่ที่ออกไข่ ขณะฝักไข่แม่ไก่จิกกินไข่ เจ้าของไก่จะต้องฆ่าแม่ไก่เสีย หรือการสร้างบ้านเสาบ้านจะต้องเป็นมาท่อนเดียวที่ต้องไม่มีกิ่งขนาดใหญ่แยกออกมาในลักษณะง้าม หรือถ้าบ้านเรือนมีลักษณะโยกเอียงอยู่ไม่สบายเจ้าของบ้านก็ต้องรื้อเพื่อปลูกใหม่ ความเชื่อเหล่านี้ในปัจจุบันได้เสื่อมลงเนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องทรัพยากร เงินทุนและการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ของชาวบ้าน สำหรับประเพณีที่ยังคงดำเนินการสืบทอดกันอยู่ในชุมชนคือ การเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีป่าต้นน้ำ

2.5 การปกครอง และภาวะผู้นำ

บ้านยางส้าน ในอดีตนับถือฮีโข่และผู้เฒ่าผู้แก่ชุมชน หากเกิดปัญหาข้อขัดแย้งขึ้นภายในชุมชนจะอาศัย ฮีโข่หรือผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้แก้ไขปัญหา ภายหลังตำแหน่ง ฮีโข ประจำหมู่บ้านไม่มีใครสืบถอด ระบบการปกครองจึงอาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ และการปกครองตามที่ทางราชการกำหนดขึ้น คือผู้นำที่เป็นทางการ คณะกรรมการหมู่บ้าน

ส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา บ้านยางส้านได้คัดเลือกตัวแทนชาวบ้านเข้าเป็นสมาชิกจำนวน 2 คนตามหลักเกณฑ์ ซึ่งกระบวนการคัดเลือกสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลใช้วิธีการสมัครเข้าแข่งขันกันเพื่อให้ชาวบ้านคัดเลือก โดยคนที่ได้รับการคัดเลือกทั้งสองมีความรู้และประสบการณ์ในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษที่ชาวบ้านโดยทั่วไปไม่มี นอกจากนี้บ้านยางส้านยังมีคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติประจำหมู่บ้าน โดยแยกย่อยออกเป็นคณะกรรมการจัดการป่าอนุรักษ์ คณะกรรมการจัดการป่าใช้สอย และคณะกรรมการจัดการพื้นที่ทำกิน คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำ

2.6 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและกลุ่มชุมชน

ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนบ้านยางส้าน มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงของภาคเหนือ โดยระบบเครือญาติทั้งทางตรงและทางอ้อม ระบบความเชื่อเรื่องผีและสิงศักดิ์ที่สิงสถิตตามพื้นที่ต่างๆ ยังคงเป็นระบบที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งนำมาซึ่งการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม

กลุ่มและองค์กรภายในชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าบ้านยางส้านได้มีการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นมาจัดการและพัฒนาด้านต่างๆ ของชุมชนแต่มีบางกลุ่มที่ได้จัดตั้งขึ้นและสลายตัวไป เช่น กลุ่มหนุ่มสาว เนื่องและสมาชิกบางส่วนออกไปหางานทำภายนอกจึงทำให้กลุ่มไม่มีการรวมตัวกันเหมือนในอดีต อีกกลุ่มคือกลุ่มแม่บ้านในอดีตมีการรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมต่างๆของกลุ่ม เช่นการเลี้ยงสัตว์ขนาดเล็ก การทอผ้ากะเหรี่ยง โดยมีการกำหนดโครงสร้างของกลุ่มชัดเจนภายหลังกลุ่มได้สลายตัวไปเนื่องจาก สมาชิกบางส่วนโดยเฉพาะผู้นำกลุ่ม ไปทอผ้าที่โรงทอผ้าที่ได้รับการส่งเสริม จากหน่วยงานราชการซึ่งมีปริมาณงานและรายได้แน่นอนกว่า

2.7 ระเบียบ ข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ของชุมชน

ระเบียบ ข้อปฏิบัติของบ้านยางส้าน ในอดีตระเบียบ ข้อปฏิบัติต่างๆ จะมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อเรื่องผีของคนในชุมชน การสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งอาศัยการประกอบพิธีกรรมและแนวทางปฏิบัติที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาหรือการสั่งสอนลูกหลานของผู้เฒ่าผู้แก่ จากการศึกษาพบว่าการสั่งสอนลูกหลานในเรื่องวิถีชีวิตระเบียบข้อปฏิบัติต่างๆ ของชุมชนจะกระทำตั้งแต่อยู่ในวัยเด็ก เช่นการทำไร่ การเลี้ยงผีไร่ผีนาสมาชิกในครอบครัวซึ่งยังเป็นเด็กจะได้รับการถ่ายทอดโดยการได้เข้าร่วมและเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

ปัจจุบันกฎระเบียบบางอย่างที่ไม่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม ได้ถูกยกเลิกไป ในขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาและจัดตั้งกฎระเบียบ ข้อปฏิบัติ และกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของสังคม เช่น การปรับปรุงกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าและการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การจัดตั้งกฎระเบียบว่าด้วยการจัดการที่ดินทำกินของชุมชนและการขยายพื้นที่ทำกิน

2.8 การจัดการความขัดแย้ง ความผิด บทลงโทษ

รูปแบบการจัดการความขัดแย้ง และบทลงโทษของชุมชนบ้านยางส้านจะมีความแตกต่างกันไปแล้วแต่ประเด็นและคู่กรณี โดยทั่วไปความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนหากเป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคล ปัจจุบันอาศัยผู้ใหญ่บ้าน และผู้อาวุโสเป็นแกนหลักในการจัดการความขัดแย้ง หากเป็นความขัดแย้งหรือการกระทำผิดกฎระเบียบของชุมชนจะมีคณะกรรมการที่ดูแลในเรื่องนั้นๆ เป็นผู้จัดการแก้ไข ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชนที่เกิดขึ้นคือปัญหาความขัดแย้งกับชาวไทยพื้นเมืองที่มีพื้นที่ทำกินติดต่อหรืออยู่ในเขตบ้านยางส้านจุดไฟเผาไร่และลามเข้าพื้นที่ป่า ปัญหาการขยายพื้นที่ทำกินซึ่งการแก้ไขปัญหาจะเป็นหน้าที่ของผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการด้านป่าไม้เป็นผู้ดำเนินการโดยแจ้งให้ผู้นำชุมชนของหมู่บ้านที่มาสร้างปัญหาจัดการแก้ไข หากไม่ได้รับการแก้ไขจะมีการส่งเรื่องไปยังองค์การบริหารส่วนตำบล

และเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกให้ดำเนินการ ส่วนความขัดแย้งที่เกิดระหว่างชุมชนและหน่วยงานภายนอก ชุมชนจะอาศัยเครือข่าย องค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่เป็นผู้เจรจาไกล่เกลี่ยในฐานะคนกลาง

3. ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการและระบบกรรมสิทธิ์

บ้านยางส้านมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 4,350 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หากจำแนกตามชั้นคุณภาพลุ่มน้ำพื้นที่บริเวณป่าอนุรักษ์ของชุมชนอยู่ในเขตลุ่มน้ำชั้น 1A พื้นที่ไร่และที่ตั้งชุมชนอยู่ในเขตพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 2 การจำแนกใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนบ้านยางส้านสามารถจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะคือ

3.1 พื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัย

พื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยมีพื้นที่รวมประมาณ 1,375 ไร่ จำแนกการใช้ประโยชน์ที่ดินออกได้ดังนี้ พื้นที่ทำไร่มีพื้นที่รวมประมาณ 1,100 ไร่ อยู่บริเวณไหล่เขาทางทิศใต้ของหมู่บ้าน มีการใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างถาวรและมีการจัดทำระบบอนุรักษ์ดิน เนื่องจากพื้นที่มีความลาดชันสูง พื้นที่บริเวณเข้าหมู่บ้านทางทิศเหนือเป็นพื้นที่ของชาวไทยพื้นเมืองแต่อยู่ในเขตพื้นที่บ้านยางส้าน พื้นที่ส่วนใหญ่ปลูกข้าวและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ทำนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นของชาวไทยพื้นเมืองมีพื้นที่ประมาณ 100 ไร่ ปลูกข้าว ถั่วเหลือง กระหล่ำปลี และข้าวโพดฝักอ่อนดอกดอก พื้นที่อยู่อาศัย มีพื้นที่รวมทั้ง 3 หย่อมบ้านประมาณ 140 ไร่ พื้นที่ปลูกไม้ผลมีพื้นที่ประมาณ 35 ไร่ ปลูกลิ้นจี่ และลำไย เป็นพืชหลัก

3.2 พื้นที่ป่าไม้ และป่าชุมชน

เนื่องจากในอดีตพื้นที่ที่เป็นป่าเกือบทั้งหมดในเขตบ้านยางส้านเป็นพื้นที่ไร่เหล่าของชาวบ้าน พื้นที่ป่าที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการทำไร่คือพื้นที่ที่เป็นหินผา หรือพื้นที่ป่าบริเวณที่ชุมชนใช้ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ปัจจุบันชาวบ้านได้หยุดทำไร่หมุนเวียนและปล่อยให้พื้นที่ฟื้นฟูกลับเป็นป่าของชุมชนโดยมีพื้นที่ประมาณ 2,875 ไร่ จากการพูดคุยกับนายอุทิศ ชนะวรรณชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านยางส้าน สามารถจัดลำดับเหตุการณ์ตามช่วงเวลาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านยางส้านได้ดังนี้

- ก่อนปี พ.ศ. 2535 ชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตามความเชื่อเรื่องผี คือมีการกำหนดเขตป่าตามความเชื่อ คือ ป่าเดปอ ป่าเดหมือเบอ ซึ่งจะเป็นบริเวณที่สมาชิกในชุมชนจะไม่เข้าไปตัดไม้หรือแผ้วถางป่า ส่วนพื้นที่อื่นนอกเขตดังกล่าวสมาชิกในชุมชนสามารถแผ้วถางและจับจองเป็นที่ทำกินของตนเองในระบบไร่หมุนเวียนได้

- ปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านได้รวมตัวกันขอให้นายพิพัทธ์ และ นายไกรศรี ซึ่งเป็นสมาชิก อบต. บ้านยางส้านในปัจจุบันสึกจากการบวชเพื่อมาเป็นผู้นำชุมชน บุคคลทั้งสองเป็นคนในชุมชนที่ได้มีโอกาสไปศึกษาและรับรู้สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของสังคมภายนอกเมื่อกลับมาชุมชนได้เห็นว่าทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนมีความเสื่อมโทรมลงไปมาก การแผ้วถางป่าทำไร่เริ่มส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและเกิดปัญหาความขัดแย้งทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน บุคคลทั้งสองจึงได้จัดประชุมชาวบ้านเพื่อร่วมกันพูดคุยถึงปัญหาที่เกิดขึ้น

- ปี พ.ศ. 2536 –37 ชาวบ้านได้ยุติการทำไร่หมุนเวียนและได้จัดตั้งคณะกรรมการชาวบ้านขึ้นมาจัดการพื้นที่ของชุมชน และออกกฎระเบียบการใช้ประโยชน์โดยกำหนดเป็นคณะกรรมการดูแลป่าอนุรักษ์ บริเวณต้นน้ำพื้นที่ประมาณ 1,875 ไร่ คณะกรรมการดูแลพื้นที่ป่าใช้สอยพื้นที่ประมาณ 1,100 ไร่ และคณะกรรมการดูแลพื้นที่ทำกิน (พื้นที่ไร่)

- ปี พ.ศ. 2538 โครงการชุมชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ องค์การแคร์นานาชาติประเทศไทย และโครงการสวนป่าสิริกิต กรมป่าไม้เข้าดำเนินการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพองค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ คณะกรรมการชุดต่างๆ จึงได้รับการเสริมศักยภาพด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน และสนับสนุนด้านต่างๆ

- ปี พ.ศ. 2540 คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าบ้านยางส้านได้ร่วมตัวกับคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในเขตต้นน้ำแม่แรกจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน และต่อมาได้ร่วมตัวกับชุมชนชาวไทยพื้นเมืองจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกโดยคณะกรรมการบ้านยางส้านเป็นแกนหลักในการผลักดันการรวมตัวดังกล่าวซึ่งในการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายนายทองคำ โพธิ์แก้ว คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าบ้านยางส้านได้รับการคัดเลือกเป็นประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

ปัจจุบันการดำเนินกิจกรรมการป้องกันและฟื้นฟูป่าของชุมชนลดลงเนื่องจากป่ามีสภาพดีขึ้น การลักลอบตัดไม้ในพื้นที่หมดไป พื้นที่ป่าอนุรักษ์มีอุดมสมบูรณ์มีความชื้นสูง ปัญหาไฟป่าลดลง ส่วนป่าชุมชนยังคงมีความเสี่ยงเรื่องไฟป่าเพราะเป็นป่าเบญจพรรณชาวบ้านจึงยังคงทำแนวกันไฟอยู่ทุกปี กฎระเบียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของบ้านยางส้านมีดังนี้

1. ป่าอนุรักษ์ คือ ป่าที่กันเอาไว้เพื่อประโยชน์เป็นแหล่งต้นน้ำ มีกฎระเบียบดังนี้

- ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในป่าอนุรักษ์ ฝ่าฝืนปรับ 1,000 บาท
- ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในป่าอนุรักษ์ ผู้ใดฝ่าฝืนปรับ 1,000 – 5,000 บาท บันทึกส่งอำเภอ

- ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลและร่วมมือกับหน่วยงานในการรักษาป่า

2. ป่าใช้สอย คือ ป่าที่กันเอาไว้เพื่อประโยชน์ในการใช้เช่นก่อสร้างไม้ฟืนมีกฎระเบียบดังนี้

- ผู้ที่มีสิทธิใช้ไม้จากป่าใช้สอยต้องเป็นคนที่อาศัยอยู่หมู่ที่ 8 เท่านั้น ยกเว้นผู้ที่ขออนุญาตจากคณะกรรมการ ในกรณีจำเป็นเช่น งานส่วนรวม
- สมาชิกบ้านยางส้านตัดไม้ก่อสร้างต้องแจ้งกรรมการ(ยกเว้นไม้ฟืนไม้ไผ่)
- ห้ามขายหรือนำไม้ออกจากชุมชน ผู้ใดฝ่าฝืนปรับ 1,000 – 5,000 บาท และบันทึกความผิดยกเว้น ไม้ตอก สมุนไพร

3. พื้นที่ทำกิน คือ พื้นที่ที่ชุมชนทำกินสืบต่อกันมา และได้กันออกจากเขตป่ามีกฎระเบียบ

- ห้ามขายหรือจำนองที่ทำกินแก่คนภายนอกชุมชนไม่ว่ากรณีใดๆ
- การทำไร่ทุกคนต้องทำแนวกันไฟ และถ้าใครทำให้ไฟลุกลามเข้าป่า (ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย) ไร่ สวน ผู้อื่นมีโทษปรับ 500 – 5,000 บาท
- ห้ามบุกรุกขยายพื้นที่ทำกินเข้าป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษปรับ 500 – 1,000 บาท และยึดพื้นที่คืนป่าชุมชน
- ผู้ที่มีที่ทำกินอยู่ในหมู่ที่ 8 ไร่ทุกๆแปลงต้องทำ และรักษาแถวอนุรักษ์ดินโดยกระถิน หญ้าแฝก เพื่อป้องกันการชะล้างหน้าดิน

หมายเหตุ

1. เปรียบเทียบปรับความผิดระเบียบนำเข้ากองทุนป่าชุมชน หมู่ที่ 8 ตำบลท่าผา
2. ก่อนการปรับจะมีการตักเตือนและการปรับจะพิจารณาตามความเสียหาย

การบังคับใช้กฎระเบียบและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ชุมชนได้แต่งตั้งคณะกรรมการ 3 ชุดตามประเภทที่ดินที่จำแนกโดยมีหน้าที่หลักดังนี้

1. พิจารณาการใช้ที่ดินที่ทำกินของสมาชิก ในเรื่องการอนุรักษ์ดินและการจัดการที่ดิน
2. พิจารณาการใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอยของคนในและนอกชุมชน
3. เป็นตัวแทนของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำ

4. ติดต่อประสานงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับหน่วยงานรัฐ และเอกชน
5. เป็นแกนนำในการทำกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เช่น การทำแนวกันไฟ การเฝ้าระวังไฟ

4. สภาพทางเศรษฐกิจ

4.1 การประกอบอาชีพ

ระบบการเกษตรของประชากรบ้านยางส้าน จากการพูดคุยกับนายอุทิศ ชนะวรรณชน สมาชิก อบต. บ้านยางส้าน นายพิพัทธ์ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยวิรัช สามารถแบ่งช่วงพัฒนาการด้านการเกษตรของชุมชนได้เป็น 3 ช่วงคือ

ช่วงการปลูกข้าวทำไร่หมุนเวียน ประมาณปี พ.ศ. 2495 มีการปลูกพืชผักชนิดต่างๆ ไว้บริโภคเช่นถั่วชนิดต่างๆ การเพาะปลูกมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบริโภคภายในชุมชน

ช่วงการปลูกฝิ่นและการปราบปราม ประมาณปี พ.ศ. 2495 – 2531 ในระยะแรกชาวไทยพื้นราบและม้งจากดอยอินทนนท์ได้นำฝิ่นเข้ามาปลูกในพื้นที่โดยจ้างแรงงานและเช่าที่ชาวบ้านปลูกฝิ่น ช่วงนั้นสมาชิกในชุมชนเกือบทั้งหมดยกเว้นเด็กและสตรีบางคนที่ไม่ติดฝิ่นและเป็นช่วงที่ชาวบ้านขายที่นาที่ไร่ให้แก่คนพื้นเมืองเพื่อนำเงินไปซื้อฝิ่นสูบ แม้ในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนจะพยายามส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่น แต่ไม่ประสบผลสำเร็จในการส่งเสริม

ช่วงการปลูกพืชทดแทนฝิ่น และพืชเศรษฐกิจในปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 กองร้อยทหารพรานที่ 36 ได้เข้ามาปราบปรามการปลูกฝิ่น ชาวบ้านจึงเริ่มหาพืชเศรษฐกิจมาปลูกทดแทนฝิ่นพืชตัวแรกที่เข้ามาในชุมชนคือถั่วเหลืองซึ่งชาวไทยพื้นราบได้นำมาปลูกก่อนแล้ว หลังจากนั้นพืชเศรษฐกิจชนิดต่างๆ ได้แพร่ขยายเข้ามาในพื้นที่แต่ส่วนใหญ่ปลูกได้ประมาณ 4-5 ปีก็จะให้ผลผลิตไม่คุ้มทุน ชาวบ้านก็จำเป็นต้องเลิกปลูกและหาพืชตัวใหม่มาทดแทน โดยเรียบแบบจากคนไทยพื้นเมือง พืชเศรษฐกิจในปัจจุบันที่นิยมปลูกคือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวและโพดถอดดอก

4.2 การจัดการปัจจัยการผลิต

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิตทางการเกษตรของประชากรในเขตบ้านยางส้านส่วนใหญ่เกษตรกรจะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตทั้งหมดโดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ทุนในการผลิตเกษตรกรจะกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และกองทุน

ต่างๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เมื่อขายผลผลิตเกษตรกรจะนำมาใช้หนี้และเมื่อถึงฤดูการเพาะปลูกก็จะทำการกู้ยืมอีกครั้ง สำหรับพืชเศรษฐกิจบางชนิดเช่นข้าวโพดถอดดอก กระหล่ำปลี เกษตรกรจะอาศัยทุนจากพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนในการผลิตเมื่อเก็บผลผลิตก็จะขายให้กับผู้ลงทุน

4.3 การตลาด การค้า และการขนส่ง

ผลผลิตทางการเกษตรส่วนใหญ่ของบ้านยางส้านที่ขายจะเป็นพืชไร่ เช่นข้าวโพด ซึ่งการขายผลิตผล โดยทั่วไปจะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลผลิตถึงในพื้นที่ทำการเกษตร เนื่องจากมีเส้นทางคมนาคมที่ไม่สะดวกราคาถูกกว่าที่รับซื้อโดยทั่วไป แต่ถ้าเกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจที่ตัวแทนบริษัทส่งเสริม ผลผลิตต้องขายให้แก่ตัวแทนบริษัทในพื้นที่ซึ่งจะมีการหักค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่บริษัทลงทุนให้

หมู่บ้านยางส้านมีร้านค้าขนาดเล็กซึ่งขายสินค้าทั่วไปอยู่ไม่ 3 แห่ง สินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทปลากระป๋อง เกลือ ผงชูรส และลูกอม หากชาวบ้านมีความจำเป็นต้องซื้อสินค้าจำนวนมากในกรณีพิเศษเช่นงานแต่งงาน ชาวบ้านจะเหมารถยนต์ภายในหมู่บ้านลงมาหาซื้อของที่ตัวอำเภอ การมาแต่ละครั้งจะมาเป็นหมู่คณะ

5. สภาพปัญหาของชุมชน

5.1 ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

ปัญหาที่สำคัญด้านการผลิตของเกษตรกร คือปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรมีราคาต่ำเนื่องจากต้องขายผลผลิตให้แก่พ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อโดยเฉลี่ยราคาจะต่ำกว่าที่พ่อค้าคนกลางรับซื้อจากชาวไทยพื้นเมืองประมาณกิโลกรัมละ 1-2 บาท เหตุที่ราคาต่ำพ่อค้าคนกลางจะอ้างถึงการคมนาคมขนส่งที่ยากลำบาก

5.2 ปัญหาทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

ปัญหาที่สำคัญของชุมชนในปัจจุบัน คือการขาดการความสามัคคีในชุมชน เนื่องจากสภาพวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเศรษฐกิจ กลุ่มผู้นำชุมชนจึงมีแนวคิดที่จะรื้อฟื้นระบบการนับถือผีและ ตำแหน่งฮีโข่ ขึ้นมาใหม่ในชุมชน โดยหวังว่าจะเป็นศูนย์รวมจิตในและความสามัคคี

5.3 ปัญหาทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ปัจจุบันปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมีน้อยลง มีเพียงการขยายพื้นที่ทำกินและปัญหาไฟป่าที่ลุกลามมาจากเขตชุมชนชาวไทยพื้นเมือง แต่ชุมชนยังสามารถจัดการ หรือประสานงานกับเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกแก้ไขได้

ตอนที่ 2 รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก จากการศึกษาพบว่าชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยองค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำ ที่เน้นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมและการทำงานในลักษณะไตรภาคี ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับหมู่บ้านหรือหย่อมบ้านต่างๆ โดยเริ่มต้นจากชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำได้ดำเนินกิจกรรมการดูแลรักษาป่าตามความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ภายหลังองค์กรพัฒนาเอกชนได้ให้การสนับสนุน และส่งเสริมการวางระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยอาศัยแนวคิดวิธีการจัดการป่าชุมชน และให้การสนับสนุนการรวมตัวเป็นเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำแม่แรก

แม้ชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงจะได้รวมตัวกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ยังคงไม่ประสบความสำเร็จในการจัดการ เนื่องจากพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกแผ้วถาง ถูกลักลอบตัดไม้ และปัญหาไฟป่าที่เกิดจากเกษตรกรชาวไทยพื้นเมือง กรรมการอนุรักษ์ป่าจึงได้เรียกร้องและต่อรองเพื่อให้เกิดการรวมตัวในระดับเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกทั้งหมด ในการแก้ไขปัญหา ประกอบกับหลายชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนล่างเกิดความตระหนักถึงผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจึงเกิดขึ้น

เครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก จะมีกิจกรรมร่วมกันในการวางแผนและกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับการป้องกัน ฟื้นฟู ดูแลรักษา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ในภาพรวมของลุ่มน้ำแม่แรก ตลอดจนการประสานความร่วมมือของหน่วยงาน องค์กรภายนอกลุ่มน้ำแม่แรก และองค์การบริหารส่วนตำบล

จากการศึกษาพบว่ารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชาวบ้าน ภายใต้กระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วมและการทำงานในลักษณะไตรภาคีดังที่กล่าวมาข้างต้น มีประเด็นต่างๆ ในการจัดการที่สำคัญดังนี้

2.1 การจัดตั้งองค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายลุ่มน้ำเพื่อดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.2 การวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ การวางแผนงาน การดำเนินงาน และการติดตามประเมินผลของเครือข่ายลุ่มน้ำ

2.3 การกำหนดเขตพื้นที่ป่าชุมชน และการจำแนกประเภทป่าชุมชนขององค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำ

2.4 การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับขององค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้านและระดับเครือข่ายลุ่มน้ำเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.5 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำ

2.1. การตั้งองค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายลุ่มน้ำ

ก่อนปี พ.ศ. 2537 ซึ่งถือเป็นช่วงเริ่มต้นและการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรก การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำยังไม่ชัดเจนดังที่ได้รับการบอกเล่าจากพ่อมูลธนะเพิ่ม กรรมการป่าชุมชนบ้านนาเรือนว่า "แต่ก่อนชาวบ้านในแม่แรกมองว่าป่าไม้เป็นของรัฐใครมีแรงงาน หรือเงินทุนจ้างชาวบ้านไปถางก็จ้างไปถางได้ไม่มีใครว่า ป่าไม้เลยถูกถางหรือจับจองเกือบหมดที่เหลือก็ที่ที่ดินไม่ดีเป็นหินปลูกอะไรไม่ขึ้น หรืออยู่ไกลบ้านมาก ป่าที่เหลือก็ถูกไฟป่าไหม้ตลอด"

นายตาวา นิติประธานศิลป์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านป่ากล้วย ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงได้เล่าว่า "ตั้งแต่เกิดมา คนเฒ่าคนแก่ก็บอกไม่ให้ไปทำลายป่ารอบๆ หมู่บ้านหลายแห่งเขาว่าผีดุมีป่าเดบอ จริงๆ ไม่ใช้ป่าแต่เป็นต้นไม้ใหญ่ๆรอบๆ หมู่บ้านสมัยก่อนเขาเอาสายสะดือของเด็กที่เกิดใหม่ไปผูกไว้ให้ขวัญเด็กอยู่ ใครไปตัดก็จะทำให้เด็กหรือคนที่มีสายสะดือผูกไว้เจ็บป่วย คนตัดต้องไปเสียผี ป่าอีกอย่างที่มีก็ป่าเดหหมื่อเบอ ก็เป็นป่าที่ดินสูงมีลำห้วยล้อมรอบ บางทีก็มีหินก้อนใหญ่ปนอยู่ การรักษาป่าแบบนี้ไม่มีกฎระเบียบเขียนไว้ แต่อาศัยคนเฒ่าคนแก่ และฮีโข่บอกต่อ ๆ กันมา อีกที่ก็ป่าช้าที่ไม่มีใครไปใช้ประโยชน์นอกจากฝักศพเท่านั้น นอกนั้นก็ถางทำไร่ได้ไม่ว่ากัน"

จากการสัมภาษณ์ราษฎรในชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงบ้านยางส้าน หมู่ที่ 8 ได้เล่าถึงพัฒนาการของการจัดการป่าในชุมชนบ้านยางส้าน และชุมชนกะเหรี่ยงในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน โดยเริ่มมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรมนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 ดังที่ นายวิรัช มาลีพูนทวี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและกรรมการป่าชุมชนบ้านยางส้านล่างและกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก เล่าให้ฟังว่า "ก่อนปี พ.ศ. 2536 บ้านยางส้านไม่มีระบบการจัดการป่า ก็จัดการไปตามความเชื่อคือมีป่าเดปอ ป่าเดเหมื่อเปอ ป่าบริเวณที่ใช้เลี้ยงผีป่าผีน้ำ เป็นป่าที่จะไม่มีการบุกรุกตัดไม้ใดๆ ส่วนพื้นที่อื่นๆ สามารถแผ้วถางทำไร่ได้"

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของบ้านยางส้าน ได้ริเริ่มโดยนายพิพัทธ์ และนายไกศรี ผู้นำชุมชนซึ่งชาวบ้านได้ข้อให้ลาสิกขามาเป็นผู้นำชุมชนในปี พ.ศ. 2536 โดยบุคคลทั้งสองได้นำประเด็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ ปัญหาขาดแคลนน้ำเข้าที่ประชุมชาวบ้านเพื่อทำการปรึกษาหาทางแก้ไข จากการพูดคุยร่วมกันของชาวบ้าน ที่ประชุมจึงมีความเห็นร่วมกันในการจัดตั้งระบบการจัดการป่า และที่ทำกินดังที่ นายอุทิศยังได้เล่าว่า "ปี พ.ศ. 2536-2537 ชาวบ้านได้ตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านขึ้น แยกเป็น 3 คณะมีกรรมการชุดละ 9 คนแต่ละคณะรับผิดชอบพื้นที่ต่างๆคือ คระกรรมการป่าอนุรักษ์ พื้นที่บริเวณป่าต้นน้ำหลังหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าใช้สอย เป็นป่าไผ่บริเวณหน้าหมู่บ้านติดต่อเขตบ้านป่ากล้วย คณะกรรมการป่าพื้นที่ทำกิน อยู่ใกล้หมู่บ้านตอนล่างของพื้นที่ป่าอนุรักษ์"

ภายหลังจากการจัดตั้งกรรมการจัดการพื้นที่ป่า และที่ดินทำกินของบ้านยางส้านในปี พ.ศ. 2538 องค์การแคร์นานาชาติ ประเทศไทยและสวนป่าสิริกิต กรมป่าไม้ ได้เข้าไปให้การสนับสนุนบ้านยางส้านและชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน กฎระเบียบป่าชุมชนและการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินดังที่ นายตาวา นิติประธานศิลป์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านป่ากล้วยชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง หย่อมบ้านบริวารของหมู่ที่ 1 ได้กล่าวว่า "ปี 38 แคร์เข้ามาอบรมพาเราไปดูงาน กลับมาชาวบ้านก็ประชุมกันตั้งกรรมการอนุรักษ์ป่า วางเขตวางแนว จะได้รักษาป่า และไม่มีปัญหากับทางอินทนนท์ บ้านสามสบบน บ้านชาวเขาอื่นๆ ก็ทำเหมือนกันหมด ปี 39 ก็มีกรรมการอนุรักษ์หมดแล้ว"

จากปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาไฟป่า ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ และแรงกดดันจากกฎหมายและนโยบายรัฐทำให้ชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า สำรวจกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าไม้และที่ดินทางการเกษตร ตลอดจนกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดำเนินกิจกรรมการป้องกันฟื้นฟู ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ แต่เนื่องจากปัญหาหลายประการในพื้นที่มีความเชื่อมโยงหลายหมู่บ้าน คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าระดับหมู่บ้านจึงไม่สามารถแก้ไขได้

นายพิพัทธ์ อมรวิทยา ผู้ใหญ่บ้านบ้านยางส้าน หมู่ที่ 8 กล่าวว่า "ปัญหาส่วนใหญ่ของชาวเขาก็เรื่องแนวเขตอุทยาน การลักลอบตัดไม้ ปัญหาการขยายพื้นที่ทำกิน ปัญหาไฟป่าในเขตชุมชนของเราจัดการได้แต่ส่วนใหญ่มาจากทางลุ่ม พื้นที่ของคนเมืองที่เข้ามาทำกินในเขตหมู่บ้าน"

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ได้กล่าวว่า "ที่บ้านผมมีหลักปูน เขียนว่าป่าอนุรักษ์ ตลอดแนวป่าอยู่หลายหลักเท่าที่ผมไปเดินดู ผมอยากรู้ว่าหน่วยงานไหนเข้าไปปักด้วยวัตถุประสงค์ใด ผมถามไปที่หน่วยป้องกัน เขาว่าไม่ใช่ ถามว่าป่าไม้อำเภอก็ไม่รู้ ถามว่าอินทนนท์ก็ไม่ใช่ ถ้าเราไม่แก้ไขใครจะแก้ไข เราต้องพึ่งตนเองไว้ก่อน"

ในปี พ.ศ. 2540 ชุมชนชาวไทยภูเขาในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนโดยมีหมู่บ้านสมาชิกจากบ้านหมู่ที่ 1 จำนวน 6 หย่อมบ้าน ประกอบด้วยบ้านสามสบบน บ้านสามสบไทย บ้านแม่แรก บ้านกลาง บ้านผาขาว และบ้านป่ากล้วย หมู่ที่ 8 จำนวน 3 หย่อมบ้านคือบ้านยางส้านล่าง บ้านยางส้านบน และบ้านแม่กองงอ และบ้านป่าเฮี๊ยะชุมชนนอกเขตลุ่มน้ำแม่แรกเข้าร่วมเป็นหมู่บ้านสมาชิกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน โดยมี นายตาวา นิติประธานศิลป์ เป็นประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน ดังที่นายอุทิศ ชนะวรรณชน กรรมการอนุรักษ์ป่าบ้านยางส้าน กล่าวว่า " เพื่อแก้ไขปัญหา และร่วมทำงานของบ้านชาวเขา แคร์ได้มาช่วยจัดประชุมและพวกเราได้ตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนมีหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 8 และบ้านป่าเฮี๊ยะเข้าร่วม"

ระยะแรกชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนล่าง ซึ่งเป็นชาวไทยพื้นเมืองยังคงไม่ให้ความสนใจ และไม่เห็นด้วยกับชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังคำบอกเล่าของนายทองคำ โพธิ์แก้ว กรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนที่เล่าว่า "ตอนแรกคนพื้นราบเขาไม่เห็นด้วยกับการที่เรามาอนุรักษ์ เขาไม่เห็นด้วยมาอนุรักษ์กันทำไมเวลาเราไปข้างล่างเกิดปฏิกิริยาต่อต้าน ก็ต้องพยายามอธิบายกันไป"

แม้ชุมชนชาวไทยพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนล่างส่วนใหญ่ไม่ให้ความสนใจกับการตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า แต่ผลกระทบจากปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าและน้ำโดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2537-2538 ที่เกิดภาวะฝนแล้งน้ำแม่แรกไม่เพียงพอต่อการเกษตรโดย เกษตรกรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกได้สะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นว่า "ปีนี้เป็นปีที่แห้งแล้งที่สุด ทุกปีที่ห้วยหลังป่ากล้วยมีน้ำออกตลอดปี เป็นป่าบง เดี๋ยวนี้น้ำแห้งพื้นที่เป็นไร่เขาหมด" ชุมชนบ้านนาเรือนโดยการนำของนายสุมินทร์ อินต๊ะศรี ผู้ใหญ่บ้านนาเรือน นายวรรณ กองจันทร์ นายมูล ธนะเพิ่ม และนายอาจ นัคคี ได้จัดประชุมชาวบ้านและตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านขึ้น ในปี พ.ศ. 2539 เพื่อทำการอนุรักษ์ป่าม่อนผาดำ ป่าพื้นสุดท้ายในเขตบ้านนาเรือนที่กำลังถูกบุกลุกแผ้วถาง

นายวรรณ กองจันทร์ กรรมการอนุรักษ์ป่าบ้านนาเรือน ได้เล่าสรุปในประเด็นนี้ไว้ว่า "คิดว่าถ้าจะให้ทางราชการมารักษา ก็คงไม่ปลอดภัยถ้าชาวบ้านไม่ร่วมเพราะว่าทาง

ราชการมาชี้แนะว่านี้รักษาและติดป้ายแล้วเขาไปหายต๋อม เขาอยู่ข้างหลังก็ฟันไปเมื่อค่ำเมื่อคืนก็ฟันกันไปเลื่อยๆ ถ้าชาวบ้านทำเองราชการไม่ร่วมก็ไม่เป็นประโยชน์ต้องทำร่วมกันไป"

กลุ่มแกนนำด้านการอนุรักษ์ป่าบ้านนาเรือน ยังได้ประสานความร่วมมือกับชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนล่างซึ่งได้รับผลกระทบต่อจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ได้จัดเวทีสัมมนาเรื่องการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำแม่แรก ขึ้นเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2539 โดยมีตัวแทนจากหน่วยงานต่างเข้าร่วม คือ ป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ ป่าไม้อำเภอแม่แจ่ม เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ เจ้าหน้าที่โครงการสิริเจริญวัสสะ อาจารย์โรงเรียนบ้านนาเรือน เจ้าหน้าที่องค์การแคร์ เจ้าคณะตำบลท่าผาและตัวแทนคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกเข้าร่วมการสัมมนา

นายมูล ธนะเพิ่ม ได้เล่าให้ฟังว่า " ครั้งนั้นเชิญหน่วยราชการเข้าร่วมประชุมหลายหน่วย มีป่าไม้ อุทยาน เจ้าหน้าที่สิริเจริญวัสสะ ชาวบ้านทางบน(ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน)เข้าร่วมสัมมนาด้วย คุยกันเรื่องไฟป่า ความไม่แน่ชัดของเขตอุทยาน ปัญหาไม่มีเอกสารสิทธิที่ดินทำกิน อีกเรื่องคือการบุกรุกพื้นที่ป่า ครั้งนั้นอ้ายวรรณ เสนอให้มีการแบ่งเขตที่ทำกินให้ชัดเจน แล้วให้ชาวบ้านช่วยกันทำแนวกันในการเผาไร่"

ผลการประชุม นายมูล ธนะเพิ่ม ได้เล่าว่า "เจ้าหน้าที่ที่มาจากป่าไม้จังหวัดเห็นด้วยกับการที่ชาวบ้านจะดูแลรักษาป่า ส่วนอุทยานก็ว่าอนุโลมให้ชุมชนสามารถทำกินได้ แต่หากแบ่งป่าเพื่อทำลายอนุโลมไม่ได้เลย ที่มีแล้วทางอุทยานไม่อนุญาตแต่อนุโลมให้ทำต่อไปและให้ช่วยกันดูแล ชุมชนไหนที่มีกฎเกณฑ์แล้วเขาก็ขอให้ทำกันจริงๆ ให้เห็นผลงาน และสรุปกันว่าให้แต่ละบ้านแบ่งเขตป่าและที่ทำกินให้ชัดเจน ทำไร่ให้มีการทำแนวกันไฟ และให้แต่ละชุมชนช่วยกันควบคุมการใช้ป่าในชุมชนให้ได้แล้วค่อยจัดตั้งเป็นกลุ่มฟื้นฟูลุ่มน้ำแม่แรก"

ภายหลังจากการจัดสัมมนาได้มีข้อตกลงให้แต่ละบ้านจัดการปัญหาไฟป่าและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าในชุมชนของตน เจ้าหน้าที่โครงการชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ องค์การแคร์ ซึ่งดำเนินโครงการสนับสนุนองค์กรชาวบ้านในการตั้งป่าชุมชนจึงได้เข้าสนับสนุนการดำเนินการจัดตั้งกฎระเบียบและกำหนดแนวเขตป่าในชุมชนต่างๆที่ยังไม่ได้ดำเนินการ

จากการสัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่องค์การแคร์ฯ ซึ่งรับผิดชอบพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แรกในขณะนั้น ได้เล่าว่า "หลังจากที่ประชุมที่บ้านนาเรือน แคร์ได้ให้การสนับสนุนชาวบ้านแต่ละบ้านเพื่อจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า เพื่อต่อไปจะได้รวมตัวกันจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกทั้งหมดต่อไปเมื่อแต่ละชุมชนพร้อม"

การจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกองค์การแคร์ ร่วมกับเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน และกลุ่มแกนนำจากบ้านเหล่า-นาเรือน ได้ร่วมกันจัดเวทีจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกที่สำนักงานพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม โดยมีตัวแทนแต่ละหมู่บ้านทั้งหมดของน้ำแม่แรกเข้าร่วมบ้านละ 2-3 คน ประกอบด้วยกรรมการอนุรักษ์ป่า และผู้นำชุมชน สำหรับประเด็นที่ได้พูดคุยกันในเวทีสัมมนา นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้อธิบายว่า "ที่จำได้ก็มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาของแต่ละชุมชน บ้านยางส้านก็เสนอปัญหาการปักเสาป่าอนุรักษ์ที่ไม่รู้ว่าหน่วยงานไหนมาปัก และปัญหาไฟป่าส่วนใหญ่ตอนบนก็จะพูดถึงปัญหาไฟป่า และการขยายที่ทำกิน ตอนล่างเขาก็มีปัญหาไฟป่า และปัญหาน้ำแห้งเป็นหลักแล้วมาตกลงกันว่าจะแก้ไขปัญหาอย่างไร ก่อนหน้านั้นเราก็เคยไปดูงานที่อีสานเขามีปัญหาเหมือนเราเขาตั้งเครือข่ายขึ้นมาแก้ไขก็ดี ที่ประชุมมีความเห็นว่าน่าจะมีการตั้งเป็นเครือข่ายช่วยเหลือกันและกัน ก็ว่าตั้งกันวันนั้นเลย"

ในการตั้งคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ที่ประชุมได้กำหนดตำแหน่งที่สำคัญคือ ประธาน รองประธาน เลขา เหรัญญิก ประชาสัมพันธ์ และกรรมการร่วม โดยให้ผู้เข้าร่วมประชุมเสนอรายชื่อขึ้นมาแล้วใช้วิธีการยกมือคัดเลือก

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้เล่าว่า "ก็ไม่คิดว่าเขาจะเลือกผมเป็นประธาน ส่วนใหญ่เขาเลือกผมผมก็รับ ส่วนรองประธานก็เสนอให้มีทั้งตอนบนและตอนล่างจะได้ช่วยกันประสานงาน ตอนบนก็ ตาวา บ้านป่ากล้วย รองประธานตอนล่างก็อ้ายสุกิจบ้านใหม่อาราม ตำแหน่งอื่นๆ ก็เลือกกันไปแบบเสนอชื่อและยกมือ"

จากการศึกษาสรุปผลการจัดสัมมนาจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ซึ่งบันทึกไว้โดยองค์การแคร์ ในฐานะองค์กรที่จัดการสัมมนา ที่สัมมนาได้ทำการคัดเลือกตัวแทนกลุ่มอนุรักษ์ป่าของแต่ละบ้านมาเป็นคณะกรรมการกลาง(คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก) 22 หย่อมบ้านที่เข้าร่วมสัมมนา มีคณะกรรมการรวม 48 คน เป็นคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกในการจัดการทรัพยากรธรรมป่าไม้และที่ดิน มีการแต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกประกอบด้วยหน่วยงานต่างๆ ดังนี้

- เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์
- ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา
- กำนันตำบลท่าผา
- เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สวนป่าสิริกิติ์
- เจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แรก

คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกที่ได้รับการคัดเลือกประกอบด้วย

1. นายทองคำ โพธิ์แก้ว ตำแหน่งประธานเครือข่าย อยู่บ้านยางส้านล่าง
2. นายตวา นิติประธานศิลป์รองประธานลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน อยู่บ้านป่ากล้วย
3. นายสุกิจ เพ็ญธรรม รองประธานลุ่มน้ำแม่แรกตอนล่าง อยู่บ้านใหม่อาราม
4. นายสีมา ติ๊บปลั๋ง เลขาเครือข่าย อยู่บ้านใหม่อาราม
5. นายซิแมะ วิรามอำไพ เหรัญญิก อยู่บ้านสามสบบน
6. นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิก อยู่บ้านนาเรือน
7. กรรมการจากหมู่บ้านต่างอีกจำนวน 42 คน

ภายหลังการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกเพื่อดำเนินการวางแผนและจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในลุ่มน้ำแล้ว คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกร่วมกับองค์การแคร์ฯ ได้จัดทำเอกสารการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกขึ้น เพื่อเสนอต่อหน่วยงานต่างๆ โดยหน่วยงานแรกที่ทางเครือข่ายนำเสนอคือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นดังที่

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้เล่าว่า "เมื่อรวมกลุ่มรวมก้อนกันแล้ว เราออกกฎระเบียบเพื่อให้กันในกลุ่ม ให้ตำบลเขายอมรับทุกสิ่งทุกอย่างก็จะง่าย ตอนนั้นก็นำกฎระเบียบของแต่ละบ้านมารวบรวมแล้ว เสนอให้ทาง อบต. พิจารณา ผมเป็นคนเข้าไปนำเสนอ ตอนนั้นกรรมการเครือข่ายที่เป็นสมาชิก อบต.รู้สึกจะมีแค่ 4 คน เขาก็รับ"

จากการศึกษาเอกสารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ซึ่งจัดทำแล้วเสร็จในเดือน มิถุนายน พ.ศ. 2542 ตัวแทนหน่วยงานต่างๆ ได้ให้ข้อเสนอแนะและความคิดเห็นที่สำคัญจากหน่วยงานต่างๆ ดังนี้

อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ นายอนุสิทธิ์ เมธาวารักษ์ หัวหน้าอุทยานฯ ได้ให้ข้อเสนอแนะดังนี้ "การดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ เป็นหน้าที่ของปวงชนชาวไทย ทั้งประเทศที่ต้องช่วยกัน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จึงขอสนับสนุนกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกอย่างจริงใจ"

การปกครองส่วนภูมิภาค นายขวัญชัย วงศ์นิติกร นายอำเภอแจ่ม ได้ให้ข้อเสนอแนะดังนี้ "นับเป็นโอกาสอันดี ที่ประชาคมหมู่บ้าน ตำบลได้รวมตัวกันทำงาน เพื่อส่วนรวม เพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำ ป่าไม้ เป็นเรื่องสำคัญ ที่จะส่งผลต่อระบบนิเวศน์ และยังเป็นการผลิตน้ำให้กับเขื่อนภูมิพล นำน้ำไปผลิตไฟฟ้า การเกษตรในภาคกลางทั้งหมด จึงควรให้การสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง"

โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ตำบลท่าผา

คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน

หย่อมบ้าน	หมู่ที่	กรรมการ
บ้านสามสบไทย	1	13
บ้านแม่แรก	1	14
บ้านกลาง	1	8
บ้านผาขาว	1	8
บ้านสามสบบน	1	11
บ้านป่ากล้วย	1	15
บ้านผานัง	2	10
บ้านเหล่า	3	13
บ้านป่าแดด	4	12
บ้านเหล่าป่าก่อ	4	8
บ้านใหม่อาราม,ไหล่หิน	4	8
บ้านท่าผา ยางหลวง	6	9
บ้านแม่หมุม	6	12
บ้านสามหลัง	7	8
บ้านป่าแง	7	15
บ้านยาวส้านบน	8	13
บ้านยางส้านล่าง	8	10
บ้านแม่กองงอ	8	7
บ้านนาเรือน	9	14
บ้านป่าหนาด	9	12
รวมคณะกรรมการฯ ประจำบ้าน		**220**

คณะกรรมการที่ปรึกษา

- อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์
- ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา
- กำนันตำบลท่าผา
- โครงการพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สวนป่าสิริกิติ์
- หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แรก

เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ลุ่มน้ำแม่แรก ตำบลท่าผา
จำนวนคณะกรรมการรวม 48 คน

บทบาทหน้าที่คณะกรรมการเครือข่าย

- ประสานการดำเนินงาน การจัดการความขัดแย้งในลุ่มน้ำ
- ออกกฎระเบียบข้อบังคับ นโยบาย
- ทำแผนปฏิบัติงานพัฒนาลุ่มน้ำ
- ดำเนินงานการจัดการอนุรักษ์
- ติดตามงานระดับเครือข่าย/หมู่บ้าน

บทบาทหน้าที่กรรมการระดับหมู่บ้าน

- เป็นตัวแทนร่วมจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก
- ติดตามการใช้ประโยชน์จากป่าที่ทำกิน และควบคุมการใช้ที่ทำกิน
- ดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ร่วมกับชุมชน
- ประสานงานกับรัฐและเอกชนในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2.2. การวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ การวางแผนงาน การดำเนินงานและการติดตามประเมินผลงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนและการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก จากการสัมภาษณ์ นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจากบ้านยางส้านล่าง และนายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิกจากบ้านนาเรือน และนายตวา นิติประธานศิลป์ รองประธานจากบ้านป่ากล้วย พบว่าเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกได้ร่วมกันจัดเวทีการวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและจัดทำแผนการดำเนินงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก นำเสนอต่อองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นโดยแผนการดำเนินงานมีระยะเวลา 3 ปี ระหว่างปี พ.ศ. 2542-2544 โดยแผนงานเครือข่ายมุ่งเน้นที่จะแก้ไขปัญหาร่วมของชุมชนต่างๆ ในเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก กล่าวว่า "คนถ้าทำงานเข้าจริงๆ ก็ต้องมีแผนงานถ้าไม่มีแผนงานก็จะเดินกันสะเปะสะปะ"

นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกได้เล่าให้ฟังเกี่ยวกับการวิเคราะห์ปัญหาและจัดทำแผนงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกว่า "ตอนแรกก็ทำกันที่สัมมนาจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกนั้นแหละ ก็แบ่งกลุ่มกัน 4 – 5 กลุ่มตามพื้นที่แล้วให้แต่ละกลุ่มระดมปัญหา สาเหตุและแนวทางการแก้ไข ทำเป็นตารางเป็นช่องๆ แล้วนำเสนอแลกเปลี่ยนกันในเวทีใหญ่ ส่วนใหญ่ก็ปัญหาไฟป่า ปัญหาการขยายพื้นที่ทำกินและปัญหาการใช้สารเคมีทั้งหอมแดง กล่ำปลี ถั่ว แต่ละกลุ่มนำเสนอแล้วก็สรุปรวมเป็นของตำบลที่เป็นปัญหาร่วม หรือที่สำคัญๆ"

จากการศึกษาเอกสารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก พบว่าคณะกรรมการเครือข่ายได้มีการวิเคราะห์ปัญหา ด้วยกระบวนการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มย่อยนำเสนอปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข โดยที่สัมมนามีการสรุปประเด็นปัญหา และแยกหมวดของปัญหาและแนวทางแก้ไขออกเป็นหมวดหมู่ดังนี้ หมวดว่าด้วยเรื่องการป้องกันฟื้นฟู ดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ หมวดว่าด้วยเรื่องการจัดการระบบการเกษตรอย่างยั่งยืนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก โดยมีการกำหนดกิจกรรมในการดำเนินการดังนี้

1. การออกกฎระเบียบของตำบลว่าด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1.1 ให้แต่ละชุมชนทำการทบทวนกฎระเบียบการจัดการป่าของชุมชน

1.2 ให้ตัวแทนชาวบ้านแต่ละบ้านนำเสนอกฎระเบียบการจัดการป่าของชุมชนไปชี้แจงในที่ประชุมรวมของสภาตำบล (ในขณะนั้นยังไม่เป็นองค์การบริหารส่วนตำบล) และร่วมกันกำหนดกฎระเบียบร่วมของลุ่มน้ำแม่แรก

1.3 ให้ตัวแทนชาวบ้านในแต่ละบ้านนำกฎระเบียบการจัดการป่าของลุ่มน้ำแม่แรกที่ผ่านมติของสภาตำบลไปชี้แจงทำความเข้าใจกับสมาชิกในหมู่บ้านของตนเอง

2. การจัดการไฟป่า

2.1 ให้ผู้นำชุมชนทุกหย่อมบ้านทำการประชาสัมพันธ์เรื่องการป้องกันไฟป่า

2.2 ให้ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าเป็นผู้นำชุมชนในการควบคุมและดับไฟป่าในเขตชุมชนของตนเมื่อพบว่ามีไฟป่าเกิดขึ้น

2.3 ให้แต่ละชุมชนจัดทำแนวกันไฟในพื้นที่เสี่ยงที่จะเกิดไฟป่า

3. การป้องกันการพังทลายของหน้าดิน

3.1 จัดให้มีการอบรมการอนุรักษ์ดินและน้ำให้แก่เกษตรกรในเขตลุ่มน้ำแม่แรก

3.2 ติดต่อประสานงานพัฒนาที่ดินจังหวัดขอรับการสนับสนุนเมล็ดพันธุ์พืชคลุมดินและพืชที่ใช้ทำแนวอนุรักษ์ดิน

3.3 ประสานงานร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลในการกำหนดกฎระเบียบให้ผู้มีพื้นที่ทำกินที่มีความลาดชันในเขตลุ่มน้ำแม่แรกต้องทำแนวอนุรักษ์ดิน

3.4 จัดประชาสัมพันธ์และให้ความรู้แก่เกษตรกรร่วมการอนุรักษ์ดิน

4. การใช้สารเคมีอย่างปลอดภัยประสานงานร่วมกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นออกกฎระเบียบการใช้ การเก็บฝังภาชนะบรรจุสารเคมีทางการเกษตร และห้ามล้างภาชนะเครื่องมือที่เปื้อนสารเคมีในน้ำแม่แรก

5. การระดมทุนเครือข่ายให้ระดมทุนจากหมู่บ้านสมาชิกโดยนำเงินกองทุนอนุรักษ์ป่าของแต่ละบ้านปีละ 500 บาทต่อ 1 หย่อมบ้าน เป็นเวลา 3 ปีมาเข้ากองทุนเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

6. การประชุมคณะกรรมการเครือข่ายกำหนดการประชุมคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกทุก 3 เดือนเพื่อการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานของเครือข่าย หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสมาชิกในเขตลุ่มน้ำแม่แรก

7. บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

7.1 มีหน้าที่ประสานงานในการดำเนินงานการจัดการ และการแก้ไขข้อขัดแย้งในลุ่มน้ำและนอกลุ่มน้ำ

7.2 ออกกฎระเบียบข้อบังคับ นโยบาย เพื่อนำไปปฏิบัติในระดับลุ่มน้ำ ในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ทำการเกษตรและทรัพยากรน้ำ

7.3 ทำแผนปฏิบัติงานการพัฒนาลุ่มน้ำ

7.4 ดำเนินงานการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติระดับลุ่มน้ำสู่ระดับอำเภอ

7.5 ติดตามงานระดับเครือข่ายและหมู่บ้าน รายงานสภาพปัญหาผ่านหน่วยงาน

การดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้เล่าถึงกิจกรรมของเครือข่ายที่ผ่านมาว่า "ที่ผ่านมาทำแนวกันไฟร่วมกันระหว่างบ้านต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกทั้งลุ่มน้ำยาว 50 กว่ากิโลเมตร ทำแบบเขตบ้านใครบ้านนั้นรับผิดชอบทำต่อๆกันมาก็ป้องกันไฟได้ดี กิจกรรมอื่นๆ ก็เป็นการประสานงานกิจกรรมย่อยๆ ของแต่ละหมู่บ้าน ช่วงแรกทางแคร์ จะมาเป็นพี่เลี้ยงและคอยให้การสนับสนุนเรื่องต่างๆ แก่เครือข่ายอยู่จนช่วงปี 43 จะห่างไปหน่อย เพราะแคร์เปลี่ยนมาทำงานกับ อบต. เป็นหลัก"

สำหรับการประชุมร่วมระหว่างคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก จากการสัมภาษณ์นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้เล่าว่า "ช่วงปี 42-43 ก็ประชุมกันอยู่บางครั้งก็ 3 เดือน 6 เดือน แต่ตอนนี้ไม่รู้ว่าจะประชุมเมื่อไหร่ ปี 44 ก็ประชุมครั้งเดียว แต่บ้านต่างๆ ก็ยังคงทำกิจกรรมกันอยู่เหมือนเดิม เวลามีปัญหาถึงจะมาหาเครือข่ายหรือหาผมเสียที มีกรณีบ้านแม่แรกปีแล้ว (ปี พ.ศ. 2543) ชาวบ้านผานังไปรุกที่ป่าของบ้านแม่แรกคณะกรรมการหมู่บ้านบ้านแม่แรกก็ขอให้ทางเครือข่ายประสานงานกับ อบต.แก้ไข ผมก็ประสานกรรมการช่วยกันแก้ไขไปได้"

การดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกในช่วง 2 ปีแรกที่จัดตั้งมีการดำเนินกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ แต่ในปัจจุบันกิจกรรมต่างๆของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกที่ประสานการดำเนินงานร่วมกันระหว่างชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายลดลง โดย นายวรรณ กองจันทร์ ได้เล่าว่า "ช่วงก่อนขาดการประสานกันเท่าที่ควรเลยห่างๆ กันไปไม่เหมือนช่วงแรกที่ทำบ่อยเพราะมีแคร์คอยช่วยประสานอีกแรง"

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้กล่าวว่า "ช่วงแรกผมก็เป็นคนประสานจัดประชุมสัมมนา และพบปะกันบ่อยหน่อย คอยติดตามประสานการทำงานกัน ตอนหลังห่างไปเยอะ ปัญหาที่ผมมองก็ที่ตัวผู้นำส่วนหนึ่งที่ชุมชนส่วนหนึ่ง ให้ผมประเมินถ้าเรื่องการจัดตั้งกลุ่มตั้งองค์กรชาวบ้านผมให้ 70% ทั้งหมู่บ้านและเครือข่าย ส่วนเรื่องการดำเนินกิจกรรมของแต่ละบ้านผมให้ 80% ถ้าเป็นการดำเนินงานของเครือข่ายผมให้แค่ 30%"

ในกรณีการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกที่ นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประเมินความสำเร็จไว้เพียง 30% จากการสัมภาษณ์ในประเด็นดังกล่าว นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้อธิบายสาเหตุของการประเมินความสำเร็จไว้เพียง 30% ดังนี้

1. ชุมชนไม่ยอมเข้าใจจากสองสาเหตุคือเรื่องผลประโยชน์ เรื่องทิฐิและการเสียหน้า

2. ผู้นำไม่เข้มแข็ง ต้องการค่าตอบแทน ขาดการเสียสละ

3. การไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน เพราะขาดการประสานงานอย่างต่อเนื่อง

4. ขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่องในระยะแรก 1 ที่องค์กรชาวบ้านเพิ่มก่อตั้ง

เงื่อนไขที่จะทำให้เครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกมีความเข้มแข็ง นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้อธิบายไว้ดังนี้

1. กลุ่มบริหารเครือข่ายต้องมีความรู้ และวิสัยทัศน์ มองภาพรวมของตำบล มองหาสิ่งที่ดี และนำมาเป็นตุ๊กตาในการทำงาน เช่น เปิดแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เรามีน้ำตก มีถ้ำ มีป่าที่สมบูรณ์อยู่

2. กลุ่มบริหารต้องมีความคล่องตัวในการประสานงาน กรรมการร่วมต้องทำความเข้าใจคนในหมู่บ้าน

3. การใช้เหตุผลในการบริหารจัดการและแก้ไขปัญหาที่เน้นคือลดทิฐิของตนเองลง

4. ชาวบ้านทั่วไปต้องมีส่วนร่วมมากๆ

5. การยอมให้ชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยชุมชนเอง

6. องค์กรภายนอกชุมชนต้องให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องในประเด็นดังต่อไปนี้

- ความรู้ ความคิด และการสร้างวิสัยทัศน์
- ปัจจัยการสนับสนุนอื่นๆ เช่น ทุน วัสดุอุปกรณ์ และความจริงใจ

ประเด็นที่เครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกมีการดำเนินการที่ขาดหายและไม่ต่อเนื่องในมุมมองของคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำและชาวบ้าน

นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิก มีข้อคิดเห็นที่แตกต่างไปดังที่ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "คือเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกไม่ได้หายไป กองทุนที่มีอยู่ก็ยังอยู่ครบ จัดการได้ดี ส่วนกิจกรรมหรืองานขาดช่วงไปบ้าง ผมว่ามันก็แล้วแต่ปัญหาหากไม่มีปัญหาต่างคนก็ทำกันไปของแต่ละชุมชน พอมีปัญหาก็มารวมกันแก้ไขปัญหา ปีนี้ (ปี พ.ศ. 2544) ก็มีแผนจะคุยกันเรื่องเครือข่ายอีก ที่คงต้องคุยกันคงเรื่องสารเคมีเดี๋ยวนี้ใช้กันนัก ใช้เสร็จล้างโบโด ทิ้งขวดลงน้ำแม่แรก คนกินคนใช้น้ำแม่แรกทั้งนั้นรับไปทั้งหมด"

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า "ผมคิดว่าสำหรับผมพอแล้วก็ให้คนอื่นขึ้นมาเป็นบ้าง ผมประกาศขอหยุดเมื่อปลายปีที่แล้ว (ปี พ.ศ. 2543) ตอนนี้ยังไม่ได้ตั้งประธานเครือข่ายคนใหม่ รอประชุมอยู่เห็นว่าจะประชุมกันต้นปีหน้า (ปี พ.ศ. 2544) ผมก็กลับมาทำในหมู่บ้านช่วยกับพ่อหลวงเขียนโครงการศึกษารถด่วน(หนอนไม้ไผ่) และเดบือ (กบชนิดหนึ่งที่อยู่ตามลำห้วย) ขอเงินจาก สกว. มาทำตอนนี้ได้แล้ว แต่ถ้าบ้านไหนมีปัญหาก็ยังต้องไปช่วยอยู่"

นายโบนา มาลีพูนทวี กรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจากบ้านป่ากล้วย กล่าวถึงกรณีนี้ว่า "มันหายๆ กันไปไม่มีการทำกิจกรรม แต่ละบ้านก็ทำกันไป แต่ก่อนแคร์ช่วยประสานให้เดี๋ยวนี้เขาว่าให้เราทำกันเอง"

นายพิพัทธ์ อมรวิทยา ผู้ใหญ่บ้านยางส้าน หมู่ที่ 8 กล่าวถึงกรณีนี้ว่า "แต่ก่อนมันมีปัญหานักต่างคนต่างว่ากันทางลุ่มก็ว่าบนดอย บนดอยก็ว่าทางลุ่มว่าทำลายป่า เผาป่า เลยตั้งเครือข่ายขึ้นมาแก้ไขปัญหาน้อยลง ตอนหลังก็ห่างๆกันไปปัญหาเก่าๆไฟป่า ขยายที่ทำกินรุกที่ป่าก็มีเพิ่มขึ้นคงต้องมาคุยกันอีก"

นายอุทิศ ชนะวรรณชน สมาชิก อบต.ท่าผาและกรรมการเครือข่าย จากบ้านยางส้าน กล่าวว่า "ตั้งแต่อนุรักษ์ป่ามาแรกๆงานหนัก 5 – 10 ปี มานี้สบายงานลดลงเพราะป่าดีขึ้นไฟก็ไม่ไหม้ ไม่มีคนลักตัดอีก แต่ของลุ่มน้ำคงต้องคุยกันอีกเดี๋ยวนี้ใช้ยากันมากปลูกอะไรก็ใช้ยา ไฟป่าก็นักขึ้น"

จากการเปรียบเทียบพื้นที่ป่าที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่าภายหลังการดำเนินการจัดการป่าโดยคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกพื้นที่ป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีจำนวนพื้นที่เพิ่มมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบข้อมูลจากปี พ.ศ. 2497 ที่ปรากฏพื้นที่ป่าเหลืออยู่ 2,751 ไร่ ในขณะที่ข้อมูลปี พ.ศ. 2542 พบว่าพื้นที่ป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกเพิ่มขึ้นเป็น 27,506 ไร่ ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เพิ่มขึ้นจากการที่ประชากรที่ทำไร่และมีพื้นที่ไร่เหล่าหลายแปลงที่อยู่ในเขตต้นน้ำลำธาร ปล่อยพื้นที่ให้กลับคืนสภาพเป็นป่าไม้ดังเดิมภายใต้กฎระเบียบการอนุรักษ์ป่าของชุมชน

2.3 การกำหนดเขตพื้นที่ป่าชุมชนและจำแนกประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินขององค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำ

กิจกรรมหลักที่คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก และคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของแต่ละชุมชนให้ความสำคัญ และดำเนินการในการจัดตั้งระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติคือการกำหนดขอบเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่ทำกิน และพื้นที่ป่า การติด

ป้ายแสดงขอบเขตพื้นที่ เนื่องจากมีปัญหาขอบเขตที่ดินต่างๆที่ไม่ชัดเจนทั้งความชัดเจนระหว่างชุมชน หรือระหว่างชุมชนกับภาครัฐดังที่ นายองอาจ กันธิยะ กรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก จากบ้านสามสบไทย ได้เล่าว่า "ความไม่แน่ชัดของเขตอุทยานทำให้การทำมาหากินของชาวบ้านไม่สะดวก เพราะไม่รู้ว่าอุทยานมีขอบเขตถึงไหน อีกทั้งชาวบ้านไม่มีเอกสารยืนยันที่ทำกิน ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำกินเพิ่ม"

นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก จากบ้านนาเรือน ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า "การแบ่งเขตที่ทำกินให้ชัดเจน แล้วให้ชาวบ้านช่วยกันทำแนวกันไฟในการเผาไร่ จะช่วยให้แก้ไขปัญหาไฟป่าได้"

จากข้อคิดเห็นของตัวแทนชาวบ้านจากชุมชนต่างๆ ปัญหาที่สำคัญที่ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งภายในชุมชน ระหว่างชุมชน ชุมชนกับหน่วยงานรัฐ การบุกรุกทำลายป่าคือความไม่ชัดเจนของขอบเขตพื้นที่ คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าทั้งในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจึงได้ดำเนินการจำแนกประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าบ้านป่ากล้วย ถึงกรณีการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้ของบ้านป่ากล้วย พบว่าชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในอดีตมีการกำหนดเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์โดยเฉพาะพื้นที่ป่าไม้ตามความเชื่อเรื่องผี เช่นป่าเดบอ ป่าเดหมื่อเบอ ป่าบริเวณเลี้ยงผี

ดังที่ นายโบนา มาลีพูนทวี ได้เล่าว่า "ถ้าทำแบบเดี๋ยวนี้ไม่มี แต่คนแต่ก่อนเชื่อเรื่องผีป่าไหน ห้วยไหนผีดุ เขาก็ไม่ไปถางเป็นที่รู้กันในหมู่บ้าน บางที่ไว้เลี้ยงผีก็ไม่ไปถาง ที่ทำกินใครอยู่ตรงไหนก็รู้กันไม่ไปแย้งกัน บางทีก็ขอใช้กันได้ไม่ว่ากัน"

บ้านป่ากล้วยก่อนการทำการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าและที่ทำกินดังเช่นปัจจุบันชุมชนได้มีการจำแนกประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินตามความเชื่อแต่ดั้งเดิม โดยจำแนกพื้นที่ออกเป็นพื้นที่ไร่เหล่า ป่าช้า ป่าเดบอ ป่าเดหมือเบอ ถึงแม้ไม่มีการกำหนดขอบเขตที่ชัด แต่ชาวบ้านจะรู้ว่าอยู่บริเวณใดบ้างสาเหตุที่ชุมชนบ้านป่ากล้วย ได้ทำการกำหนดขอบเขตพื้นที่ต่างๆใหม่ตามแนวคิดการจัดการป่าชุมชน เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับกลุ่มเกษตรกรชาวไทยพื้นเมืองที่ขึ้นมาทำไร่ถั่วเหลืองในเขตบ้านป่ากล้วย พื้นที่ไร่เหล่าและป่าถูกแผ้วถางเพื่อทำไร่ถั่วเหลือง ประกอบกับในช่วงนั้นเกิดภาวะแห้งแล้ง ชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกประสบปัญหาขาดแคลนน้ำ หลายชุมชนมองว่ามีสาเหตุมาจากการทำลายป่าบริเวณสันป่ากล้วย และแจ้งให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่เข้าดำเนินการควบคุม ดังที่กรรมการอนุรักษ์ป่าบ้านป่ากล้วยได้เสนอความคิดเห็นดังนี้

นายโบนา มาลีพูนทวี เล่าว่า "สมัยกำนันโตมีปัญหาเดือดร้อนกันเรื่องสันป่ากล้วย ใคร ๆ ก็เข้ามาบุกรุกที่สันป่ากล้วย คนทางลุ่มเขากลัวน้ำจะแห้ง"

นายอึนึ อมรกิจพึ่ง ได้กล่าวว่า "ชาวพื้นบ้านบอกว่าชาวป่ากล้วยทำลายป่าสันป่ากล้วย น้ำจะแห้งต้องเอาชาวเขาลงมา จริงๆ ชาวพื้นเมืองนั่นแหละขึ้นมาบุกรุกทำไร่กัน ก็เลยคุยกันในบ้านว่าจะหยุดทำไร่เหล่ามาทำไร่ถาวร อนุรักษ์ป่าไว้"

นายตาวา นิติประธานศิลป์ กล่าวเสริมว่า "ช่วงนั้นหลายหน่วยงานขึ้นมา ชาวบ้านเลยตกลงกันว่าจะทำไร่ถาวรใครอยู่ตรงไหนให้ชัดเจน พอแคร์มาทำงานช่วงปี 38 แคร์ก็มาช่วยเรื่องทำแผนที่กำหนดเขตแดนให้ชัดเจน"

กระบวนการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนบ้านป่ากล้วยได้รับการสนับสนุนการดำเนินการจากองค์การแคร์โดยเริ่มจากการที่ให้กลุ่มผู้นำชุมชนร่างแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนทั้งหมดลงในกระดาษ หลังจากนั้นได้จัดทำแผนภูมิจำลองสามมิติแสดงสภาพภูมิประเทศทั้งหมดของบ้านป่ากล้วย โดยอาศัยฐานข้อมูลจากแผนที่มาตราส่วน 1 : 50,000 แล้วให้กลุ่มผู้นำชุมชนลงรายละเอียดร่างแผนที่ลงในแผนภูมิจำลองสามมิติของบ้านดังที่ นายอึนึ อมรกิจพึ่ง เล่าว่า "แรกๆ ก็ทำโมเดลมาให้ชาวบ้าน ให้ชาวบ้านวาดแผนที่หมู่บ้านแล้วเจ้าหน้าที่แคร์มาช่วยกันลงสีป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ที่ทำกิน แล้วก็ประชุมชี้แจ้งชาวบ้าน" ในการประชุมชาวบ้าน กรรมการหมู่บ้านจะทำความเข้าร่วม และปรึกษากับที่ประชุมในการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยอาศัยแผนภูมิจำลองสภาพภูมิประเภทเป็นเครื่องมือในการสื่อความเข้าใจร่วมกัน เพื่อหามติข้อตกลงของหมู่บ้านในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ต่างๆ

ภายหลังสมาชิกในชุมชนทำข้อตกลงร่วมกันในการกำหนดเขตพื้นที่ คณะกรรมการหมู่บ้านและผู้นำชุมชนได้ทำหนังสือเชิญหน่วยงาน และชุมชนที่มีอาณาเขตติดต่อกันเข้าร่วมในการสำรวจและติดป้ายในพื้นที่ และร่วมทำข้อตกลงร่วมกันในกรณีที่มีอาณาเขตติดต่อกัน

นายอึนึ อมรกิจพึ่ง กล่าวเสริมว่า "ตอนไปเดินสำรวจเขตชาวบ้านทำป้ายไปติดแนวเขตด้วย ตอนติดก็เชิญบ้านยางส้าน บ้านแม่แรก และบ้านสามสบ ที่มีเขตติดต่อกันมาร่วมด้วยแต่ละบ้านก็ส่งตัวแทนมาร่วม"

นายตาวา นิติประธานศิลป์ กล่าวว่า "ตอนนั้นเชิญอุทยานฯมารวมเดินด้วย เขาว่าเขตป่ากล้วยไม่อยู่ในอุทยานฯ เขาไม่ว่า มีเจ้าหน้าที่แคร์มาร่วมเดินด้วย ตอนหลังก็ช่วยทำเป็นแผนที่ออกมา มีนักศึกษาจากกรุงเทพ RECOFTC มาด้วย ปี 42 – 43 ก็มีอาจารย์จิระ จากเชียงใหม่มาสำรวจอีก แคร์พามา ชาวบ้านก็ไปร่วมด้วย ทำเป็นแผนที่เป็นเล่มออกมาให้ อบต. ด้วย"

สำหรับชุมชนที่มีเขตพื้นที่ติดต่อกับบ้านป่ากล้วยจากการศึกษาพบว่าในอดีตชุมชนต่าง ๆ มีการแบ่งเขตความรับผิดชอบของแต่ละชุมชนอยู่ก่อนแล้วแต่ยังไม่มีการสำรวจและติดป้าย การดำเนินการของคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของแต่บ้านจึงสามารถหาข้อตกลงกันได้ดังที่ นายตาวา นิติประธานศิลป์ กล่าวว่า "เขตระหว่างบ้านชาวบ้านจะรู้กันอยู่แล้วว่าถึงไหนส่วนใหญ่ก็เป็นลำห้วย หรือสันเขาเป็นแนวเขตไม่ค่อยมีปัญหาระหว่างบ้านถ้ามีแนวเขตแต่ก่อนไม่มีก็ให้กรรมการต่อกรรมการมาคุยกันตกลงกัน อย่างป่าใช้สอยทางลุ่มบ้านแบ่งเขตเป็นของยางส้าน แต่ก็ใช้ร่วมกันได้ เวลาทำแนวกันไฟป่ากล้วยก็ไปช่วยทำ"

ในกรณีการกำหนดเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินในระดับลุ่มน้ำ คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกไม่มีวางแผนและดำเนินการในภาพรวมของลุ่มน้ำ แต่อาศัยการกำหนดเขตของแต่ละหมู่บ้านเป็นหลักดังที่ นายวรรณ กองจันทร์ ได้เล่าว่า "ที่ประชุมเครือข่าย แต่ละบ้านก็มาพูดคุยและตกลงเรื่องแนวเขตกันว่าชุมชนไหนมีแนวเขตถึงไหน ส่วนใหญ่เขตระหว่างหมู่บ้านไม่มีปัญหาเพราะยึดตามเขตการปกครอง หรือแบ่งตามแนวเขตระหว่างบ้านตามที่เป็นมาแต่ก่อน ส่วนที่ทำกินก็อะลุ่มอล่วยกัน คนทางลุ่มไปมีที่ทำกินบนดอยได้ แต่ต้องทำแนวกันไฟ"

2.4 การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับขององค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้าน และระดับเครือข่ายลุ่มน้ำเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับเครือข่ายลุ่มน้ำ ถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญอีกกิจกรรมหนึ่งของคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนจะอาศัยความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่และผสานกับรูปแบบกฎระเบียบที่เป็นทางการมากขึ้น การดำเนินการจะอาศัยคณะกรรมการอนุรักษ์และผู้นำชุมชนในการร่างกฎระเบียบและนำเข้าที่ประชุมชาวบ้านเพื่อให้ที่ประชุมชาวบ้านร่วมกันพิจารณาปรับเปลี่ยน

เป้าหมายในการจัดตั้งกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เน้นการควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก เพื่อมิให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม และเพื่อเป็นการควบคุมและป้องกันการใช้ประโยชน์จากบุคคลภายนอกชุมชน ดังที่นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ได้กล่าวว่า "เป็นความจำเป็นที่เราจะอยู่รอดต่อไป คือการที่เราต้องตั้งคณะกรรมการ ตั้งกฎขึ้นไว้เพื่อควบคุมของตำบลท่าผา เพื่อเราจะอยู่รอดเพื่อความจำเป็นของเรา เพื่อจะอาศัยซึ่งกันและกัน"

นายพิพัทธ์ อมรวิทยา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 บ้านยางส้าน กล่าวว่า "จะฟื้นฟูป่าของหมู่บ้านให้สมบูรณ์เหมือนดังแต่ก่อนก็ต้องมีกฎระเบียบใช้ จะได้ควบคุมคนในบ้านคนทางนอกไม่ให้ทำลายป่า แต่คนในบ้านไม่เท่าไรควบคุมกันง่าย คนทางนอกบางทีเขาไม่เชื่อ"

ในอดีตบ้านยางส้าน ชาวบ้านใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติภายใต้ความเชื่อเรื่องผีในลักษณะข้อห้าม และการลงโทษจากผีป่า ผีเขา ผีน้ำ ข้อห้ามต่างๆจะถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษโดยไม่มีการจัดบันทึกไว้ดังที่ นายพิพัทธ์ อมรวิทยา กล่าวว่า "กฎข้อบังคับของบ้านยางส้านมีมานานแล้ว บ้านกะเหรี่ยงอื่นๆก็มีเหมือนกัน ป่าตรงไหนเป็นที่เลี้ยงผีเป็นป่าขุนน้ำของหมู่บ้านชาวบ้านก็จะไม่ไปตัดไม้ไม่ต้องมีใครบอกทุกคนก็รู้กันอยู่ ใครไปตัดชาวบ้านก็ว่ากันใครไปตัดผีก็จะลงโทษ แต่ไม่มีการเขียน พิมพ์ไว้ แต่ก็เป็นที่รู้กัน ก็บอกต่อๆกันมาเหมือนเป็นข้อห้าม" การตั้งกฎระเบียบของชุมชนบ้านยางส้านได้อาศัยความเชื่อดั้งเดิมในการปรับเปลี่ยนและตั้งกฎระเบียบการจัดการป่าของชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยเริ่มจากนายพิพัทธ์ คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านยางส้าน ได้ร่วมกันร่างกฎระเบียบของหมู่บ้านในการควบคุมการใช้ประโยชน์พื้นที่ต่างๆ ขึ้น และนำเข้าที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านเพื่อชี้แจงปรับแก้และทำข้อตกลงร่วมกันของสมาชิกในชุมชนทั้งหมด ซึ่งการจัดตั้งกฎระเบียบการจัดการป่าของหมู่บ้านทุกครัวเรือนต้องส่งตัวแทนเข้าร่วมในการพิจารณาจัดตั้งกฎระเบียบ

นายอุทิศ ชนะวรรณชน ได้อธิบายถึงการดำเนินการของชาวบ้านว่า "พ่อหลวงก็เรียกประชุมชาวบ้านพูดคุยเรื่องป่ากัน ทำอยู่เป็นปีกว่าจะตกลงกันว่าบ้านยางส้านจะเลิกทำไร่หมุนเวียนหันมาทำไร่ถาวร ก็มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นสามส่วนตั้งกรรมการ และกฎข้อบังคับมาควบคุมมีป่าที่ทำกิน ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ตอนบนให้เป็นป่าอนุรักษ์ตอนล่างเป็นที่ทำกิน ป่าใช้สอยอยู่ฟากที่อยู่ติดกับบ้านป่ากล้วย"

ภายหลังที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านและผู้นำชุมชน ได้ขอให้ทางองค์การแคร์ช่วยจัดพิมพ์เอกสารกฎระเบียบของชุมชน นายพิพัทธ์ ผู้ใหญ่บ้านและนายทองคำ กรรมการอนุรักษ์ป่า ได้จัดส่งกฎระเบียบให้แก่หมู่บ้านข้างเคียงได้ประกาศให้รับทราบโดยทั่วกัน และจัดส่งให้กับหน่วยงานต่างๆที่ดำเนินงานในพื้นที่ทั้งภาครัฐและเอกชน คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านยังได้จัดทำป้ายกฎระเบียบการจัดการป่าของชุมชนขนาดใหญ่ติดไว้บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน เพื่อให้คนภายนอกที่เข้าไปทำมาหากินในพื้นที่บ้านยางส้านได้รับทราบดังที่ นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้เล่าว่า "กฎระเบียบของหมู่บ้านเจ้าหน้าที่แคร์มาช่วยเขียน วันที่ชาวบ้านไปติดป้ายหน้าหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ทำหนังสือแจ้งให้หน่วยงานต่างๆ ไม่ว่าป่าไม้ อุทยาน อำเภอมาร่วมวันนั้นไม่มีใครมาร่วมเลยมีแต่แคร์"

การบังคับใช้กฎระเบียบของชุมชนบ้านยางส้าน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่าภายในชุมชน สมาชิกในชุมชนและชุมชนข้างเคียงที่เป็นชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงด้วยกันให้การยอมรับและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด การบังคับใช้กฎระเบียบกับชาวไทยพื้นเมืองที่เข้ามาทำมาหากินในพื้นบ้านยางส้าน ปรากฏว่ายังมีการฝ่าฝืนและไม่ปฏิบัติตาม แต่เป็นการกระทำความผิดที่ไม่ชัดเจนนัก หรือหาผู้กระทำความผิดไม่ได้ เช่นปัญหาไฟป่า ปัญหาการขยายพื้นที่ทำกินทีละเล็กทีละน้อยดังที่ นายทองคำ โพธิ์แก้ว อธิบายว่า "ที่ผ่านมาชาวบ้านยางส้าน ยอมรับและทำตามกฎที่ตั้งขึ้น จะมีปัญหาก็คนทางลุ่มบางคนที่ยังทำผิดอยู่ไม่รู้ว่าเขาไม่รู้หรือรู้แล้วแกล้งไม่รู้ ส่วนใหญ่ก็ไฟป่าบ้าง รุกที่เข้ามาที่ละเล็กที่ละน้อยบ้าง"

ผลจากการจัดตั้งกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของบ้านยางส้าน ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติได้รับการฟื้นฟู ดูแลรักษาจนมีสภาพความอุดมสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้นปัญหาไฟป่าลดน้อยลง สัตว์ป่าหลายชนิดได้กลับมาอยู่อย่างชุกชุม ดังที่ นายอุทิศ ชนะวรรณชน ได้เล่าว่า "แต่ก่อนป่าอนุรักษ์เหนือบ้านก็เป็นที่ไร่มีไฟไหม้ เสื่อมโทรมมาก พอเราช่วยกันดูแลรักษาป้องกันไฟ ปีแรกๆเหนื่อยหน่อยเดี๋ยวนี้ป่าดีขึ้นไฟไม่เข้าแล้วชาวบ้านสบายแค่ดูๆก็พอแล้วไม่ต้องทำอะไร"

นายทองคำ โพธิ์แก้ว กล่าวเสริมว่า "เดี๋ยวนี้มีเสื่อโคร่งตัวยาวประมาณ 2 เมตรคิดว่ามีประมาณ 6 ตัวมาอยู่แล้วบางทีก็ไปๆมาๆกับเขตอุทยาน มีชาวบ้านเห็นตัว วัวหายไปหายตัวแล้วบางทีก็ไปเจอซากในป่า มีตัวหนึ่งไม่ตายหนีกลับมาบ้านได้ ไก่ฟ้าก็มีมา หมูป่ายิ่งเยอะไม่ต้องไปสำรวจดูหรอกแค่ช่วงเกี่ยวข้าวมาดูมันลงมากินข้าวเยอะไปหมดชาวบ้านก็ยิงมากินบ้างแต่ในป่าไม่ไปเอา ฟากป่าใช้สอยก็มีหมาป่ามันอยู่มานานแล้ว"

สำหรับชุมชนชาวไทยพื้นเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่แรก กฎระเบียบข้อบังคับด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ไม่มีการกำหนดไว้ ป่าไม้ถือเป็นทรัพยากรที่ไม่ใช้ของชุมชนสมาชิกในชุมชนหากมีกำลังความสามารถเพียงพอสามารถที่จะแผ้วถางเพื่อใช้ประโยชน์ได้ ดังที่ นายมูล ธนะเพิ่ม กล่าวว่า "ที่ผ่านมาใครอยากถางป่าทำไร่ตรงไหนก็ทำกันไปแล้วแต่ว่าใครจะมีแรงงานหรือเงินจ้าง บางคนไม่มีก็ไปกันเขตไว้ก่อนพร้อมเมื่อไหร่ก็ค่อยไปถาง ในเขตบ้านนาเรือนก็เหลือแต่ที่ม่อนผาดำ"

การจัดตั้งกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของบ้านนาเรือน เริ่มขึ้นเมื่อองค์การแคร์ได้เข้าดำเนินงานด้านการส่งเสริมองค์กรชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แรกดังที่ นายวรรณ กองจันทร์ เล่าว่า "แคร์เข้ามาทำงานเรื่องการดูแลรักษาป่าชาวบ้านสนใจพ่อหลวงบ้านจัดประชุมและมีการตั้งกรรมการอนุรักษ์ป่าของบ้านนาเรือนขึ้นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้ก็ที่ม่อนผาดำ แต่ก่อนบางส่วนก็เป็นที่ไร่ เจ้าของทิ้งไว้

นานแล้วคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าขอไว้เป็นป่าเขาก็ยอมเลยตั้งเป็นป่าอนุรักษ์ม่อนผาดำ กรรมการอนุรักษ์ป่าก็ตั้งกฎระเบียบและเอาเข้าที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยชาวบ้านตกลงก็ประกาศเป็นกฎข้อบังคับของหมู่บ้าน"

การตั้งกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวไทยพื้นเมือง มีรูปแบบที่เหมือนกับชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง คือเริ่มร่างกฎระเบียบจากคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าและผู้นำชุมชน หลังจากนั้นจะนำเข้าที่ประชุมชาวบ้านปรับแก้และประกาศใช้เป็นกฎของหมู่บ้าน

การตั้งกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ในช่วงที่ตำบลท่าผามีสภาตำบลเป็นองค์กรบริหารงาน สมาชิกสภาตำบลได้มีการประชุมและจัดทำข้อบังคับเรื่องการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของตำบลท่าผา หลังการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำ คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกได้นำกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของสภาตำบลท่าผา มาปรับให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพปัญหาและแนวทางการทำงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกได้มีข้อเสนอให้นำกฎระเบียบของเครือข่ายเข้าที่ประชุมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดทำเป็นข้อบังคับของตำบลต่อไปดังที่ นายวิเชียร ธนะขว้าง ประธานกรรมการบริหาร อบต.ท่าผา ได้เล่าว่า "ตอนคุยเรื่องเครือข่ายผมได้เสนอให้แต่ละบ้านนำกฎระเบียบเข้า อบต. ก่อนประกาศใช้เหมือนกฎหมายร่างมาก่อนในแต่ละบ้าน"

เนื่องจากแต่ละชุมชมมีการจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า และจัดตั้งกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้านแล้ว เมื่อคณะกรรมการเครือข่ายตั้งกฎระเบียบร่วมของลุ่มน้ำ คณะกรรมการเครือข่ายของแต่ละบ้านจึงได้จัดประชุมหมู่บ้าน เพื่อทำการปรับกฎระเบียบของแต่ละชุมชนให้สอดคล้องกับกฎระเบียบของเครือข่ายดังที่ นายทองคำ โพธิ์แก้ว อธิบายไว้ว่า "ตอนทบทวนกฎของเครือข่ายกฎ บ้านไหนแตกต่างๆมากๆก็เสนอให้นำไปปรับแก้พอตกลงกันในเครือข่ายได้ผมก็นำเข้าที่ประชุมสมาชิก อบต. เพื่อให้เป็นข้อบังคับของ อบต. ตอนนั้น ปลัดสายสมอยู่ที่ประชุม อบต. ก็เห็นด้วย ทางเครือข่ายจึงได้ทำเอกสารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำเสนอให้หน่วยงานต่างๆทั้งป่าไม้ อุทยาน อำเภอ แคร์ให้ข้อเสนอแนะกว่าจะสำเร็จก็ กรกฎาคม 42"

กฎระเบียบเครือข่ายการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกที่ได้ผ่านการพิจารณาของที่ประชุมสมาชิก อบต. มีรายละเอียดบันทึกไว้ในเอกสารของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ดังนี้

1. ถ้าผู้ใดบุกรุกป่าเกินหมายสีแดงออกไป ปรับเป็นจำนวนเงิน 1,500 บาท (หนึ่งพันห้าร้อยบ้านถ้วน) โดยจะนำเงินเข้ากองกลางของหมู่บ้าน

2. ถ้าผู้ใดขยายขอบเขตพื้นที่ทำกินออกไปจากที่มีอยู่เดิม ทางคณะกรรมการจะยึดมาเป็นที่ส่วนรวมของหมู่บ้าน ตำบล เพื่อเอามาปลูกป่าต่อไป

3. เรื่องจุดเผาป่า ที่ประชุมตกลงเป็นเอกฉันท์แล้วว่า ผู้ใดจุดไฟเผาป่าจับได้ต้องเสียค่าปรับ 5,000 บาท (ห้าพันบาทถ้วน) หรือทั้งจำทั้งปรับ (ต้องชำระภายใน 1 เดือน) ถ้าจะทำการเผาไร่ต้องทำแนวกันไฟด้วยถ้าไม่ดำเนินการตามกฎระเบียบจะส่งให้ทางการดำเนินการ

4. เรื่องบุคคลภายในตำบลจะมาตัดไม้เพื่อทำฟืนจะต้องตัดไม้ ภายในเขตควบคุมของหมู่บ้านตนเองแต่ถ้าฝ่าฝืนเข้ามาตัดในเขตของหมู่บ้านอื่นแล้วมีปัญหาถึงตำบล จะต้องปรับเป็นเงิน 5,000 บาท (ห้าพันบาทถ้วน) พร้อมยึดของกลาง (ให้ดูรายละเอียดกฎของหมู่บ้านด้วย)

5. การทำการเกษตรบนที่สูงที่มีความลาดชัน ขอให้คณะกรรมการแต่ละชุมชนเน้นการอนุรักษ์ดิน โดยให้กระถิน หญ้าแฝก (พื้นที่หมู่ที่ 1 2 และ 8 และขอผู้ที่ทำกินในพื้นที่ดังกล่าวปฏิบัติตามด้วย) เพื่อป้องกันการชะล้างหน้าดินและชะลอการไหลบ่าของน้ำฝน

6. การใช้สารเคมีในที่สูงขอให้ปฏิบัติดังนี้ ห้ามล้างและทิ้งภาชนะบรรจุยาลงน้ำแม่แรกและน้ำสาขา(ขวดยา ซองยา ถังพ่นยา) และให้ทำการฝังภาชนะบรรจุยาให้เรียบร้อย

7. การอนุรักษ์และการจัดการสัตว์ ขอให้คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของแต่ละชุมชนปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและอย่าได้เลือกปฏิบัติ (ตามเขตที่แต่ละชุมชนกำหนด และตามกฎระเบียบการจัดการที่แต่ละชุมชนกำหนดไว้)

2.5 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำ

จากกรอบแนวคิดการวิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาการดำเนินงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน และคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ใน 4 ประเด็นดังนี้

2.5.1 องค์กรชาวบ้านในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของลุ่มน้ำแม่แรก

องค์กรชาวบ้านในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภายในลุ่มน้ำแม่แรก ประกอบด้วยคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้าน และคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก การดำเนินกิจกรรมการป้องกันฟื้นฟู ดูแลรักษา และการควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจะดำเนินการ โดยคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านเป็นหลัก

คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจะมีหน้าที่ในการประสานงาน และแก้ไขปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างชุมชนต่างๆ เป็นหลัก นายทองคำ โพธิ์แก้วได้อธิบายว่า "เครือข่ายแม่แรก มีบ้านสมาชิก 22 บ้าน ทั้งลุ่มน้ำแม่แรก แต่ละบ้านก็มีกรรมการอนุรักษ์ป่าของบ้านใครบ้านมันอยู่ คอยดูแลเรื่องการอนุรักษ์ป่า ป้องกันไฟป่าอยู่ บางบ้านก็มีกรรมการสี่สิบห้าสิบคน บางบ้านก็มีกรรมการไม่ถึงสิบคน แล้วแต่เขาจะเลือกเอา แต่ละบ้านเขาก็มีกฎข้อบังคับเรื่องการอนุรักษ์ป่าของเขาอยู่ เครือข่ายก็มีของเครือข่ายเคยเอาเข้าที่ประชุม อบต. ให้ความเห็นชอบแล้ว ก็ใช้ตามนั้นกันอยู่"

โครงสร้างการบริหาร และจัดการของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกที่ได้จัดตั้งขึ้น นายทองคำ โพธิ์แก้ว อธิบายว่า "จาก 22 บ้าน มาเป็นเครือข่ายแม่แรก เราตั้งกรรมการเครือข่ายไว้ 48 คน บ้านหนึ่งก็มี 2-3 คน ตอนตั้งเครือข่ายก็คัดเลือกขึ้นมาบริหารแบบกลุ่มทั่วๆไป มีผมประธาน มีรองประธานสองคนตาวาเป็นรองประธานตอนบน อ้ายสุกินอยู่ตอนล่าง อ้ายสีมาบ้านใหม่อารามเป็นเลขา เหรัญญิกสองคน มีอ้ายวรรณ บ้านนาเรือน ชิแมะบ้านสามสบบน ที่เหลือก็เป็นกรรมการ"

การดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ใน 2 ปีแรกที่ได้จัดตั้งขึ้นองค์การแคร์ได้ให้การสนับสนุนการดำเนินการแก่คณะกรรมการเครือข่ายทั้งการจัดอบรม การศึกษาดูงาน การจัดเวทีสัมมนาแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์กับเครือข่ายลุ่มน้ำอื่นในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม การบริหารงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกดำเนินการโดยกลุ่มผู้บริหารของเครือข่ายเป็นหลัก ประกอบด้วย ประธานเครือข่าย รองประธานและเหรัญญิก กิจกรรมที่ดำเนินการคือการประสานงานและจัดกิจกรรมของเครือข่าย และองค์กรภายนอกเครือข่าย นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ได้รับการอธิบายว่า "กรรมการก็บริหารกันเองช่วงปีสองปีแรก แคร์ก็มาช่วยตลอด การทำงานของกรรมการก็ทำตามแผนที่วางไว้มีประชุมกรรมการอนุรักษ์แต่ละบ้านทุกเดือน บางบ้านก็ทำพร้อมประชุมประจำเดือน ส่วนเครือข่ายมีประชุมกันปีละสองครั้ง มกราคม เตรียมวางแผนงานพฤษภาคม หมดแล้งก็มาสรุปกันที ที่ประชุมส่วนใหญ่ก็พูดถึงปัญหากันจะแก้ไขอย่างไร ใครมีปัญหาอะไรจะทำอะไรกันเมื่อไร ต้องประสานใครบ้าง การทำงานก็แยกเป็นสองตอนตอนบนผม ตาวากับชิแมะเป็นคนประสานงานหลัก ส่วนตอนล่างก็เป็นอ้ายวรรณ"

การบังคับใช้กฎข้อบังคับของแต่ละหมู่บ้าน และของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะถือปฏิบัติโดยเมื่อเกิดกรณีการกระทำผิดกฎระเบียบการจัดการป่า ชุมชนจะใช้กฎระเบียบของหมู่บ้านนั้นเป็นหลักในการดำเนินการ หากผู้กระทำผิดไม่ยินยอมคณะกรรมอนุรักษ์ป่าและผู้นำจะแจ้งให้เครือข่าย

ดำเนินการ ซึ่งคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจะประสานงานและดำเนินการร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา ดังที่ นายทองคำ โพธิ์แก้ว อธิบายว่า "กฎของเครือข่ายก็เป็นตัวใหญ่ๆ คลุมของแต่ละหมู่บ้านอยู่เหมือนเป็นกฎรวมๆเราก็ใช้คล้ายๆของสภาตำบลที่เคยคุยกันไว้ก่อนตั้งเครือข่าย ของหมู่บ้านต่างกันไปไม่เหมือนกันแล้วแต่จะตั้งขึ้นที่ต่างกันมากๆ ก็เรื่องค่าปรับไหม ที่ต่างจากของเครือข่ายมากๆ ก็ต้องไปปรับให้คล้ายกัน ถ้าใครทำผิดกฎข้อบังคับที่บ้านไหนก็ใช้กฎข้อบังคับบ้านนั้นปรับไหมถ้าไม่ได้ก็ค่อยเอาเครือข่ายเข้าไปจัดการ ปัญหาส่วนใหญ่ก็เกิดตอนบนที่ผ่านมาเวลามีปัญหาบ้านไหนกรรมการบ้านนั้นแก้ไขไม่ได้ก็มาหาผม ผมก็ไปประสานกรรมการ และแจ้งเรื่องไปยัง อบต. มาช่วยกันแก้ ไม่ได้จริงๆ ถึงจะแจ้งไปให้อำเภอลงมาจัดการ แต่ส่วนใหญ่ก็จบที่ อบต."

2.5.2 การป้องกัน ฟื้นฟู ดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ

การป้องกัน ฟื้นฟู ดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่าย ได้อธิบายว่า "ที่ผ่านมาชุมชนต่างๆ ก็ทำกันอยู่แล้วทั้งตั้งกรรมการอนุรักษ์ กำหนดเขตป่าติดป้าย ตั้งกฎระเบียบ ปลูกป่าแนวกันไฟ ปลูกป่า แต่ก่อนชาวพื้นราบว่าชาวเขาทำลายป่า ชาวเขาก็ว่าชาวพื้นราบทำลายป่า ก็เลยตั้งเครือข่ายให้รักษาป่าเหมือนกัน ช่วยกันอนุรักษ์ช่วยกันแก้ไขปัญหา สามปีแรกที่ตั้งเครือข่ายกันขึ้นมาก็จัดประชุมทำกฎระเบียบของเครือข่ายของตำบลขึ้นมาป้องกันรักษาป่า น้ำแม่แรกกันไว้ แจ้งเรื่องเขตแดนของแต่ละบ้านให้ทุกบ้านรับรู้ เสนอให้ อบต.ท่าผา รับรอง อีกอันหนึ่งที่ทำร่วมกันก็แนวกันไฟทำตั้งแต่บ้านสามสบบน ลงมาถึงบ้านหมู่ ยาวประมาณ 54 กิโลเมตร ไฟเกิดน้อยลงมากถ้ามีแต่ละบ้านก็ระดมชาวบ้านไปดับกัน ดีกว่าปี 37-38 เยอะมาก"

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก จะมีการกำหนดกฎข้อบังคับในการใช้ประโยชน์ที่คล้ายคลึงกันคือกรณีไม้ใช้สอยหรือไม้ก่อสร้างบ้านเรือน แต่ละชุมชมต้องใช้ในเขตของตน หากต้องการใช้เพื่อสาธารณะประโยชน์สามารถขออนุญาตจาก คณะกรรมการหมู่บ้านอื่นที่จะไปตัดไม้ก่อน กรณีของป่าเช่นเห็ด พืชผักสามารถเข้าไปเก็บหาได้โดยไม่ต้องขออนุญาต สำหรับสัตว์ป่าชุมชนต่างๆจะห้ามเด็ดขาดไม่ให้เข้าไปล่าดังที่

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้อธิบายถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติว่า "พวกไม้หรือของป่า บ้านไหนก็ยึดตามกฎระเบียบบ้านนั้นๆ ไป คนในบ้านก็ไปขออนุญาตจากกรรมการบ้านนั้นพิจารณาไป ที่เครือข่ายผลักดันและทำก็เรื่องการอนุรักษ์ดิน ที่ตอนบนเป็นที่ชันเครือข่ายก็มีแผนสนับสนุนและแจ้งให้คนที่มีที่ชันทำแนวอนุรักษ์ดินพวกกระถินไว้

อีกเรื่องก็เรื่องสารเคมี ก็มีกฎห้ามทิ้งห้ามล้างสารเคมีลงน้ำแม่แรก ที่เคยคุยกันอีกอย่างคือห้ามคนภายนอกมาเช่าที่ในเขตแม่แรกปลูกพืชเศรษฐกิจชาวบ้านกลัวเรื่องสารเคมี"

การดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก และคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำแม่แรกสามารถอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ และเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ได้จำนวนมาก แต่การดำเนินการที่ผ่านมายังไม่สามารถแก้ไขปัญหาเรื่องการใช้สารเคมี และปัญหาการลดลงของปลาในน้ำแม่แรก ดังที่

นายวรรณ กองจันทร์ ได้เล่าว่า "ที่เครือข่ายต้องทำต่อไปก็เรื่องสารเคมี เดี๋ยวนี้ใช้ยากันนัก มากสุดก็หอม กระหล่ำปลี ข้าวโพด ถั่ว ตามลำดับใช้เสร็จล้างลงน้ำแม่แรกคนกินน้ำใช้น้ำก็รับกันไปเต็ม ปีนี้ (ปี พ.ศ. 2545) เครือข่ายจะมีการประชุมกันอีกไม่แน่คงกลางปีคงจะได้คุยกันเรื่องนี้"

ปัญหาการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกอีกประเด็น คือการดำเนินงานส่วนใหญ่รับผิดชอบโดยคณะกรรมการบริหารงาน ในขณะที่กรรมการเครือข่ายคนอื่นๆยังขาดความเข้าใจ โดย นายวรรณ กองจันทร์ ได้ว่า "ที่ผ่านกรรมการยังไม่ค่อยเข้าใจ บางคนยังไม่ชัดเจนว่าจะต้องทำอะไรบ้าง กิจกรรมต่างๆ ก็ต้องอาศัยผู้นำอย่างเดียว บางอย่างเลยยังไม่ค่อยดีนัก แต่ถ้าโยนให้ อบต.ทำเลยหลายคนบอกว่า สมาชิก อบต.มีความเข้าใจและทำได้คลอบคลุมกว่า ผมก็ว่าไม่ดีจริงๆ อบต.เองก็ยังไม่ให้ความสนใจเรื่องป่าไม้เท่าไร ที่ดีผมว่าเครือข่ายต้องมีอยู่แต่ต้องทำงานคู่กับ อบต. คือช่วยกันทำ อบต.มีงบมีอำนาจ เครือข่ายมีคน และต้องกระตุ้น อบต.ด้วย"

2.5.3 การติดต่อประสานงานและการสร้างการยอมรับในสิทธิขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ก่อนการจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงได้จัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน โดยมีนายตาวา นิติประธานศิลป์ เป็นประธานเครือข่าย แต่เนื่องจากนายตาวา ขาดประสบการณ์ในการติดต่อประสานงาน ดังนั้นนายทองคำ โพธิ์แก้ว จึงทำหน้าที่ในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกชุมชนแทน เมื่อชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตั้งคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มแม่แรกขึ้น นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้รับเลือกเป็นประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก การติดต่อประสานงานหน่วยงานภาครัฐและเอกชนจึงตกเป็นบทบาทหลักของนายทองคำ ดังที่นายทองคำ เล่าว่า "ก่อนตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ชาวกะเหรี่ยงตอนบนก็ตั้งเครือข่ายเรียกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนมีตาวา เป็นประธานเครือข่ายอยู่แต่เรื่องติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภายนอกผมก็รับหน้าที่ทั้งหมด พอตั้ง

เครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกขึ้นเขาเลือกผมเป็นประธานคอยประสานงานทางบนทางล่าง หน่วยงานเอกชนบ้างรัฐบ้างคงเห็นว่าผมคล่องเรื่องประสานงาน"

การติดต่อประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกชุมชน นอกจากเพื่อเป็นการขอรับการสนับสนุนการดำเนินงานแล้วยังเพื่อประสานงานในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในขณะที่ชุมชนชาวไทยพื้นเมืองจะดำเนินการเองโดยอาศัยผู้ใหญ่บ้านและกรรมการอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้าน ชุมชมชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงจะติดต่อและประสานงานผ่านทางประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ซึ่งอยู่บ้านยางส้านล่างเป็นหลัก

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้กล่าวว่า "เวลาบ้านไหนมีปัญหาเขาก็วิ่งมาหาผมให้ช่วยประสานงาน อบต. บ้าง เอาคนที่มีปัญหามาคุยมาแก้กัน ปกติผมไปก็ไปกับพ่อหลวงพิพัทธ์"

นายพิพัทธ์ อมรวิทยา ได้กล่าวว่า "อ้ายต่าย (นายทองคำ โพธิ์แก้ว) เคยทำงานลุ่มน้ำมาก่อน แกคล่องเรื่องติดต่อประสานงานและเป็นแกนนำเรื่องอนุรักษ์เวลามีปัญหาของบ้านชาวเขาเรา เขาก็มาขอให้ช่วย ยางส้านเองก็เกิดบ่อยเรื่องไฟ เรื่องขยายที่ทำกิน ก็ไปกันสองคนนี่แหละ"

การยอมรับบทบาทหน้าที่ และอำนาจการควบคุมของคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านและเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในระดับหมู่บ้านสมาชิกในชุมชนให้การยอมรับและปฏิบัติตามข้อตกลงต่างๆ เช่นกรณีการตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ม่อนผาดำของบ้านนาเรือน นายวรรณ กองจันทร์ กรรมการอนุรักษ์ป่าเล่าว่า "กฎระเบียบ แนวเขตต่างๆ ภายในหมู่บ้านที่กรรมการอนุรักษ์ตั้งขึ้นมาชาวบ้านเคารพเชื่อฟังดี ที่บ้านนาเรือนตั้งแต่ตั้งขึ้นมาก็เพิ่งปีแล้ว (ปี พ.ศ. 2543) มีคนทำผิดไปตัดไม้ที่ม่อนผาดำ กรรมการก็เรียกว่าคุย เขาก็ยอมรับกรรมการก็เลยปรับไป 1,000 บาท ที่จริงเรากำหนดปรับไว้ที่ 5,000 บาท เขาเพิ่งย้ายมาอยู่ใหม่ไม่รู้กฎข้อบังคับก็เลยลดให้ ระหว่างบ้านก็มีบ้างที่ผิดกฎคนมันหลาย"

ในระดับเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำได้จัดทำเอกสารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วยกฎระเบียบข้อบังคับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินเสนอขอความเห็นชอบจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐและเอกชนในพื้นที่เพื่อให้การรับรองแผนงาน และการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า "ในระดับหมู่บ้านเรื่องการยอมรับคณะกรรมการไม่มีปัญหาทำกันได้หมด ของเครือข่ายมีบ้างบางคนไม่เข้าใจคิดว่ากรรมการได้ประโยชน์ก็ไม่ให้ความร่วมมือ หลังๆก็ดีขึ้น อะไรต่างๆก็พยายามให้ผ่านมติของ อบต. ไม่ว่ากฎระเบียบ แนวเขต จะได้ใช้บังคับได้ คนนอกลุ่มน้ำบางทีก็ไม่เชื่อฟังกฎคนในก็มีเขาว่าไม่ถูก

กฎหมาย ทางเครือข่ายก็เอาเอกสารเครือข่ายที่นายอำเภอ อุทยาน ป่าไม้เซ็นชื่อให้เขาดูว่ามีคนรับรองก็ช่วยได้เหมือนกัน"

2.5.4 การจัดการความขัดแย้ง และการแก้ไขปัญหา

ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติขององค์กรชาวบ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก จากการศึกษาพบว่าปัญหาความขัดแย้งมีสาเหตุและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสมาชิกในชุมชน องค์กรชุมชน และองค์กรภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชน หลากหลายลักษณะ กระบวนการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนเองก็จะมีรูปแบบวิธีการที่แตกต่างๆกันออกไปตามคู่กรณีและประเด็นปัญหา

- **ความขัดแย้งระหว่างระหว่างบุคคล**

ความขัดแย้งระหว่างบุคคลในเรื่องการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ พบว่าปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคลในประเด็นการใช้ประโยชน์ที่ดิน และป่าไม้ไม่ค่อยปรากฏ เนื่องจากแม้ในอดีตกฎข้อบังคับของชุมชนยังไม่ตั้งขึ้น แต่ความต้องการใช้ทรัพยากรป่าไม้และที่ดินเน้นเพื่อการพออยู่พอกินขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติมีอย่างอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันชุมชนต่างๆมีการกำหนดแนวเขต และข้อบังคับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นกฎของชุมชนที่ช่วยควบคุมและป้องกันปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคลในการใช้ประโยชน์ทรัพยากร ดังที่ผู้นำชุนชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกเล่าคือ

นายพิพัทธ์ อมรวิทยา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 บ้านยางส้าน ได้เล่าว่า "แย่งที่แย่งน้ำยางส้านไม่มี แต่ก่อนทำไร่หมุนเวียนตอนหลังเลิก มาทำไร่ถาวรก็ประชุมชาวบ้านแบ่งที่กัน บ้านไหนคนเยอะก็เอาเยอะเขาก็เอาตามแรงงานที่มี ไม่มีปัญหาคนแต่งงานใหม่ไม่มีที่ทำกินก็แบ่งเอาจากพื้นที่ที่กันไว้เป็นป่าที่ทำกิน กรรมการที่ทำกินของบ้านจะอนุญาตให้ปีหนึ่งมีสักรายสองราย เดี๋ยวนี้วัยรุ่นเขาไปทำงานทางนอกเยอะไม่ค่อยมีใครอย่างทำไร่"

นายวรรณ กองจันทร์ สมาชิก อบต. บ้านนาเรือน เหรัญญิกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก เล่าว่า "เรื่องทะเลาะกันเรื่องที่ทำกินไม่มี ที่ใครใครก็รู้มาแต่อดีตแล้วจะมีก็เรื่องน้ำบางปีน้ำแห้งแย่งน้ำกันใช้ก็มีบ้าง อย่างปี 37-38 แล้งมากน้ำไม่พอใช้ เดี๋ยวนี้ไม่มี"

การจัดการปัญหาความขัดแย้ง หากเกิดขึ้นระหว่างราษฎรในชุมชนด้วยกันเองหรือราษฎรต่างชุมชน ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะใช้วิธีการให้ผู้อาวุโสของทั้งสองฝ่ายเป็นผู้เจรจาไกล่เกลี่ย การแก้ไขมักใช้วิธีการประนีประนอมกัน หากไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ จึงจะให้กระบวนการที่เป็นทางการในการจัดการคือการให้ผู้ใหญ่บ้านมาเจรจาแก้ไขปัญหาซึ่งจะว่าไปตามเหตุผลว่าใครถูกใครผิด จะมีการปรับไหมหรือดำเนินการอย่างอื่นต่อหรือไม่ หากไม่สามารถแก้ไขได้ในระดับผู้ใหญ่บ้านจึงจะให้ทางราชการดำเนินตามขั้นตอนทางกฎหมาย ดังที่

นายมูล ธนะเพิ่ม กรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกบ้านนาเรือน เล่าว่า "เวลาชาวบ้านทะเลาะกัน ก็ให้ผู้ใหญ่ของแต่ละฝ่ายมาพูดคุยตกลงกันใครผิดใครถูกว่ากันไป ตกลงกันได้ ถ้าไม่ได้ก็ค่อยไปหาพ่อหลวงมาช่วยแก้ไข ไม่ค่อยต้องไปถึงตำรวจ อำเภอหรอก"

- **ความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับองค์กรชุมชน**

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ปัญหาดังกล่าวมักเกิดขึ้นในกรณีการขยายพื้นที่ทางการเกษตรเข้าไปในเขตป่าชุมชน และปัญหาการเผาไร่ที่ขาดการป้องกันไฟทำให้ลุกลามไปยังพื้นที่ป่าชุมชน จากการศึกษาพบว่าความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนเดียวกันมักไม่เกิดขึ้น ที่พบคือกรณีที่ชาวไทยพื้นเมืองที่เข้าไปทำการเกษตรในเขตชุมชมชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง หรือมีเขตติดต่อกันกระทำผิดกฎระเบียบของหมู่บ้าน ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับองค์กรชุมชน และในบางกรณีได้ส่งผลให้เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชนขึ้น

นายพิพัทธ์ อมรวิทยา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 บ้านยางส้าน เล่าว่า "กฎระเบียบที่กรรมการบ้านตั้งไว้ที่ผ่านมาคนในบ้านไม่มีใครทำผิด ทุกคนรู้ทำตามที่มีปัญหาก็ปากทางเขาหมู่บ้านคนเมืองมาทำกินอยู่เยอะ ขยายพื้นที่ไร่เข้าป่าของยางส้านเยอะ จุดไฟเผาไร่ลามเข้าป่าใช้สอยที่ติดกับบ้านป่ากล้วยทุกปี บางทีทำแนวกันไฟแล้วก็ยังป้องกันไม่อยู่"

นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิกเครือข่ายจากบ้านนาเรือน เล่าว่า "เมื่อปี 43 มีคนเข้ามาอยู่ใหม่ในบ้านนาเรือน เขาไม่รู้อะไรก็ไปตัดไม้ในป่าม่อนผาดำที่เราอนุรักษ์ไว้ กรรมการหมู่บ้านก็เรียกว่าคุย เขาก็ยอมรับ"

การจัดการความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับองค์กรชุมชน ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะดำเนินการในสองลักษณะตามสภาพปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ลักษณะแรกกรณีเป็นความขัดแย้งภายในชุมชน จะใช้กฎข้อบังคับ และการลงโทษทางสังคมในการลงโทษผู้กระทำผิดหากไม่ยอมรับการลงโทษตามกฎของหมู่บ้าน เช่นที่ นายวิเชียร ธนะขว้าง ได้เล่าว่า "ปัญหาเรื่องอดีตผู้นำนำเงินกองทุนไปใช้แล้วไม่คืน ชาวบ้านประชุมกันแล้วตกลงกันว่าจะใช้กฎทางสังคมลงโทษ โดยชาวบ้านจะไม่พูดคุย ไม่ไปร่วมงานต่างๆ ที่คนๆนั้นจัดขึ้น และตัดสิทธิการกู้ยืมเงินต่างๆ ของหมู่บ้าน คนที่มีปัญหาก็มีแค่สองคนเป็นอดีตพ่อหลวงบ้านและอดีตประธานกลุ่มแม่บ้าน ตอนแรกเขาก็ว่าไม่สนเขาอยู่ได้หนักๆเข้าเขาก็ไปแจ้งนายอำเภอว่าชาวบ้านไม่ให้กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน นายอำเภอก็ว่าแล้วแต่ชาวบ้านจะจัดการ ตอนหลังทั้งสองคนก็ต้องยอมชาวบ้าน เพราะอยู่ไม่ได้ไม่มีใครเขาพูดคุยด้วย"

ลักษณะที่สองคือ กรณีเป็นปัญหาความขัดแย้งของบุคคลกับองค์กรชุมชนที่อยู่ต่างชุมชนกัน การจัดการความขัดแย้งจะดำเนินการ โดยอาศัยกลไกต่างๆที่มีอยู่ในลุ่มน้ำ เช่า คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำ ผู้นำชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น หากไม่สามารถจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ เครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก และองค์การบริหารส่วนตำบลจะประสานขอความร่วมมือจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเช่น อำเภอ เจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้าดำเนินการตามกฎหมาย ดังที่ นายทองคำ โพธิ์แก้ว ได้เล่าถึงวิธีการในการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ป่า และการจุดไฟเผาป่าของชาวไทยพื้นเมืองในเขตบ้านยางส้านว่า "พอชาวบ้านไปเห็นก็มาบอกผมหรือพ่อหลวง ผมกับพ่อหลวงก็ไปบอกผู้นำของบ้านที่มีคนมาทำผิดกฎให้ตักเตือนลูกบ้าน บางที่ก็ให้แจ้งกฎระเบียบบ้านยางส้านให้ลูกบ้านเขารู้ หลายครั้งก็แก้ไข มีบ้างเขาไม่ฟังถามพ่อหลวงบ้านเขาก็ว่าแจ้งแล้วเขาไม่ฟัง ผมกับพ่อหลวงก็จะไปแจ้ง อบต. เอา อบต. และเครือข่ายมาช่วยตัดสิน ถ้ายังไม่ฟังก็ให้อำเภอ ให้ป่าไม้มาจัดการตามกฎหมาย"

- **ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชน**

ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเขตลุ่มน้ำแม่แรกในอดีตเกิดขึ้นระหว่างชุมชนชาวไทยพื้นเมืองที่เข้าไปบุกรุกแผ้วถางไร่เหล่าและพื้นที่ป่าของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงบ้านป่ากล้วย ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวได้สร้างความตระหนักถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและผลกระทบต่อชุมชนด้านต่างๆ ทั้งชุมชนที่อยู่ต้นน้ำและปลายน้ำ โดยมีลายละเอียดดังนี้

นายโบนา มาลีพูนทวี ได้เล่าว่า " แต่ก่อนสันป่ากล้วยชาวบ้านหลายบ้านขึ้นมาทำกิน ป่าที่มีอยู่ถูกถางลงหมดก็ปลูกถั่วเหลืองกันบ้าง ข้าวโพดบ้าง ช่วงหนึ่งแห้งแล้งมากคนทางลุ่มก็ว่าเป็นเพราะชาวเขาถางป่าน้ำออกสูที่สันป่ากล้วยยังแห้ง จะย้ายชาวบ้านลง ชาวบ้านป่ากล้วยก็ว่าคนเมืองนั่นแหละทำลายป่าที่สันป่ากล้วยชาวบ้านอยู่มานานไม่มีปัญหาพอคนเมืองขึ้นมาถางปลูกปลูกถั่ว เขาถางจนหมด เดือดร้อนถึงคำนัน ถึงอำเภอต้องมาแก้ไขกัน ชาวบ้านป่ากล้วยเลยตั้งป่าอนุรักษ์มาทำไร่ถาวร อำเภอให้ทุกคนหยุดถางป่าเรื่องจึงจบ"

นายวิเชียร ธนะขว้าง ประธานกรรมการบริหาร อบต.ท่าผา กล่าวว่า "คนพื้นราบไปอาศัยพื้นที่ทำกินในส่วนที่ชาวเขาอยู่เมื่อหลายๆปีผ่านมา แต่ก่อนมาป่าสมบูรณ์ ตอนหลังน้ำแห้งชาวพื้นราบบอกว่าสาเหตุที่น้ำแห้งเพราะชาวเขาทำลายป่าชาวเขาก็ว่าคนพื้นราบทำลายป่า ก็จัดเวทีมาพูดคุยกัน ตั้งเครือข่ายขึ้นมาช่วยกันแก้"

การจัดการปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวชุมชนได้จัดเวทีประชุมและร่วมกันแก้ไขปัญหาโดยมีตัวแทนจากหน่วยงานภายนอก ทั้งภาครัฐ และเอกชนเข้าร่วมในกระบวนการแก้ไขข้อขัดแย้ง จากการศึกษาพบว่า การจัดการความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างชุมชน ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะอาศัยผู้นำชุมชน และผู้อาวุโสของแต่ละชุมชน เป็นผู้เจรจาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งแนวทางในการแก้ไขปัญหาจะยึดหลักข้อตกลงหรือสิ่งที่บรรพบุรุษกำหนดไว้เป็นหลัก เช่นแนวเขตของชุมชนจะยึดตามที่เป็นมาแต่ในอดีต หากไม่สามารถแก้ไขได้จึงจะอาศัยกฎไกของทางราชการในการดำเนินการแก้ไข ดังที่แกนนำเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกได้อธิบายไว้ดังนี้

นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิกเครือข่ายจากบ้านนาเรือน กล่าวว่า "ขัดแย้งก็มีนิดหน่อย เมื่อเราพูดไม่เข้ากัน เมื่อจำเป็นเราต้องพึ่งกันและกันเราต้องคุยกัน"

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก กล่าวว่า "ปัญหาไม่เข้าใจของหมู่บ้านได้คุยกันก็พอเข้าใจกันได้ ผู้นำผู้นำต้องคุยกัน หากแก้ไขไม่ได้จริงๆ ก็ให้ทาง อบต. ลงมาช่วยแก้ไขได้"

- **ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับภาครัฐ**

เนื่องจากปัญหาการประกาศเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ทับพื้นที่ทำกินของราษฎรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบน และขาดการสำรวจ กำหนดขอบเขตที่ชัดเจนในพื้นที่ ส่งผลให้ราษฎรที่มีเพื่อที่ทำกินอยู่รอบอุทยานฯ และบางส่วนอยู่ภายในเขตอุทยานฯ ขาดความมั่นคงในการประกอบอาชีพ ในบางครั้งราษฎรทำไร่ในพื้นที่ไร่เหล่าจะถูกเจ้าหน้าที่อุทยานฯ เข้าตรวจสอบและจับกุมเนื่องจากเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ถือปฏิบัติตามกฎหมายอุทยานฯ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้าไม่สามารถดำเนินการได้ในพื้นที่เขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวถูกกำหนดเป็นเขตลุ่มน้ำชั้น 1A การใช้ประโยชน์ไม้เพื่อการสร้างบ้านเรือนของราษฎรถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เหตุการณ์เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับราชการ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ดังที่ผู้นำชุมชนได้นำเสนอคือ

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจากบ้านยางส้าน เล่าว่า "ป่าไม้ทำอะไรไม่เคยบอกชาวบ้าน อย่างปี 42 มาปักเสาเขียนว่าเขตป่าอนุรักษ์ แถวไร่ชาวบ้าน ผมเดินดูมีเป็น 10 เสา มาปักกลางคืน ถามชาวบ้านก็ไม่มีใครรู้ ผมกับพ่อหลวงถามไปยังป่าไม้อำเภอ อุทยาน หน่วยต้นน้ำ หน่วยป้องกัน ก็ไม่มีใครยอมรับ เวลาชาวบ้านเขียนกฎดูแลรักษาป่า ผมเขียนป้ายกับชาวบ้านจะติดไว้ทางเข้าหมู่บ้านทำหนังสือไปหาหน่วยงานต่างๆ ให้มาร่วมติดมาให้คำแนะนำไม่มีใครมาสักหน่วยงาน"

นายองอาจ กันธิยะ กรรมการเครือข่ายบ้านสามสบไทย กล่าวว่า "ปัญหาที่ชาวบ้านพอมีสองอย่างที่สำคัญ ปัญหาความไม่แน่ชัดของเขตอุทยาน ไม่รู้ว่าอุทยานมีขอบเขตถึงไหนคนหนึ่งมาบอกอย่างอีกคนมาอีกอย่าง อีกอย่างก็ปัญหาไม่มีเอกสารยืนยันที่ทำกิน จะทำกินก็ต้องระวังถูกป่าไม้จับทั้งที่เป็นที่ทำกินนานแล้ว"

จากการศึกษาข้อมูลการใช้พื้นที่ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกย้อนหลังในปี พ.ศ. 2497 พบว่ามีชุมชนอาศัยและใช้ประโยชน์ที่ดินมาก่อนการประกาศเขตอุทยานฯในปี พ.ศ. 2515 โดยจะพบว่าในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนมีชุมชนบ้านยางส้านล่าง บ้านยางส้านบน บ้านป่ากล้วย บ้านสามสบบน บ้านสามสบไทย บ้านแม่แรก อาศัยอยู่ในพื้นที่ส่วนลุ่มน้ำแม่แรกตอนล่างมีการตั้งชุมชนของชาวไทยพื้นเมืองอยู่แล้ว เมื่อทางราชการได้ประกาศเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ. 2508 และอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ในปี พ.ศ. 2515 ซ้อนทับพื้นที่ของชุมชนจึงได้เกิดปัญหาขึ้น เนื่องจากทางราชการมองว่าการประกอบอาชีพและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวเป็นสิ่งผิดกฎหมายและเป็นต้นเหตุของการสูญเสียพื้นที่ป่า เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบจึงทำการจับกุมและเข้มงวดกับการใช้ประโยชน์

การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกได้อาศัยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญที่ยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการประสานงานเพื่อร่วมแก้ไขปัญหาต่างๆ ระหว่างองค์กรชุมชน และหน่วยงานราชการ ในปัจจุบันการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ยังเป็นเพียงการอนุโลมให้ชุมชนดำเนินการเพื่อลดปัญหาความขัดแย้ง จากการดำเนินงานที่ผ่านเครือข่ายยังเสนอว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทที่สำคัญในการจัดการความขัดแย้งได้ ดังที่ นายวรรณ กองจันทร์เหรัญญิกเครือข่าย กล่าวว่า "มี อบต. ก็ดีมีปัญหาอะไรจัดการไม่ได้ก็ขอให้ อบต. ช่วยจัดการเครือข่ายร่วมกับ อบต. คิดว่าจะช่วยดูแลรักษาทรัพยากรของลุ่มน้ำไว้ได้ ดีกว่าปล่อยให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำตามลำพัง"

- **ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับภาคเอกชน**

เนื่องจากการขยายตัวของพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจที่บริษัทเอกชนด้านการเกษตรนำเข้ามาส่งเสริมในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แรกทั้ง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวโพดถอดดอก มันฝรั่ง หรือพืชเศรษฐกิจที่นายทุนในชุมชนนำมาส่งเสริม เช่น กระหล่ำปลี ผักกาดขาว หอมแดง กลุ่มผู้นำชุมชนหลายคนทั้งในบ้านนาเรือนและบ้านยางส้าน ต่างสะท้อนความรู้สึกและความห่วงใยต่อปัญหาและผลกระทบที่จะมีต่อสภาพ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวิธีชีวิตของคนในชุมชน ดังนี้

นายอุทิศ ชนะวรรณชน สมาชิก อบต.ท่าผา บ้านยางส้าน กล่าวว่า "บริษัทเอกชนเข้ามาส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้ผลดีมีรายได้ดี แต่พอขาดทุนเพราะดินไม่ดีมีโรคระบาดบริษัทก็ย้ายไปที่อื่น ปัญหาก็คนที่ปลูกต้องแก้ไปหรือไม่ก็หาพืชตัวใหม่มาทำ"

นายวรรณ กองจันทร์ เหรัญญิกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก กล่าวว่า "เดี๋ยวนี้ที่นาหลังปลูกข้าวเขาปลูกพืชเศรษฐกิจกันหมด แต่ละอย่างใช้ยานักขนาด ล้างโบโด ขวดยาก็ทิ้งลงน้ำแม่แรก อีกหน่อยคงเกิดปัญหาแน่ ตอนนี้ชาวบ้านก็เริ่มคุยกันอยู่เหมือนกัน แต่ก็ยังไม่ได้ทำอะไร"

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก "ปัญหาเรื่องสารเคมีเรื่องดินในบ้านก็พยายามแนะนำกันไป เครือข่ายเคยคุยกันแล้วแต่ก็ยังไม่ได้ทำอะไร แก้ไขอย่างจริงจัง"

การดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ในประเด็นปัญหาดังกล่าวยังไม่เป็นรูปธรรมในรูปแบบและวิธีการ ที่ผ่านมาทางประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแรกได้เคยให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวในประเด็นการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้บริษัทที่เข้าไปส่งเสริมลดการส่งเสริมทำให้ราษฎรในพื้นที่ไม่พอใจประธานเครือข่ายลุ่มน้ำ ปัญหาความ เสื่อมโทรมของที่ดิน และปัญหาสารเคมีอันเนื่องมาจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นประเด็นที่เครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจะนำเข้าที่ประชุมที่จะจัดขึ้นในปี พ.ศ. 2545

ตอนที่ 3 เงื่อนไขในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

เครือข่ายลุ่มน้ำขององค์กรชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ถือเป็นปรากฏการทางสังคมที่แต่ละองค์กรชุมชมรวมตัวกันเพื่อ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และจัดการปัญหาความขัดแย้งรูปแบบและวิธีการจัดการโดยเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำ เน้นการทำงานด้วยกระบวนการการมีส่วนร่วมและการทำงานในลักษณะไตรภาคี ซึ่งรูปแบบการจัดการที่ปรากฏดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกชุมชน จากศึกษาสามารถแยกเงื่อนไขต่างๆ ได้ดังนี้

3.1 เงื่อนไขภายใน ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำ

3.1.1 ลักษณะทางกายภาพ ทรัพยากรและการจัดการ

ลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพ

ลุ่มน้ำแม่แรกมีลักษณะรูปร่างสัณฐานคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้าทอดตัวยาวจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก ความยาวจากต้นน้ำถึงปลายน้ำประมาณ 20 กิโลเมตร ความกว้างของลุ่มน้ำประมาณ 5 กิโลเมตร ลุ่มน้ำแม่แรกเกิดจากยอดเขาจากเขตอุทยานแห่งชาติดอย

อินทนนท์ ทิศตะวันออกทอดตัวลดระดับความสูงจะระดับความสูงประมาณ 1,600 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ต่ำลงมาทางทิศตะวันตกทั้งซ้ายขวา มาบรรจบกับน้ำแม่แจ่มที่ระดับความสูงประมาณ 450 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

ลักษณะพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำแม่แรก พื้นที่ส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำแม่แรกเป็นที่ไหล่เขาที่ทอดตัวจากสันเขาลดระดับความสูงลงสู่ลำน้ำแม่แรกซึ่งบางแห่งมีสภาพเป็นพื้นที่ราบแคบๆ สลับกับเนินเขาสูงต่ำ พื้นที่ราบแคบๆ ส่วนใหญ่จะอยู่สองฝั่งของน้ำแม่แรก ภายในลุ่มน้ำแม่แรกจะมีน้ำแม่แรกเป็นลำน้ำสายหลักของลุ่มน้ำ และมีลำห้วยสาขาเล็กที่แยกตัวสลับไปตามไหล่เขาที่ทอดตัวลงมาจากสันเขาของลุ่มน้ำแม่แรกลักษณะคล้ายก้างปลา แต่ลำห้วยส่วนใหญ่จะไม่มีน้ำไหลมีบ้างเพียงน้ำซึมน้ำซับตามลำห้วยสาขาในบริเวณพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำแม่แรกซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดน้ำ และลำห้วยย่อยที่สำคัญที่มีน้ำไหลตลอดปีเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านยางส้าน คือลำห้วยแม่ยางส้าน มีต้นกำเนิดน้ำจากดอยเลี่ยมยอดเขาในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ไหลลงมาทางทิศตะวันตกและมีจุดบรรจบกับน้ำแม่แรกบริเวณตอนกลางของลุ่มน้ำแรก ลำห้วยแม่ยางส้านอยู่ทางทิศใต้ของเขตลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนตั้งระหว่างน้ำแม่ยางส้านและน้ำแม่แรกกั้นกลางด้วยสันเขาขนาดใหญ่ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง บ้านป่ากล้วย

การตั้งชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ส่วนใหญ่ตั้งอยู่สองข้างฝั่งลำน้ำแม่แรกในบริเวณที่ราบแคบๆ ซึ่งแต่ละชุมชนจะตั้งกระจายตัวอยู่เป็นระยะตามลำน้ำแม่แรกแต่ละชุมชนอยู่ห่างกันประมาณไม่เกิน 1 กิโลเมตร สำหรับชุมชนชาวไทยภูเขาบางชุมชนตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่ตามไหล่เขาในเขตพื้นที่ต้นน้ำแม่แรก เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องของภูมิศาสตร์กายภาพของลุ่มน้ำแม่แรกที่มีสภาพเป็นไหลเขาสูงๆ ต่ำๆ ความยากลำบากของภูมิศาสตร์ และความยากลำบากของการคมนาคมขนส่ง ทำให้แต่ละชุนชนจึงต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกัน และช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ ทั้งด้านการประกอบอาชีพ การแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค ดังที่พ่อมูล ธนะเพิ่ม บ้านนาเรือนได้เล่าว่า “ในแต่ละชุมชนของลุ่มน้ำแม่แรกจะขุดถนนในเขตรับผิดชอบของตนเพื่อใช้ติดต่อระหว่างหมู่บ้าน” พ่อปั๋ง กาบตุ้ม แก่เหมืองบ้านผานัง เล่าว่า “ชาวบ้านที่มีที่นาใกล้เคียงกันจะช่วยกันขุดเหมืองฝายดึงน้ำมาใช้ทำนา เหมืองฝายที่มีอยู่ขุดขึ้นพร้อมกับเปิดพื้นที่นาดำ ตั้งแต่บรรพบุรุษ”

การที่ชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกตั้งชุมชนอยู่กระจายทั่วลุ่มน้ำ แต่มีลักษณะภูมิประเทศคล้ายคลึงกัน มีวิถีชีวิตและการทำมาหากินที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น น้ำ ที่ดิน และป่าไม้เป็นปัจจัยหลักในการผลิต และดำรงชีพร่วมกัน ส่งผลให้รูปแบบการจัดการในระดับหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านจึงมีความคล้ายคลึงกัน หรือมีการนำรูปแบบการจัดการของ

หมู่บ้านที่ดำเนินการจัดการก่อนมาปรับเพียงเล็กน้อยให้เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง จากการศึกษาพบว่าประเด็นที่จะมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมของแต่ละชุมชนคือการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับ สำหรับในระดับเครือข่ายลุ่มน้ำ เนื่องจากเงื่อนไขทางสภาพภูมิศาสตร์ที่ชุมชนต่างๆ อยู่ในเขตลุ่มน้ำเดียวกัน ใช้ทรัพยากรร่วมกัน แต่ตั้งชุมชนอยู่ห่างกัน จึงพัฒนารูปแบบการจัดการโดยอาศัยคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำ ซึ่งสมาชิกประกอบด้วยตัวแทนจากชุมชนต่างๆ เข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในลุ่มน้ำ

ทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพทรัพยากรธรรมชาติในอดีตทั้งที่ดิน น้ำ ป่าไม้และสัตว์ป่าในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายของประเภทและชนิดพันธ์ ปริมาณทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในเขตลุ่มน้ำเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในขณะนั้นมีปริมาณเกินความต้องการในการดำรงชีพของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ดังคำกล่าวของนายพิพัทธ์ บ้านยางส้าน "แต่ก่อนไม้มีนัก อยากทำไร่ที่ไหนก็โค่นลงต้นหนึ่งคนสองคนโอบ ตัดเสร็จเผา สัตว์ป่าก็นักเข้าป่าทีต้องได้เก้งบ้าง หมูป่าบ้าง เสือก็มี เสือหายไปช่วงหนึ่งไม่มีให้เห็นเดี๋ยวนี้อนุรักษ์ป่าไว้ผืนใหญ่มันกลับมา ปีก่อนกินวัวเขาไปสองตัว หลายคนเคยเห็นตัวก็ว่าน่าจะเป็นเสือโคร่ง"

ทรัพยากรป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกในปัจจุบันส่วนใหญ่มีสภาพเสื่อมโทรม บางส่วนกำลังฟื้นตัวจากการจัดการขององค์กรชาวบ้าน ที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์มีเพียงพื้นที่ป่าบริเวณต้นน้ำแม่แรกซึ่งติดต่อกับเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ในปัจจุบันปัญหาที่สำคัญในเขตลุ่มน้ำแม่แรกที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงคือปัญหาไฟป่า ซึ่งเป็นปัญหาของทุกชุมชนในเขตลุ่มน้ำที่มีพื้นที่ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ปัญหาไฟป่ามีสาเหตุหลักจากการจุดไฟเผาไร่โดยไม่มีการป้องกันไฟ ไฟป่าที่รุกรามจากริมถนนซึ่งมีสาเหตุมาจากก้นบุหรี่ และการจุดไฟเผาป่าของบุคคลภายนอก

น้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในเขตลุ่มน้ำแม่แรก นับจากอดีตจนถึงปัจจุบันประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก อาศัยน้ำเพื่อการเกษตร และอุปโภคบริโภค การใช้น้ำจากลำน้ำแม่แรกในอดีตใช้เพื่อปลูกข้าวในระบบเหมืองฝาย ใช้สำหรับอุปโภคบริโภค เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น รูปแบบการผลิตเปลี่ยนแปลงไปมีการใช้น้ำในช่วงฤดูแล้งเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจปัญหาการขาดแคลนน้ำจึงเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2573-2538 ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกประสบปัญหาน้ำไม่พอใช้เนื่องจากเป็นปีที่มีความแห้งแล้ง ดังที่ พ่อปั๋ง กาบตุ่ม แก่เหมืองบ้านผานัง กล่าวว่า "ประมาณปี 37-38 ฝนแล้งน้ำแม่แรกมีน้อยไม่พอใช้ ต้องมีการแบ่งน้ำตามความจำเป็นเพื่อเพาะปลูกช่วงแล้งไม่มีน้ำพอปลูกพืช ก็เริ่มมีการพูดคุยกันบ้างว่าน่าจะ

มาจากป่าที่หมดไปด้วย" ปัญหาเรื่องน้ำยังรวมถึงปัญหาการลดลงของสัตว์น้ำที่บางชนิดได้สูญหายไป ดังที่ พ่อปั๋ง กาบตุ่ม แก่เหมืองบ้านผานัง กล่าวว่า "แต่ก่อนในน้ำแม่แรกมีปลาเยอะมาก มีปลาพะหาว เป็นปลาเกล็ดตัวยาวสัก 2-3 คืบ ปลาเพียน ปลาดุก ปลาเอี่ยน ปลาขี้ยอก และปลาตัวเล็กอีกมาก เดี๋ยวนี้ไม่มี เห็นมีแต่ปลาปู่ตัวเล็กๆมีขนาดใหญ่สุดสักเท่านิ้วก้อย ปลามอนที่ปลาหมดไปน่าจะมาจากการสร้างฝายคอนกรีต ปลาจากน้ำแม่แจ่มขึ้นมาไม่ได้เหมือนเก่า อีกอย่างคนหากินเยอะ" ผู้ช่วยวิรัช บ้านยางส้าน กล่าวว่า "ปลาตัวใหญ่ๆ ไม่ค่อยมีแล้วในน้ำแม่แรก น้ำแม่ยางส้านยังพอมีบ้าง ก็ห้ามกันเอาไว้ที่หมดก็เพราะ เขาใช้ไฟช็อตเอา เบื่อเอาบ้าง ฝายกันก็ทำให้ปลาใหม่ขึ้นมาไม่ได้มันเลยหมด" ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำที่สำคัญอีกประการคือปัญหายาปราบศัตรูพืชที่ใช้ในแปลงพืชเศรษฐกิจ นายวรรณ กองจันทร์ อบต.บ้านนาเรือนเล่าว่า "ถ้าเทียบปริมาณยาที่ใช้ หอมแดงใช้เยอะสุด รองลงมาคือกระหล่ำปลี ข้าวโพด ถอดดอก สุดท้ายก็ถั่ว ถ้าไม่ใช้ก็ได้ผลผลิตน้อยไม่คุ้มทุน นายทองคำ โพธิ์แก้ว กล่าวว่า "น้ำแม่แรกก็มีปริมาณเท่าเดิม แต่คนใช้มีเพิ่มขึ้นก็เลยไม่พอใช้ ที่นาทุกที่ปลูกพืชได้ตลอดยาก็ใช้เยอะขับรถผ่านนาก็ได้กลิ่นยาแล้ว ขวดยาโบโดก็ทิ้งก็ล้างในน้ำแม่แรก"

การใช้พื้นที่ไร่อย่างถาวร และการปลูกพืชเศรษฐกิจยังได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพดิน และการพังทลายของหน้าดิน ดังที่นายพิพัทธ์ ผู้ใหญ่บ้านยางส้าน กล่าวว่า "ทำแนวอนุรักษ์ดินด้วยกระถิน หญ้าแฝกที่แคร์มาสนับสนุน ตะก่อนเมียไม่เห็นด้วยบอกว่าจะทำไปทำไมเสียเวลาเปล่า เลยทำได้แค่ครึ่งเดียวมาปีก่อน เพิ่งหยอดเมล็ดข้าวันรุ่งขึ้นฝนตกหนัก ตรงที่มีแนวอนุรักษ์ดินไม่เสียหายเท่าใดที่ไม่มีแนวอนุรักษ์เมล็ดข้าวไหลลงมาลุ่มหมด เมียเลยช่วยทำที่เหลือจนเต็ม คนอื่นก็ทำตามกันใหญ่" ปัญหาคุณภาพดินเสื่อมก็นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งดังที่ นายอุทิศ ธนะวรรณชน อบต.บ้านยางส้านกล่าว "พืชเศรษฐกิจเขามาส่งเสริมปลูกได้สามสี่ปีดินเสียผลผลิตได้ไม่คุ้มเขาก็ย้ายไปส่งเสริมที่อื่นต่อ ชาวบ้านก็ต้องหาพืชมาปลูกแทนใช้ปุ๋ยมากจึงได้ผลผลิต"

จากความเชื่อมโยงทางระบบนิเวศวิทยาของทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการประกอบอาชีพของคนในลุ่มน้ำ และปัญหาความเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างไม่เหมาะสม ได้สร้างผลกระทบแก่ชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำ ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่ต่อเนื่องไม่จำกัดเฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่งหรือกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่ง เช่นปัญหาขาดแคลนน้ำ ได้สร้างผลกระทบแก่เกษตรกรตลอดลำน้ำแม่แรก ปัญหาไฟป่าทำให้ป่าไม้ที่หลายชุมชนใช้ร่วมกันมีสภาพเสื่อมโทรม การจัดการกับปัญหา และการป้องกันฟื้นฟูให้มีสภาพอุดมสมบูรณ์ จึงจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของทุกคน ทุกชุมชนในลุ่มน้ำ ร่วมถึงความร่วมมือจากหน่วยงานและองค์กรภายนอกชุมชนไม่ว่าจะเป็น องค์กร

พัฒนาเอกชน หน่วยงานราชการ และองค์กรบริหารส่วนตำบล ทำให้รูปแบบการจัดการของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกจึงมีการดำเนินงานในลักษณะการประสานความร่วมมือของทุกชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในลักษณะการทำงานแบบไตรภาคี โดยให้ทุกชุมชนได้มีส่วนในการนำเสนอปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ กำหนดเป้าหมายร่วมกันในการจัดการ กำหนดกฎระเบียบข้อบังคับ และดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

การคมนาคมขนส่ง

การคมนาคมในยุคแรกของชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกสร้างขึ้นด้วยความช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ถนนที่ได้รับการพัฒนาขึ้นสายแรกสร้างโดยขุดจากแรงงานของชาวบ้านในแต่ละชุมชนและมาต่อเชื่อมกันคือถนนที่ขนานไปกับน้ำแม่แรก ซึ่งเป็นถนนสายหลักที่ใช้ในการติดต่อกันระหว่างหมู่บ้าน ใช้ในการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร และใช้เป็นเส้นทางหลักสายหนึ่งที่ประชาชนในเขตอำเภอแม่แจ่มใช้เป็นเส้นทางเดินเท้าติดต่อกับอำเภอจอมทอง นอกจากนั้นยังมีถนนที่แยกไปบ้านป่ากล้วย บ้านยางส้าน และบ้านแม่กองงอ ซึ่งล้วนแต่เป็นถนนที่อาศัยแรงงานชาวบ้านในการขุดขึ้นทั้งสิ้น

ในปัจจุบันได้มีการตัดถนนสายหลักจากอำเภอแม่แจ่ม ติดต่อกับอำเภอจอมทอง โดยมีเส้นทางไปตามสันเขาด้านเหนือของลุ่มน้ำแม่แรกผ่านอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ เพื่อใช้ในการติดต่อระหว่างประชาชนในเขตอำเภอแม่แจ่มและอำเภอจอมทอง ทำให้ความสำคัญของเส้นทางสายขนานน้ำแม่แรกถูกใช้งานเพียงเพื่อการติดต่อค้าขาย และขนส่งผลผลิตทางการเกษตรภายในลุ่มน้ำแม่แรกเท่านั้น เส้นทางเชื่อมระหว่างหมู่บ้านในปัจจุบันยังเป็นถนนลูกรัง และถนนดินเป็นส่วนใหญ่มีเพียงบางเส้นทางที่ได้รับการพัฒนาปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีต ในช่วงฤดูฝนการคมนาคมจะมีความยากลำบาก ถนนบางช่วงไม่สามารถใช้การได้ โดยเฉพาะถนนที่ใช้ติดต่อระหว่างชุมชนชาวไทยพื้นเมืองกับชาวไทยภูเขา การคมนาคมที่ลำบากเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ประชาชนในแต่ละชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะชุมชนชาวไทยภูเขาและชาวไทยพื้นเมืองที่ไปทำไร่ในเขตพื้นที่สูง เนื่องจากในแต่ละชุมชนมีรถยนต์เพียง 2-3 คัน การขนส่งผลผลิตทางการเกษตร การขนไม้ฝืนหรือการเดินทางลงมาติดต่อกับตัวอำเภอแม่แจ่ม จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน โดยปกติในการเดินทางมาแต่ละครั้งจะมากันเป็นหมู่คณะ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

สภาพการคมนาคมที่ยากลำบากส่งผลให้การติดต่อประสานงาน และการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของชุมชนต่างๆ ในลักษณะลงมือร่วมกันไม่ปรากฏบ่อยนัก กิจกรรมที่สมาชิกในชุมชนต่างๆ ดำเนินการร่วมกันจะเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อ เช่นพิธีเลี้ยง

ผีศาลเจ้าที่ จากเงื่อนไขด้านการคมนาคมดังกล่าว ส่งผลให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของลุ่มน้ำแม่แรกจึงมีรูปแบบที่คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำที่เป็นสมาชิกของชุมชนร่วมกันกำหนดและแบ่งบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบให้แต่ละชุมชนไปดำเนินการ เช่น กรณีการทำแนวกันไฟ ซึ่งเครือข่ายลุ่มน้ำได้กำหนดเส้นทางการทำแนวกันไฟในพื้นที่ที่เสี่ยงต่อปัญหาไฟป่า และมอบหมายให้แต่ละชุมชนไปดำเนินการในเขตพื้นที่ที่แต่ละชุมชนรับผิดชอบเชื่อมต่อเป็นแนวกันไฟยาวประมาณ 54 กิโลเมตร การบังคับใช้กฎระเบียบของเครือข่ายลุ่มน้ำจะมีลักษณะที่คล้ายกับการดำเนินกิจกรรมการป้องกัน ฟื้นฟู คือในเขตรับผิดชอบของแต่ละชุมชนให้ยึดกฎระเบียบของหมู่บ้านเป็นหลัก หากมีไม่สามารถบังคับใช้ได้จึงจะนำกฎระเบียบของเครือข่ายที่ได้รับความเห็นชอบจากองค์การบริหารส่วนตำบลมาบังคับใช้ต่อไป

3.1.2 ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ

ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ประชากรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกแบ่งเป็น 2 ชนเผ่าคือ ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและชาวไทยพื้นเมือง โดยชาวไทยพื้นเมืองจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ตอนกลางถึงปลายของลุ่มน้ำแม่แรก โดยตั้งชุมชนอยู่สองฝั่งน้ำแม่แรกในบริเวณพื้นที่แคบโดยเริ่มจากปลายน้ำแม่แรกที่ไหลลงสู่น้ำแม่แจ่มซึ่งบริเวณนี้จะเป็นศูนย์รวมของการตั้งชุมชนชาวไทยพื้นเมืองหลายชุมชนเช่นบ้านท่าผายางบหลวง บ้านป่าแดด บ้านสามหลัง บ้านไหลหิน และมีชุมชนชาวไทยพื้นเมืองกระจายขึ้นไปตามลำน้ำแม่แรก โดยแต่ละชุมชนจะตั้งห่างกันไม่เกิน 1 กิโลเมตร เริ่มจากบ้านนาเรือน ขึ้นไปทางทิศตะวันออกหรือขึ้นไปตามต้นน้ำแม่แรกเป็นบ้านเหล่า และบ้านผานัง ในขณะชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงบางส่วนตั้งชุมชนอยู่ที่ราบแคบๆ ริมฝั่งน้ำแม่แรกในลักษณะที่คล้ายคลึงกับชาวไทยพื้นเมือง แต่ละชุมชนอยู่ห่างกันไม่เกิน 500 เมตร แต่มีบางชุมชนตั้งบ้านเรือนอยู่บนสันเขาสูงชัน หรือบริเวณไหล่เขาเช่นบ้านยางส้านล่าง บ้านยางส้านบน บ้านแม่กองงอ และบ้านป่ากล้วย แต่ละหย่อมบ้านของชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงจะมีจำนวนประชากรประมาณ 20-50 หลังคาเรือน

จากประวัติการตั้งชุมชนของประชากรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันทั้งชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและชาวไทยพื้นเมือง คือมีลักษณะการขยายตัวของชุมชนจากชุมชนหลักไปสู่ชุมชนใหม่ โดยที่กลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนฝูงรวมกลุ่มกันขยายพื้นที่ทำการเกษตรไปยังพื้นที่ใหม่และไปสร้างกระต๊อบอยู่อาศัยในช่วงการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร เมื่ออยู่อาศัยนานๆ และมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น พ่อมูล ธนะเพิ่ม เล่าว่า “เริ่มแรกบ้านนาเรือนมีคนมาอยู่ประมาณ 4-5 ครอบครัว ทำนากันที่ดินอุดมสมบูรณ์

สามารถขยายพื้นที่นาได้ เพื่อนฝูงหรือญาติๆกันก็ย้ายเข้ามาเพิ่ม อยู่นานเข้าก็ตั้งเป็นชุมชนอย่างถาวร" ภายหลังการตั้งชุมชนใหม่การเพิ่มขึ้นของสมาชิกในชุมชนที่สำคัญคือการแต่งงานและย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชน จากการขยายตัวของชุมชนในลักษณะดังกล่าวส่งผลให้แต่ละชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันในเชิงเครือญาติกันทั้งทางตรง คือการใช้นามสกุลเดียวกัน และทางอ้อมซึ่งมีนามสกุลต่างกันแต่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยเฉพาะญาติฝ่ายหญิง สำหรับชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงการตั้งชุมชนใหม่ในระยะแรกเป็นการแยกตัวออกมาตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนใหม่

จากการศึกษาประวัติการตั้งและขยายตัวของชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของประชากรในแต่ละชุมชน และระหว่างชุมชนในเขตลุ่มน้ำ ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติได้ช่วยให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่างๆของคนในลุ่มน้ำแม่แรก ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพ การผลิตบริโภค และการค้าขาย ซึ่งรวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อวิถีชีวิตและการเรียนรู้ของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปรูปแบบการแก้ไขปัญหาซึ่งอาศัยความสัมพันธ์เชิงเครือญาติได้มีการพัฒนารูปแบบตามความเหมาะสมของแต่ละชุมชน และขยายตัวออกเป็นเครือข่ายดังที่เกิดขึ้น ในลักษณะเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกที่มีจุดเริ่มจากชุมชนชาวไทยภูเขาชุมชนหนึ่งและขยายตัวสู่ชุมชนใกล้เคียง ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เช่นเดียวกับการขยายตัวของเครือข่ายในชุมชนชาวไทยพื้นราบซึ่งเริ่มจากบ้านนาเรือนและขยายตัวสู่บ้านป่าหนาด บ้านเหล่า ซึ่งเป็นชุมชนที่แยกตัวไปจากบ้านนาเรือนที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกัน

ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและเผ่าพันธุ์ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาของประชาชนและชุมชน ในลักษณะการรวมกลุ่มหรือสร้างเครือข่ายของชุมชนในเผ่าเดียวกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ซึ่งรูปแบบในการแก้ไขปัญหาจะมีลักษณะของความประนีประนอม และพึ่งพิงระหว่างกันและกันทั้งด้านการประกอบอาชีพ การประกอบพิธีกรรมต่างๆ รูปแบบดังกล่าวได้ชุมชนต่างๆ ได้นำมาประยุกต์ในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของทั้งระดับชุมชน และเครือข่ายลุ่มน้ำ กล่าวคือ การสร้างเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกตอนบนของชาวไทยภูเขาเผากะเหรี่ยง และการจัดการป่าร่วมกันของบ้านนาเรือน บ้านป่าหนาด และบ้านเหล่าป่าก่อ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากชุมชนที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและเผ่าพันธุ์เดียวกัน ต่อมาทั้งสองเครือข่ายได้ขยายเครือข่ายสู่ชุมชนอื่นๆ และขยายเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีการพัฒนาให้เป็นทางการที่ทุกชุมชนมีความเข้าใจร่วมกัน แต่ในขณะเดียวกันการบังคับใช้ยังคงมีลักษณะประนีประนอม และการเอื้อประโยชน์ต่อกัน คือ สมาชิกต่างชุมชนสามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้ภายใต้กฎระเบียบของชุมชน

ความสัมพันธ์เชิงปัญหา ความขัดแย้ง และการจัดการ

ชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกยังคงพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำและป่าไม้เป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาสังคมอื่นๆ เช่นปัญหายาเสพติด ปัญหาเรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ได้ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านโดยมีสภาพปัญหาร่วมของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ที่สรุปออกเป็นประเด็นหลัก ๆ ตามข้อมูลแผนพัฒนาตำบลท่าผา ประจำปี พ.ศ. 2545 และข้อมูลจากการพูดคุยกับชาวบ้านได้ดังนี้

1. ปัญหาด้านสังคม
   - ไม่มีน้ำสะอาจที่เพียงพอต่อการอุปโภค บริโภค
   - อัตราการป่วยอันเนื่องมาจากสารเคมี และยาปราบศัตรูพืชเพิ่มขึ้น
   - ปัญหาการแพร่ระบาดของยาบ้า
   - ประชาชนมีการศึกษาต่ำ
2. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ
   - ราคาผลผลิตทางการเกษตรต่ำเนื่องจากการคมนาคมที่ยากลำบาก และพ่อค้าคนกลางกดราคาสินค้า
   - ปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ และการพังทลายของหน้าดิน
   - ปัญหาต้นทุนการผลิตสูงเนื่องจากโรค แมลง และดินขาดความอุดมสมบูรณ์
3. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ
   - ป่าไม้เสื่อมโทรม เนื่องจากปัญหาไฟป่า การลักลอบตัดไม้
   - ปัญหาการบุกรุกแผ้วทางป่าเพื่อขยายพื้นที่ทางการเกษตร

จากสภาพปัญหาดังที่กล่าวมา ประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกได้เกิดความตระหนัก และได้พยายามดำเนินการแก้ไขปัญหา ซึ่งกระบวนการในการแก้ไขปัญหาต่างๆ มีความจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชน และชุมชนข้างเคียง

นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก ได้อธิบายในประเด็นนี้ว่า "ปัญหาหลายอย่างในชุมชน ผู้นำต้องประสานชาวบ้านให้ร่วมมือกันแก้ไข บางอย่างก็ต้องติดต่อประสานงานและขอการสนับสนุนช่วยเหลือจากชุมชน หรือหน่วยงานภายนอกจึงจะแก้ไขปัญหาได้" การดำเนินการแก้ไขปัญหาร่วมกันของชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเครือข่ายกิจกรรมและเครือข่ายองค์กรชาวบ้านดังที่

นายวรรณ กองจันทร์ อบต.บ้านนาเรือนและเหรัญญิกคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก กล่าว "ปัญหาไฟป่าคนในลุ่มน้ำแม่แรกได้ช่วยกันแก้ไขโดยแต่ละชุมชนช่วยกันทำแนวกันไฟในเขตของแต่ละหมู่บ้านและมาเชื่อมต่อกันความยาวประมาณ 54 กิโลเมตร ไฟป่าลดลงมาก"

ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ สามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะที่สำคัญ คือ ปัญหาที่องค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้านสามารถดำเนินการแก้ไขได้เอง และปัญหาที่องค์กรในระดับหมู่บ้านไม่สามารถดำเนินการแก้ไขได้โดยลำพัง เนื่องจากปัญหาและความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จะเป็นปัญหาร่วม มีความเชื่อมโยงกับหลายชุมชน และส่งผลกระทบต่อชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นปัญหาที่องค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้านไม่สามารถดำเนินการแก้ไขได้โดยลำพัง จึงต้องอาศัยกลไกคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกดำเนินการในบทบาทขององค์กรกลางที่จะประสานความร่วมมือระหว่างหมู่บ้าน องค์กรภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชน และองค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา เพื่อการจัดกิจกรรมแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง และแสวงหาการสนับด้านต่างๆ สำหรับการดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายลุ่มน้ำ

การจัดการกับปัญหาความขัดแย้งด้านการจัดทรัพยากรธรรมชาติ ในระดับหมู่บ้านใช้รูปแบบที่ผสมผสานระหว่างรูปแบบดังเดิม เช่น การเลี้ยงผีขอขมาลาโทษ การตัดความสัมพันธ์ทางสังคม กับรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น การลงโทษผู้ฝ่าฝืนโดยการปรับการยึดของกลางและส่งดำเนินคดีทางกฎหมาย แต่จากการศึกษาพบว่าแม้ชุมชนจะมีกฎข้อบังคับที่เป็นทางการ แต่ในทางปฏิบัติยังมีลักษณะการประนีประนอมกันอยู่มาก การปรับและยึดของกลางมักมีการลดหย่อนตามความเหมาะสม การส่งดำเนินคดีทางกฎหมายใช้กรณีที่ผู้กระทำผิดไม่ยอมรับกฎระเบียบของชุมชน ในระดับเครือข่ายการจัดการปัญหาความขัดแย้ง บทบาทของคณะกรรมการเครือข่ายจะเป็นตัวกลางในการจัดการแก้ไขข้อขัดแย้งโดยประสานความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบล รูปแบบจัดการจะมีลักษณะประนีประนอม โดยข้อขัดแย้งส่วนใหญ่จะสามารถจัดการได้ในขั้นตอนนี้

3.1.3 ระบบการผลิตและการบริโภค

การผลิตและการบริโภค

อาชีพหลักของประชากรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกนับจากอดีตคืออาชีพทางการเกษตร โดยสามารถแยกได้เป็นสองลักษณะที่สำคัญคือ การปลูกข้าวในระบบไร่หมุนเวียน และการปลูกข้าวในระบบนาขั้นบันได จากข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตลุ่มน้ำแม่แรกในปี พ.ศ. 2497 พบว่าในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรดังนี้ พื้นที่ไร่เหล่า

จำนวน 10,431 ไร่ พื้นที่ไร่ที่ทำในปี พ.ศ. 2497 จำนวน 3,344 ไร่ พื้นที่ทำนาจำนวน 1,594 ไร่ และจากข้อมูลปี พ.ศ. 2542 พบว่ารูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของประชากรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกมีการเปลี่ยนแปลงไปคือพื้นที่ไร่เหล่าได้ลดลงเหลือประมาณ 50 ไร่ในขณะที่พื้นที่อื่นๆ ยังคงมีจำนวนใกล้เคียงกัน การใช้ประโยชน์ที่ดินในการเพาะปลูกก็ยังคงเน้นการปลูกข้าวทั้งข้าวไร่ และข้าวนาดำอยู่แต่ในปัจจุบันได้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจเพิ่มจำนวนมากทั้งในพื้นที่ไร่และพื้นที่นาขั้นบันได

ในอดีตการผลิตของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกเน้นเพื่อการบริโภคเป็นหลัก รูปแบบการผลิตของชาวไทยพื้นเมืองจะเน้นการปลูกข้าวในระบบนาขั้นบันได ซึ่งอาศัยน้ำจากน้ำแม่แรก และระบบเหมืองฝาย การทำนาอาศัยแรงงานของครอบครัวและการช่วยเหลือกันเป็นหลัก ตั้งแต่การลงแรงกันเปิดพื้นที่นาดำ การขุดเหมืองฝายส่งน้ำทางการเกษตร การช่วยแรงงานกันในการทำนา เกี่ยวข้าว ตีข้าวและเมื่อเสร็จภารกิจในนาแล้วก็จะมีการเลี้ยงข้าวเลี้ยงเหล้าผู้มาช่วยงาน การช่วยเหลือกันในกระบวนการผลิตจึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชน หรือระหว่างชุมชน ในขณะที่ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและชาวไทยพื้นเมืองบางส่วนทำการปลูกข้าวไร่ไว้เพื่อบริโภค เนื่องจากไม่มีพื้นที่ทำนาได้เพราะอาศัยอยู่ในพื้นที่สูง พื้นที่มีความราดชันสูง หรือพื้นที่นาดำมีไม่เพียงพอ ระบบการปลูกข้าวไร่ของชาวบ้านใช้ระบบการทำไร่ในลักษณะหมุนเวียน คือในแต่ละปีชาวบ้านในแต่ละชุมชนจะช่วยกันแผ้วถางไร่เหล่า และทำการเพาะปลูกข้าวไร่ในปีต่อไปจะเปลี่ยนพื้นที่ทำไร่ไปยังพื้นที่ไร่เหล่าแปลงใหม่ โดยทิ้งให้แปลงที่ปลูกข้าวเดิมได้มีโอกาสฟื้นตัว และจะหมุนกับมาทำพื้นที่เดิมอีกครั้งประมาณ 4-5 ปี นั้นหมายความว่าชุมชนจะมีพื้นที่ไร่เหล่าประมาร 4-5 แปลง การผลิตและการบริโภคของชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงในเขตลุ่มน้ำแม่แรกนับเริ่มจากการฟันไร่ กำจัดวัชพืช เพาะปลูก จนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต สมาชิกในชุมชนจะช่วยกันโดยไม่มีการว่าจ้าง แม้แต่การเข้าไปเก็บหาของป่าล่าสัตว์ก็มักจะไปเป็นกลุ่มเมื่อสามารถล่าสัตว์กลับมาได้ก็จะนำมาแบ่งกัน ดังที่ นายโบนา บ้านป่ากล้วยกล่าว “แต่ก่อนทำไร่หมุนกันไปเลื่อยซักสี่ห้าปีก็หมุนกับมาที่เดิม ต้องช่วยกันถางช่วยกันเผาใครจะทำเท่าก็แล้วแต่” นายอึนึ อมรกิจพึ่ง บ้านป่ากล้วย “เมื่อคืนไปเที่ยวป่าได้ฝาน (เก้ง) มาตัวหนึ่ง เท่าหมาน่าจะได้ก็แบ่งกันไปกิน”

ปัจจุบันระบบการใช้ที่ดินของคนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกได้เปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะการทำไร่หมุนเวียนและมีป่าเหล่า 4-5 แปลง ได้ถูกยกเลิกไปทั้งของชาวไทยพื้นเมืองและชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง ดังข้อมูลพื้นที่ไร่ทั้งหมดคือทั้งที่ทำและไม่ได้ทำ ปี พ.ศ. 2497 มีพื้นที่ถึง 13,775 ไร่ แต่จากข้อมูลในปี พ.ศ. 2542 เหลือพื้นที่ไร่ทั้งหมดเพียง 3,231 ไร่ รูปแบบการผลิตของเกษตรกรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกได้เปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตเพื่อบริโภค เป็นการผลิต

เพื่อบริโภคและขาย โดยเกษตรกรยังคงปลูกข้าวทั้งข้าวไร่ และข้าวนาดำอยู่ และหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวในอดีตจะปล่อยพื้นที่ทิ้งร้างแต่ในปัจจุบันพื้นที่นาเกือบทั้งหมดของชุมชนจะใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจเช่นกระหล่ำปลี หอมแดง ข้าวโพดฝักอ่อน ถั่วเหลือง ดังที่ พ่อปั๋ง กาบตุ้ม แก่เหมืองบ้านผานัง กล่าวว่า "แต่ก่อนก็ปลูกหอม ปลูกถั่วกันบ้างตามนาที่ใกล้น้ำเดี๋ยวนี้ใครมีนาเกี่ยวข้าวเสร็จก็ปลูกถั่ว ปลูกหอม ปลูกข้าวโพดแล้วแต่ใครชอบ กระหล่ำก็มีปลูกกันหมด พ่อค้าเขามาซื้อถึงที่" พื้นที่ไร่ซึ่งแต่ก่อนใช้ในระบบหมุนเวียน ในปัจจุบันปรับเปลี่ยนมาใช้ในระบบถาวรจากการปลูกข้าวไว้บริโภค ชาวไทยพื้นเมืองก็หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจแทนเช่นข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ถั่วเหลือง ในขณะที่ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงได้ปรับเปลี่ยนโดยแบ่งพื้นที่ไร่ออกเป็นส่วนปกติจะแบ่งเป็น 2 ส่วนปลูกข้าวไร่สลับกับพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวกับข้าวโพด ข้าวกับถั่วเหลือง และมีเกษตรกรบางรายเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นเช่น กระหล่ำปลี ผักกาดขาว ในไร่ที่สามารถดึงน้ำจากที่สูงมาใช้ได้มีรูปแบบคล้ายการปลูกพืชไร่ของชาวไทยภูเขาเผ่าม้ง ดังที่นายโบนา มาลีพูนทวี บ้านป่ากล้วยกล่าว "แต่ก่อนให้เขาปลูกไม่คิดค่าเช่าก็เป็นคนเมืองคุ้นเคยกันอยู่บ้านลุ่ม พอเขาหยุด อีนึ๊ก็มาชวนปลูกมีคนเมืองขึ้นมาลงทุนด้วยเพิ่มเริ่มปลูกกันปีแรกตอนก่อนเอาหัวปุ๋ยมาใส่มันเหี่ยวหมด เขาว่าต้องใสน้ำ ฉีดยาเยอะๆก็ทำตอนนี้ก็ดีขึ้นใบใหม่ออกแล้ว"

แม้รูปแบบการผลิต การช่วยเหลือแรงงานในการผลิตจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตเพื่อขาย แรงงานต้องจ้างกัน แต่การช่วยเหลือเกื้อหนุนพึ่งพิงกันของเกษตรกรในลุ่มน้ำแม่แรกยังคงอยู่เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบไปคือ ยังคงมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในเรื่องเทคนิคและวิธีการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันถึงแนวโน้มราคาผลผลิต เมื่อประสบปัญหาเรื่องการเพาะปลูกก็รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา เช่น การตั้งชมรมผู้ปลูกหอมหัวแดงอำเภอแม่แจ่ม เพื่อต่อรองให้รัฐประกันราคาในคราวที่หอมมีราคาต่ำ การค้าขายก็เป็นความสัมพันธ์หนึ่งที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ผลิตและพ่อค้าคนกลางหรือตัวแทนบริษัททางการเกษตรที่เข้ามาส่งเสริม การช่วยเหลือแรงงานก็ยังคงมีอยู่ในกลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนฝูง เช่น การลงแรงเกี่ยวข้าว การตีข้าวเป็นต้น

ข้อจำกัดด้านการผลิตและการบริโภคของราษฎรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกส่งผลให้สมาชิกในชุมชนต่างๆ ต้องอาศัยพึ่งพิงซึ่งกันและกัน นำมาซึ่งการรวมตัวเป็นองค์กรชาวบ้านด้านการผลิต และทำให้เกิดการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น การรวมกลุ่มในการต่อรองราคาพืชผล การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและเทคนิคด้านการผลิตระหว่างกัน การจัดระบบเหมืองฝายเพื่อบริหารและจัดการน้ำตามความต้องการของเกษตรกร มีการกำหนดกฎเกณฑ์ข้อตกลงในการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกเหมืองฝาย ซึ่งสมาชิก

เหมืองฝายจะไม่จำกัดเฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่งแต่มีจุดร่วมที่ทรัพยากรน้ำและการใช้ประโยชน์ ดังกรณีฝายบ้านเหล่าที่มีสมาชิกเหมืองฝายจากหลายชุมชนที่ใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน ทรัพยากรป่าไม้ น้ำ เป็นทรัพยากรที่ชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำใช้ร่วมกัน การจัดการจึงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดการร่วมกัน ทั้งด้านการป้องกัน ฟื้นฟูดูแลรักษา การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับการใช้ประโยชน์ การกำหนดรูปแบบการจัดการของเครือข่ายจึงเน้นกระบวนการทำงานโดยให้ตัวแทนจากชุมชนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบการดำเนินการทุกขั้นตอน พร้อมประสานความร่วมมือกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกชุมชน โดยมีการกำหนดให้คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านมีหน้าที่รับผิดชอบจัดการในระดับหมู่บ้าน คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำมีหน้าที่ในการประสานความร่วมมือและจัดการในภาพรวมของลุ่มน้ำ

3.2 เงื่อนไขภายนอก ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำ

3.2.1 องค์กรภายนอกชุมชน

ในช่วงปี พ.ศ. 2537 องค์กรภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชน ที่สำคัญคือ โครงการพัฒนาป่าไม้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สิริเจริญวัสสะหรือโครงการสวนป่าสิริกิติ์ ดำเนินการโดยหน่วยจัดการต้นน้ำในพื้นที่ และโครงการชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดำเนินการโดยองค์กรพัฒนาเอกชน คือองค์การแคร์นานาชาติ ประเทศไทย เริ่มมีบทบาทที่สำคัญในการสนับสนุนกิจกรรมขององค์กรชาวบ้าน และให้การสนับสนุนการรวมตัวขององค์กรชาวบ้านในระดับต่างๆ เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชาวบ้าน ทำให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกขึ้น

โครงการชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ องค์การแคร์ มีเป้าหมายในการดำเนินการเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน ในจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และจัดการความขัดแย้งในปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ปัญหาการประกอบอาชีพ และปัญหาสังคม และยังให้การสนับสนุนกิจกรรมการด้านการเกษตรอย่างยั่งยืนและการจัดกิจกรรมการป้องกันฟื้นฟู ดูแลรักษา และวางแผนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ดังที่ คุณอารยา ประสิทธิบุญ ผู้ประสานงานฝ่ายเกษตรและทรัพยากร องค์การแคร์ฯ ได้กล่าวว่า “หน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนคือการให้ข้อมูลข่าวสารและสร้างโอกาสให้แก่ชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาตนเอง นโยบายรัฐก็เป็นสิ่งที่สำคัญที่ชาวบ้านต้องรู้เนื่องจากนโยบายส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน ชาวบ้านต้องรู้และเตรียมการเพื่อพัฒนาตนเองที่ยั่งยืน” องค์การแคร์ฯ

ดำเนินการโดยมีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการภาคสนามประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีบทบาทในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ และร่วมกับชุมชนในการจัดระบบการจัดการป่าชุมชน

โครงการพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ มุ่งเน้นการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าพร้อมกับการสนับสนุนกิจกรรมการเกษตรเช่น การเลี้ยงเป็ด ไก่ แพะ วัด การปลูกไม้ผล ดังที่นายชิดชนก สุขมงคล เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาป่าไม้ฯ กล่าวไว้ในที่สัมมนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำแม่แรกว่า "ทางสิริเจริญวัสสะมีนโยบายว่า คนอยู่ร่วมกับป่าไม้ได้ แล้วการทำงานของสิริเจริญวัสสะ มีการทำงานด้านอาชีพเสริม การเลี้ยงสัตว์ เช่น แพะ ไก่ วัว หมู ปลา กองทุนปุ๋ย กลุ่มทอผ้า การปลูกป่าชุมชน"

นอกจากหน่วยงานทั้งสองที่กล่าวมาข้างต้น หน่วยงานอื่นที่ดำเนินงานในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แรกต่างๆ ได้มีส่วนช่วยในการสร้างความมั่นใจและสนับสนุนกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำ ดังที่ตัวแทนหน่วยงานต่างๆ ได้ให้ข้อเสนอแนะในเอกสารการจัดตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกดังนี้

นายอนุสิทธิ์ เมธาวารักษ์ หัวหน้าอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ได้ให้ข้อเสนอแนะดังนี้ "การดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ เป็นหน้าที่ของปวงชนชาวไทย ทั้งประเทศ ที่ต้องช่วยกัน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จึงขอสนับสนุนกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกอย่างจริงใจ"

หน่วยงานที่ดำเนินงานด้านส่งเสริมองค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินับว่ามีส่วนสำคัญในการสนับสนุนและเป็นพี่เลี้ยงของชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกในการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเนื่องจากหน่วยงานต่างๆ ได้เป็นผู้สร้างเวที ประเด็นและโอกาสให้กับชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนก่อให้เกิดการรวมตัวตั้งคณะกรรมอนุรักษ์ป่าประจำหมู่บ้านและคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรก

การส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชนนับเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการกำหนดรูปแบบการจัดการทรัพยากรของเครือข่ายลุ่มน้ำ เนื่องจากองค์กรภายนอกชุมชนได้จัดอบรม และจัดศึกษาดูงานการจัดการให้แก่องค์กรชาวบ้าน และจัดเวทีการสัมมนาวิเคราะห์ปัญหา กำหนดแผนการจัดการ ส่งผลให้องค์กรชาวบ้านได้นำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น กำหนดรูปแบบการจัดการที่สอดคล้องและเหมาะสมกับพื้นที่ และวิถีชีวิตของชุมชน

3.2.2 กฎหมายและนโยบาย

จากนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ที่มีเป้าหมายในการเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยให้มีพื้นที่ 40% ของพื้นที่ประเทศ ส่งผลให้นโยบายและการปฏิบัติงานของหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยเฉพาะกรมป่าไม้ มีทิศทางการเพิ่มและขยายพื้นที่ป่าไม้ ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำและกรอบการใช้ประโยชน์ การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่ม การขยายเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ การย้ายคนออกจากพื้นที่ป่า การปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมรวมถึงพื้นที่ไร่เหล่าของชาวบ้าน การเข้มงวดกับการใช้ประโยชน์จากป่าและที่ดินป่าไม้ทั้งที่เกษตรกรบางพื้นที่เกษตรอยู่อาศัย ใช้ประโยชน์พื้นที่มาก่อนการประกาศเขตพื้นที่ป่า

ลุ่มน้ำแม่แรก เป็นพื้นที่ต้นน้ำซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายป่าไม้แห่งชาติ และการปฏิบัติงานของหน่วยงานที่รับผิดชอบ ปัญหาที่เกิดขึ้นมิได้จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในชุมชน แต่เป็นปัญหาที่ทุกคน ทุกชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกประสบ

นายอาจ กันธิยะ กรรมการอนุรักษ์ป่าบ้านสามสบไทยกล่าว "ปัญหาความไม่แน่ชัดของอุทยานทำให้การทำมาหากินของชาวบ้านไม่สะดวก เพราะไม่รู้ว่าอุทยานมีเขอบเขตถึงไหน" นายบุญศรี โอบเอื้อ บ้านป่าหนาด ได้กล่าวว่า "ถ้ามีการแบ่งเขตที่ชัดเจนจะช่วยลดการถางไร่บุกรุกที่ป่า และต้นน้ำ ทางที่ดีขอให้หน่วยงานของทางรัฐกำหนดขอบเขตที่แน่นอนและออก สทก. หรือเอกสารอื่นๆ ให้กับผู้ที่มาหากินในที่ดังกล่าว" จากปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลให้ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกได้มีการจัดเวทีประชุมชาวบ้าน เวทีสัมมนาเพื่อร่วมกันหาแนวทางแก้ไข

ในปี พ.ศ. 2540 รัฐธรรมนูญ ฉบับไม่ได้ประกาศใช้โดยมี เนื้อหาที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยรัฐธรรมนูญได้ยอมรับและเปิดโอกาสให้ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนย่อมรับวัฒนธรรมประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาชุมชนท้องถิ่น องค์กรชาวบ้านด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกได้อาศัยบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเป็นแนวทางการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยได้รับการสนับสนุนทั้งจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาครัฐ และเอกชน การทำงานของเครือข่ายลุ่มน้ำเน้นกระบวนการการมีส่วนร่วมและการประสานความร่วมมือกับองค์กรภายนอกชุมชน โดยรูปแบบการจัดการของเครือข่ายลุ่มน้ำ ยังได้อาศัยรัฐธรรมนูญในการกำหนดแนวทางการจัดการของเครือข่ายภายใต้การยอมรับสิทธิ การมีส่วนร่วมขององค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการยอมรับวัฒนธรรมและภูมิปัญหาท้องถิ่น

องค์กรชุมชนในเขตลุ่มน้ำ นอกจากอาศัยบทบัญญัติภายในรัฐธรรมนูญในการกำหนดรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแล้ว ยังดำเนินการในลักษณะเครือข่ายองค์กรชาวบ้านและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับหน่วยงานภาครัฐที่ปฏิบัติงานภาคสนามเนื่องจาก ในระดับปฏิบัติของราชการยังคงยึดแนวทางการทำงานรูปแบบเดิมภายใต้กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญฉบับเดิมอยู่ ซึ่งในบางประเด็นขัดต่อกระบวนการการมีส่วนร่วม

3.2.3 ข้อมูล ข่าวสาร และความรู้ด้านต่างๆ

การได้รับทราบข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็ว และตรงกับสถานการณ์ทั้งสถานการณ์ภายในลุ่มน้ำ สภาพการณ์ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ และกระแสการตื่นตัวของสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ของประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรก ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการรวมตัวขององค์กรชาวบ้านในระดับต่างๆเพื่อที่จะเรียนรู้และแก้ไขปัญหาต่างๆที่ชุมชนกำลังประสบอยู่

ข้อมูลข่าวสารด้านกระแสการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และสิทธิหน้าที่ของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ มีช่องทางมาจากหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และช่องทางที่สำคัญอีกประการคือการที่ประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่แรกได้มีโอกาสติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปัญหาต่างๆ ร่วมกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการบ่อยครั้ง และยังได้รับข้อมูลข่าวสารและร่วมแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์กับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ที่สำคัญคือ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น องค์การแคร์ฯ หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แรก และโครงการพัฒนาป่าไม้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริสิริเจริญวัสสะ

ข้อมูลข่าวสารนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนารูปแบบการดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติดังที่ นายทองคำ โพธิ์แก้ว ประธานเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกกล่าวว่า "ชาวบ้านยังต้องการคนมาช่วยให้ความรู้ และข้อมูลเพื่อให้ชาวพัฒนาตนเองได้"

การได้รับข้อมูลข่าวสารจากภายนอก และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของราษฎรในเขตลุ่มน้ำแม่แรกในสิ่งที่จะส่งผลกระทบต่อวิธีชีวิตและความเป็นอยู่ของราษฎรในเขตลุ่มน้ำ ทำให้เกิดเวทีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของชุมชนต่างๆ ในการวิเคราะห์ปัญหาและสถานการณ์ของชุมชน ข้อมูลข่าวสารด้านกฎหมายและนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้ชุมชนต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่แรกร่วมตัวกันจัด

ตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า และคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่แรกขึ้น เพื่อดำเนินงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นโยบายการกระจายอำนาจ กระแสการอนุรักษ์ และกระแสการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ที่ชุมชนได้รับรู้นำมาซึ่งการกำหนดรูปแบบการจัดการขององค์กรชาวบ้านที่เน้นการมีส่วนร่วม และการทำงานในลักษณะการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายในและภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ เอกชนสถาบันวิชาการ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Chiang Mai University